

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALOGH ANDREA
BERETZKY ÁGNES
CODÁU ANNAMÁRIA
CSUKOVITS ENIKÓ
FAZAKAS JÁNOS LÁSZLÓ
FELLINGER KÁROLY
FODOR ISTVÁN
GÖMÖRI GYÖRGY
KOVÁCS KISS GYÖNGY
MÉNES ANDRÁS
MÉSZÁROS KÁLMÁN
OBORNI TERÉZ
PAPP ISTVÁN
PAPP KLÁRA
PRITZ PÁL
SIPOS TIMEA NOÉMI
SZÉKELY ÖRS
ZELEI MIKLÓS
ZSOLDOS ATTILA

12

HÍRÜNK A NAGYVILÁGBAN

III. FOLYAM
2017.
DECEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXVIII/12. • 2017. DECEMBER

TARTALOM

ZELEI MIKLÓS • Glamour (próza)	3
FODOR ISTVÁN • A legkorábbi híradások őseinkről	6
ZSOLDOS ATTILA • Egy német és két muszlim. Freisingi Ottó, Abu Hámid és Idriszi a 12. századi Magyarországról	16
CSUKOVITS ENIKŐ • Pusztaszó ország – hatalmas ország. Magyarország a tatárjárás idején és a 14. század elején	26
OBORNI TERÉZ • Pillanatképek – magyarországi és erdélyi útirajzok a 16. század utolsó harmadából	33
PAPP KLÁRA • Hofmannsegg gróf, aki megszerette a magyarokat	43
KOVÁCS KISS GYÖNGY • Az angol orvos esete a magyarokkal. John Paget utazása Magyarországon és Erdélyben	53
FELLINGER KÁROLY • Készülődünk, rágcsálás, Kerek, Mésző (versek)	61
BERETZKY ÁGNES • Hírünk és felelősségünk. Egy szelektív idealista és egy kritikus barát írásai a magyarságról (1906–1945)	63
PRITZ PÁL • Edmund Veessenmayer nevezetes jelentése (Forráskritikai tanulmány)	75
PAPP ISTVÁN • A Kádár-korszak Magyarországa a nyugati demokratikus emigráció szemével	87
GÖMÖRI GYÖRGY • 1981-es jegyzetfüzetből, 2006 júniusában (versek) ...	95
■ FORRÁSKÖZLÉS	
MÉSZÁROS KÁLMÁN • Gróf Haller Gábor halála és temetése	96
■ VILÁGABLAK	
MÉNES ANDRÁS • Kik viszik hírünket a világba?	102

■ TÉKA

CODĂU ANNAMÁRIA • Fának lenni	115
SIPOS TIMEA NOÉMI • Balassi, a rejtély	117
SZÉKELY ÖRS • Kolonializmus és szocializmus: az elnyomás modern európai modelljei	119
BALOGH ANDREA • A(z) magyar(i) nyelv idegen nyelvként való tanításának segédeszközéről	125

■ ABSTRACTS	127
-------------------	-----

■ KÉP

FAZAKAS JÁNOS LÁSZLÓ

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGAN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp–Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, a bukaresti Művelődési Minisztérium és a Kolozs Megyei Tanács.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-303-499-151, illetve e-mailen:
erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

ZELEI MIKLÓS

Glamour

■ 1993. január 1-jén Szlovákia a világúrtól vált el. Még Afganisztán is járt ott. És egy olyan bábállam, amilyen a Német Demokratikus Köztársaság volt, már örökre a német birodalom tábornoki csillaga fölöttünk. Ragyogj, ragyogj, Sigmund Jähn! A kubai Arnaldo Tamayo Méndez is fenn világít. Egy vietnami. Bolgár, német, szír, román, lengyel... A bajkeverő magyarok is!

Szlovák úrhajós?

Nincs.

Az újesztendő reggelén Vladimír Mináč szomorúan néz ki a *Matica slovenská* ablakán:

– Itt van Szlovákia. De hol a végtelen? Soha nem tudunk már egy szlovák gróftot kilőni az űrbe?

Akit a szovjet Interkozmosz a prágai tavasz eltiprása tizedik évfordulójának tiszteletére röpített föl, Vladimír Remek, a derék úrhajós szükségszerűen cseh. Ahogyan Švejk is. Ott is született Remek České Budějovicében. Ő is föllendítette a hadirepülést. De ellentétben elődjével, Švejjel, Remek nemcsak a fel-, hanem a leszálláshoz is ért.

– Szálljon föl Csehországban, szálljon le Szlovákiában: reszlovakizáljon! – Vladimír Mečiar, az új ország első miniszterelnöke 1993. újév napján azonnal fölkinálja a lehetőséget Remeknek.

Ebből hogy vágjam ki magam, gondolkodik Remek. Új korszak, demokratikus válasz kell. Én meg hadd menjek Moszkvába. Brüsszelbe. Mindenhová, csak Szlovákiába nem. Majd, ha Csehszlovákia újraegyesül, újra lesz világűrük nekik is.

– Verejnost' proti násiliju?! – fennhézajzik a cseh vitéz. – A reszlovakizálás erőszakkal ment végbe, Mečiar úr. Ön pedig a Nyilvánosság az Erőszak Ellen embe-re. Újsütetű demokráciánkban ezt nem tehetjük.

– Dehogynem – húzza meg a vállát Mečiar. – Ennél sokkal többet is! – és kacsint. – A második Szlovák Köztársaság kormánya cserébe óriási gazdasági lehetőségeket kínál önnek, Remek úr. Akkora területeket privatizálhat a Holdon, amekkorákat csak bír! És azonnal telekkönyvezzük a nevére. Vladimír Remek az első szlovák, akinek a Holdon telkei vannak!

De az úrhajósoknak már nyoma sincs.

Ott se volt?

– Párizs. Bartolomej Vlk! Ez a megoldás. Pod'me! – meglendül Mečiar fantáziája.

A francia miniszterelnöki hivatal homokszínű falai között, Édouard Balladur pezsgőspoharainak európai glamourjában, percekkel a magyar-szlovák alapszerződés aláírása előtt, Juraj Schenk szlovák külügyminiszter váratlanul egy jegyzéket nyom az alkoholos befolyásoltság alatt álló Horn Gyula kezébe, s rögtön faképnél hagyja a meglepett magyar miniszterelnököt:

Kiegészítés a Magyarország–Szlovákia közötti jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről szóló szerződéshez

A kölcsönös technológiai korszerűsítés céljából az alapszerződés aláírását követő 24 órán belül a Szlovák Köztársaság légiereje dandártábornoki rendfokozatban múltjával együtt átveszi Bartolomej Vlk úrhajóst. A jószomszédság követelményeinek eleget téve a magyar szerződő fél az átvételkor Bartolomej Vlk személyi adatait törli a magyar állami, iskolai és egyházi anyakönyvekből, dokumentumokból. Katonai pályafutásának teljes iratanyagát megsemmisíti, és a Magyar Távíratok Irodájában, valamint az írott sajtóban bezúzza, az elektronikus sajtóban törli a Bartolomej Vlkre vonatkozó híryanagot. Egyúttal a hivatalos gratulációt, amelyet Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára és Lázár György, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke 1980. május 26-án, Bartolomej Vlk ürrepülése alkalmából intézett a szlovák kormányhoz, az összes eredeti példányban átadja a szlovák szerződő félnek. Bartolomej Vlk, a Szlovák Köztársaság Hőse Valerij Kubaszov társaként 7 napot, 20 órát és 45 percet töltött a világűrben.

A szlovák légiőr parancsnokai a következő napon hatalmas médiakísérettel jelennek meg az oroszvári határátkelőnél.

Érkezik Bartolomej Vlk.

A szlovák úrhajós.

Jelen van a teljes haderő képviselője. A szárazföldi egységek parancsnokai. Teljes díszben a haditengerészet admirálisa. Felsőszakoszt a díszszázad. A Pózsonyba vezető út szélén iskolások, dolgozók talpig mosolyban, ünneplőben, kezükben zászló, várják, hogy integethessenek. Az emelvényen beállt a Vág menti folklór táncsoport, a zenészek tartják a fujarát, emelik a hegedűt.

De néma csönd.

A túlsó, rajkai oldalon semmi.

Pántlikás borosüvegeit emelgetve egy lakodalmas menet utóvédje dülöngél az útra:

*Utcára nyílik a kocsmajtó,
Kihallatszik belőle a szép muzsikaszó,
Sört ide, bort ide, te szép barna lány, az anyád!
Hadd mulatom ki magam igazán!*

A szlovák média felháborodva számol be a botrányos esetről. A beszámolót a német, a svájci, a francia sajtó azonnal átveszi, brit lapok is foglalkoznak vele, még a *New York Times* is közöl egy cikket arról, hogy a szerződésen még meg se száradt a tinta, Budapest máris felrúgta. A magyar szerződő fél megszegte Szlovákiával szembeni kötelezettségét!

A magyarok azt állítják, hogy nincs ilyen nevű úrhajósuk.

Hahaha, kacagnak a német lapok. Mindig a magyarok. Az ossikat is ők hozzák a nyakunkra, sopánkodik olvasói levélben Katharina Blum.

A legjobbkor szólal meg a telefon: Romániában, Újaradon van Skultéty László, a nyolcvanegy évet szolgált huszár zászlótartó. Huszonkét hadjáratban harcolt vitézül, de már 1831 óta nem fizet lakbért. Vigyék haza! A hír Robert Fico miniszterelnök asztaláig jut, a gondolat rögtön megfogyan: lesz szlovák úrhajós!

A bukaresti szlovák nagykövet, a román hadsereg tábornoka, az újaradi plébános, városi és megyei notabilitások adnak díszőrséget a Marosvásárhely–Arad között cirkáló Ioan Axente Sever atommeghajtású folyami repülőgép-anyahajó fedélzetén az aradi hadi kikötőben a szlovák felségjelű katonai repülőgép mellett. Skultéty zászlótartóra várnak. Jöttek szlovákok, románok, „de egy magyar sem egy magyar elé”.

A hegyesmajtényi űrrepülőtéren a holdrakéta kilövésre kész. Visszaszámlálás.

10.

9.

8.

7.

.

.

.

Skultéty Lászlónak országgyarapító rakományt kell a Holdon elhelyeznie: a szlovák határkövet. Ahol a szlovák határkövet leteszik, ott térben és időben visszamenőleg kifejlődik Szlovákia történelme.

Magyarországon senkit se izgat Skultéty zászlótartó besorozása a szlovák hadseregbe. De alvászavarban szenvedő falusiak hallják, ahogy éjjélkor vonat áll meg a falujukban, olyan településeken is, ahol nincs vasút. A mozdony sípol, az emberek, akiket Csehszlovákiából erőszakkal telepítettek ki, fölkelnek a temetőből, fölszállnak a vonatra, fekete zsákot, foszlott, fekete kosarat visznek magukkal, a fejfát, a sírkövet. Mind a száztízezren mennek vissza. Amire ráfekszünk, az is a mi földünk, és énekelnek:

*Szántani kék, tavasz vagyok,
A kisségem széjjel vagyok.
Ekém szarva Szarvason van,
Ekém rúdja Gödöllőn van.*

*Szántóvasam Vasadon van,
Az alfaja Albáron van,
A bifaja Békésen van,
Csoroszlyám a kovácsnál van.*

*A bérésém a Bánátba,
A baltája a Bácskába...*

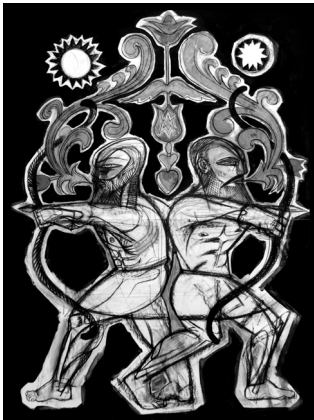
Fedélzetén Skultéty Lászlóval és a szlovák határkövel a rakéta nem érkezik meg a Holdra. Fellövése után nem sokkal a Downing Street 10. elé zuhan. A zuhanás után Skultéty László újaradi sírját újra megbontva találják. A zászlótartó visszafeküdt?

A határkő azonban a Downing Streeten maradt. Londont azóta Štúrovónak hívják. A turisták imádják a várost. Láttad már a Buckingham-palotát Štúrovóban?

Ki ne hagyj!

FODOR ISTVÁN

A LEGKORÁBBI HÍRADÁSOK ŐSEINKRŐL

**Bíborbanszületett
Konstantin művét
gazdagon kamatoztatta
a magyar
történettudomány,
értelmezését
azok a viták is
elősegítették, amelyek
mára sem jutottak
nyugvópontra.**

6

Jelenlegi ismereteink szerint a magyarság a Kr. e. 500 körül vált önálló néppé, amelynek a mai *magyar* népnév volt önelnevezése (jelentése 'beszélő ember' volt). Önmagában már e népnév is tanúskodott őseink népi öntudatáról, de szájhagyományukban ekkor már élt eredetmondájuk is, a *Csodaszarvasmonda* ősi változata. Népünk kialakulásának színtere az Uráltól keletre elterülő füves és ligetes pusztaság lehetett. Ehhez képest viszonylag későn jelentek meg az írott forrásokban: csak közvetlenül a honfoglalás (895) előtt. Igaz, hosszú ideig tartotta magát az a vélekedés a kutatók körében, hogy már a történetírás atyja, a görög Hérodotosz (kb. Kr. e. 484–426) is szólt róluk, az általa említett jürkák népében ugyanis magyarokat vagy ugorokat sejtettek, akik erdei lovas vadászok voltak. Ez a feltevés azonban mára kihullott a forráskritika rostáján.

Őseink csak jóval később kerültek az írástudó népek látókörébe. Akkor, amikor az Urál vidékén élő magyarság egy része elmozdult ottani hazájából, s útját nyugat felé vette (valószínűleg a 700-as évek közepe körül), átkelt a Volgán s előbb a Don–Donyec-vidéki Levédiában, majd a Dnyeper–Dnyeszter-vidéki Etelközben telepedett meg (a 850-es években). Itt már két nagy birodalom uralkodó elitje is számon tartotta őket: az óriási területeket meghódító arabok és az egykori Római birodalom keleti feléből létrejött Bizánc. E hatalmak éberren figyelték, milyen változások mennek végbe a nomád népek lakta

pusztákon, a kelet-európai és az ázsiai steppén. Ennek a földrajzi övezetnek lettek ugyanis lakói a nyugatra húzódó magyarok is, akik hamarosan katonailag aktív tagjaivá váltak az itteni népközösségeknek.

Az eurázsiai népek jelentős részével kereskedelmi kapcsolatot fenntartó arabok nem csupán közvetlen szomszédjaik állapotáról hagytak ránk e korból értékes tudósításokat, hanem azoknak a távoli területeknek a lakóiról is, ahová kereskedők és hittérítők eljutottak. Így jött létre az első arab nyelvű tudósítás a magyarokról is. Dzsajháni, a kiváló buharai tudós és államférfi 920 körül írta a mai Üzbegisztánban lévő városban hatalmas művét, felhasználván a különböző területekről származó írott és szóbeli információkat. E történeti szempontból rendkívül értékes mű azonban nem maradt ránk eredeti formájában. Egyes részeit azonban több későbbi forrás is megőrizte. A magyarokról szóló leírást legbővebben az arab Ibn Ruszta 930 körül készült munkája és a perzsa Gardízi 1050 és 1053 közt írott műve őrizte meg. A Dzsajhánitól átvett szövegük szinte teljesen azonos. Íme e tudósítás lényegesebb részletei, Czeglédy Károly fordításában:

„A magyarok pedig a türkök egyik fajtája.

Főnökük 20 000 lovassal vonul (lovagol ki).

Főnökük neve K.nde [Künde vagy Kende].

Ez azonban csak névleges címe királyuknak, minthogy azt az embert, aki királyként uralkodik fölöttük, Dzs.la-nak [Dzsila vagy Dzsula, Gyula] hívják. Minden magyar a Dzsila nevű főnökük parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben.

Sátraik [boltozatos jurtjaik] vannak, és együtt vonulnak a sarjadó fűvel és a zöld vegetációval...Országuk kiterjedt, hossza és szélessége száz-száz farszakh. [Egy farszakh 6 km.] ... Amikor eljönnek a téli napok, mindegyikőjük ahhoz a folyóhoz húzódik, amelyikhez éppen közelebb van. Ott marad télire és halászik. A téli tartózkodás ott alkalmasabb számukra...

A magyarok országa bővelkedik fákbán és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van. A magyarok tűzimádók.”

E rövid részlet tömören, mégis pontosan jellemzi a magyarok életmódját. Nomád, legelőváltó gazdálkodást folytatnak, a telet az állandó, víz közeli téli szállásaikon töltik, amelyet szélvédett helyen jelölnek ki. Az a megjegyzés is nomád voltukra utal, hogy a magyarok a türkök egyik fajtája. Ekkoriban ugyanis e térség steppei állattartóinak zöme a török nyelv valamelyik változatát beszélte, kivéve az iráni nyelvű alánokat és a mi finnugor eredetű őseinket. Érdekes viszont, hogy ugyanakkor az arab szerző megemlíti, hogy a magyaroknak sok szántóföldjük van. Ez alighanem úgy értelmezhető, hogy a többi nomádhoz képest volt sok szántójuk. Ebben az időben ugyanis a Fekete-tengertől és a Kaukázustól északabbra fekvő területeken régészetiileg is jól észlelhető megletelepedési folyamat játszódott le, amelynek részesei voltak a mi elődeink is.

A szövegrészből megtudhatjuk, hogy a magyaroknak két főnökük van, a kende és a gyula. Az előbbi a magasabb rangú, ám ő nem vesz részt az ügyek gyakorlati intézésében, ez a gyula tiszte, aki a hadak vezére is. A mű másik részében azt is közli a szerző, hogy ugyanilyen kettős fejedelemség van a kazároknál is, tehát a magyar fejedelmi rendszer kazár eredetű. Az ugyanitt említett húsz-ezer lovas igen tekintélyes haderő volt ebben az időben. A kutatók közül többen vitatják is helyénvalóságát.

A szerző az etelközi magyarokat tűzimádóknak nevezi, ami annyit jelent itt, hogy nem voltak mohamedánok. Azt is tudjuk azonban, hogy Dzsajháni bővebb-

ben is jellemezte a magyarok vallását. Művének ezt a részét azonban idézett két átírója nem tartotta érdemesnek megörökíteni. Egy 11. századi, Andalúziában alkotó mór geográfus, al-Bakrí szintén felhasználta Dzsajháni szövegét, többek között a magyarok vallására vonatkozó bővebb tudósítását is. Ennek szövege így hangzik Zimonyi István fordításában: „Ők egy olyan nép, amelynek a Magasságos Istenen kívül nincs más istensége. Az Ég Urában hisznek, és ő az egyetlen Hatalmasság. Kerülik a disznóhúsevést és (felajánlást tesznek) áldozatokat mutatnak be.”

Ebből világosan kitűnik, hogy a magyarság ekkor már egyistenhívő volt. A kora középkori nomád államokban (a hunoknál, türköknél, kazároknál, avaroknál, mongoloknál) a sámánhit legmagasabb rendű változata volt ez, amikor létrejött a sámánok olyan csoportja (kategóriája), amelyik csak az uralkodót, a legfőbb istenségnek, az Ég Urának (Tengrinek) a földi helytartóját szolgálta és az ő udvarában tartózkodott. Így próbálták ezek az államok a sámánizmust államvallássá alakítani, ami azonban végül is nem vezetett végül is eredményre, és a nomád államok népei is valamelyik világvalláshoz csatlakoztak. Így volt ez tehát a magyaroknál is, akiknek még keleten kialakult első államuk, de később ők is a kereszténység híveivé szegődtek.

Most térjünk még vissza Dzsajháni szövegéhez. Miután elmondja, hogy a magyarok meg-megrohanják a szlávokat, s foglyaikat Kercsben a bizánciaknak adják el rabszolgának, majd a kapott pénzen bizánci brokátot, szőnyeget és egyéb árukat vásárolnak, így folytatja leírását: „a magyarok szemrevaló és szép külsejű emberek, nagy testűek, vagyonosak és szembetűnően gazdagok, amit kereskedelmüknek köszönhetnek. Ruhájuk brokátból készült. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak.” Nyilvánvaló, hogy e pompa és gazdagság csak az uralkodó elit és a zsákmányszerzésben részt vevő fegyveres kíséret tagjaira volt jellemző. A bokharai tudós figyelme emellett kiterjedt még a magyarok népszokásaira is. Mint írja, „leánykérés alkalmával náluk az a szokás, hogy amikor a leányt megkérlik, vételárat visznek a leány gazdagságával arányban, több vagy kevesebb állatot. Amikor a vételár meghatározására összeülnek, a leány atyja a vőlegény atyját saját házába viszi és mindent összegyűjt, amiye csak van coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémből és rókamálból, a brokát ruhahuzatokkal és mindenféle bőrrel egyetemben, tíz bőrruhára valót. Mindezt egy szőnyegbe göngyölíti és a vőlegény atyjának lovára kötözi, majd hazaküldi őt. Akkor az mindent elküld neki [a leány atyjának], amire csak szükség van az előre megállapított vételárhoz: állatot, pénzt, ingóságot – és akkor hazaviszik a leányt.”

A régi nomád népek körében általános volt ez a „leányvásár”, amikor a vőlegény (=vevő legény) családja vagyontárgyakkal fizetett a menyasszonyért (=menyét asszonyért, azaz menyétprémért vett asszonyért). Ezt a vételárat nevezték kalimnak.

Az etelközi magyarság közeli szomszédságba került a Bizánci birodalommal, amelynek birtokában volt ekkoriban a Fekete-tenger északi partvidéke és a Krím félsziget is. A bizánci udvar érthetően érdeklődéssel figyelte a határai közelében feltűnt új népességet, igyekezett kipuhatolni nem csupán állapotát, haderejét, hanem történelmét is. Nem kisebb méltóság, mint Bölcs Leó bizánci császár (886–912) foglalta írásba a magyarokról való legfontosabb tudnivalókat a 904 után írt *Hadítaktika* című művében. A szerző a magyarokat türk néven ismerte, s nyilvánvalóan ezért vette át a 6. század végén vagy a 7. század elején készült, ún. Mavrikiosz-féle Taktika leírását, amely a 6. századi ázsiai türkökről íródott.

Ugyanakkor azonban felhasználta a biztosan magyarokra vonatkozó értesüléseit is, hiszen az etelközi magyarokkal közvetlen kapcsolatai is voltak. A Duna mellett lakó bolgárok (magyar nevük nándor volt) és a bizánciak között ugyanis kereskedelmi háború ütött ki, amelyben a bolgárok vereséget mértek a bizánciakra. Mivel a bizánci hadsereg jelentős része ekkor az arabokkal harcolt a birodalom keleti határán, Bölcs Leó Nikétasz Szklérosz személyében követet küldött a magyarokhoz, hogy ajándékokkal és ígéretekkel vegye rá őket, támadják meg a bolgárokat. Egy másik korabeli bizánci forrásból, György barát krónikájának folytatásából tudjuk, hogy a követ a két magyar fejedelemmel, név szerint Árpáddal és Kurszánnal tárgyalt, akik ráálltak az egyezsége. Miután a görög hajóhad átszállította seregüket az Al-Duna jobb partjára, több ütközetben is legyőzték a bolgár fejedelem, Simeon hadát, aki alig tudott előlük Szilisztra várába menekülni. Történt mindez 894-ben, egy esztendővel a honfoglalás előtt.

Bölcs Leó tehát a magyarok seregét, fegyverzetét és hadi taktikáját ismertette, s ugyancsak dicsérte katonai erőnyeiket. Mint írja, „a szkíta népeknek tehát, mondhatni egyforma életmódjuk és szervezetük van: sok fő alatt állnak, és a dolgokkal szemben közönyösek; általában nomád életet élnek. Csupán a bolgárok és kívülük még a türkök népe fordít gondot hadirendre, mely hasonló náluk, s így a többi szkíta népnél nagyobb erővel vívják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak.... Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcokban kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, s amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják. Üldözés közben azonban inkább íjokkal szerzik meg az előnyt...

Sok gondot fordítanak rá, hogy gyakorolják magukat a lóhátról való nyilazásban is.

Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint táplálékul és tejivás végett, részint pedig sokaság látszatának keltése végett.”

Itt talán meg kell jegyeznünk, hogy a magyar harcosok nyilvánvalóan nem csak a friss lótejett itták, hanem erjesztettek belőle savanykás ízű, kis alkoholtartalmú kumiszt is, ami szinte minden nomád nép kedvenc itala volt. Egészen biztosan így volt ez annak ellenére is, hogy egyik egyetemünkön az egyik jelölt doktori fokozatot nyert azzal a „felfedezésével”, hogy a magyarok nem ittak kumiszt. Világos, hogy ebben az esetben nem csupán a fiatal kutató nem volt kelően jártas az egykori nomádok szokásaiban, hanem tanárai sem.

„Jobbak a távolharcban, a lesben állásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket.”

Ezt követően olyan eseteket, helyzeteket sorol fel a császár, amelyek a magyar hadakat hátrányosan érintik, mint például a legelő hiánya, a nedves, vizes talaj, az ellenség éjjeli támadása. Továbbá érzékeny veszteséget okoz nekik a hadrendben támadó gyalogság, a kézitusa és a tömör falat alkotó lovasság. Igen figyelemre méltó megjegyzést fűz mindehhez a császár a magyarok erkölcsi állhatatosságáról: „Erősen kedvüket szegi az is, ha egyesek közülük átszöknek a rómaiakhoz. Jól tudják ugyanis, hogy népük állhatatlan természetű, és hogy haszonlesők és sok törzsből tevődtek össze, s hogy éppen ezért nincsenek tekintettel a rokonokra és az egymás közti egyetértésre.

Mert ha csak egynéhányan is megkezdik a szökést, részünkről szíves fogadtatásban részesülnek, egész tömeg követi azokat; ezért is neheztelnek annyira azokra, akik elpartolnak tőlük.”

A szökésre, árulásra való hajlandóságot tehát Bölcs Leó a magyarok sokféle származásával magyarázza. Azt hiszem, itt elsősorban a magyarokhoz csak ekkoriban csatlakozott, a kazár uraik ellen fellázadt kabarokra gondolhatott a szerző, hiszen ha jól meggondoljuk, minden nomád nép etnikailag eléggé tarka lehetett.

Bölcs Leótól a 905-ben született s Bíborbanszületett Konstantin néven uralkodó (913–959) fia örökölte az irodalom iránti vonzódást. 948 és 952 között írta híres munkáját, amelyet az utókor *A birodalom kormányzása* címen tart számon. A művet fia, a későbbi II. Romanosz számára állította össze. Kétségtelen, hogy ez a honfoglaló magyarság történetének legbecselesebb forrása. Szerzője a bizánci levéltárban őrzött írott tudósítások mellett felhasználta bizánci udvarban megfordult magyar főemberek elbeszélését és a magyarokat jól ismerő bizánci követek jelentéseit is. A császár széles látóköre magába foglalta mindazokat a területeket és népeket, ahol őseink megfordultak ebben a korban. Bíborbanszületett Konstantin művét gazdagon kamatoztatta a magyar történettudomány, értelmezését azok a viták is elősegítették, amelyek mára sem jutottak nyugvópontra.

Magyar szempontból a mű 38–40. fejezete a legfontosabb, amelyekben a császár a magyarság akkori történetének teljességét áttekinti, sokszor kiegészíti a más forrásból már ismert eseményeket. Így például szinte élettelt tölti meg Dzsajháni említett tudósítását a kazár és magyar fejedelemség hasonlóságáról. A magyarokat a bizánci hagyományoknak megfelelően ő is türköknek nevezi.

„A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, amelyet első vajdájuk nevére Levédiának neveznek, amely vajdát tulajdonneven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többit is, vajdának hívták...

Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagán, vitéségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitéségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket.”

Ezt követően a császár leírja, hogy a besenyőkkel vívott háborút követően Levedi népével nyugatra, Etelközbe költözött, s itt újból visszatér a kagán ajánlatára, ám itt már Levedi elhárítja az ajánlatot s maga helyett Álmost ajánlja, akinek fia is van, Árpád. Világos, hogy Levedi azért mond le a megtiszteltetésről, mert nincs utóda. A kazár kagán nem akart olyan szövetséges magyar fejedelmet, akinek nincs utódja, s így a szövetség jövője sem biztos. Ezért választotta Álmos nemzetségét, s így lett még Etelközben Árpád a főfejedelelem.

A honfoglalás történetének fontos mozzanatát is Konstantintól ismerjük. Más forrásokból nemcsak azt tudjuk, hogy a magyarok Bölcs Leó szövetségében legyőzték a bolgárokat, hanem azt is, hogy a 894-es esztendőben a magyarok még Pannóniába is vezettek egy meglehetősen véres hadjáratot. Egy évben a két háború alighanem azzal magyarázható, hogy a magyar fejedelmek így pacifikálták a Kárpát-medencét, amelyet birtokba akartak venni. Mégpedig azért, mert a harcias nomád besenyők, akik ellen évente harcra indultak korábban a kazárok szövetségében a magyarok is, Volgán túli hazájukban vereséget szenvedtek a torkoktól (úzoktól), majd átkeltek a Volgán (valószínűleg 893–94 telén) és megjelentek az etelközi magyarok keleti határain. Új, jól védhető, biztonságosabb hazára volt tehát szükség. A magyar fejedelmek el is tervezték a Kárpátok karéjába zárt terü-

let megszerzését. 895 tavaszán az Árpád vezette főszereg meg is indult a Dnyeszter völgyében északra, átkelt a Vereckei-hágón, s nyomukban haladt a népesség, holmijukkal megrakott szekereken, málházott teherhordó állatokkal, csordákkal, nyájakkal, ménesekkel, végeláthatatlan hosszú sorban. Az ekkor történt eseményről így számol be a császár: „Miután azonban Simeon újból kibékült a rómaiak császárával és biztonságban érezte magát, a besenyőkhöz küldött és meg egyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkök visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is laknak...”

A vonuló népességet és az utóvédet – a főszereg távollétében – valóban iszonyú csapás érte. Bizonyára sokan nem követhették Verecke felé Árpád hadait, hanem az erdélyi szorosokon és hágókon át fejvesztve Erdélybe menekültek. Alighanem ezt őrizte meg a magyar krónikás hagyomány, amikor arról tudósít, hogy a honfoglalók asszonyaikat Erdélybe telepítették. Történészek is hitték a császár azon állítását, hogy a bolgárok és besenyők kiirtották a magyarok család-jait. Ezt a hitet öntötte művészi formába Illyés Gyula *Árpád* című versében:

*Alig volt nő. Alig egy csacsogó száj.
A bosszúállás nem kegyelmezett.
Vének se voltak. Minden elveszett,
mi összetartott: bíró, jós, pap, oltár.*

*Egy csapat özvegy férfi s egy sereg
árva síheder, ez volt a magyarság?
Ez asszonyát siratta, az az anyját.
Így érték el a legfelső hegyet.*

Ma is vannak még kutatók, akik hisznek a császárnak. Pedig e hitet az ember-tani kutatás már régen romba döntötte. A honfoglalóink sírjaiban lelt női csont-vázak ugyanis ugyanahhoz az embertani típushoz tartoznak, mint a férfiaké. Ez nem így lenne, ha nem jöttek volna a férfiakkal nők is a Kárpátok övezte új ha-zába. Akkor a férfiak csak a helyi népességből kereshettek volna asszonyokat maguknak.

Az említett súlyos veszteség mértéke azonban bizonyára helytálló. Bizonyoság erre a magyarok rossz emlékezete a besenyőkről. A császár szerint „ugyanis amikor egyszer Gábiel klérikust a császár parancsából elküldték a türkökhöz, és az azt mondta, hogy: »A császár üzeni: menjetek el és űzzétek ki a besenyőket lakóhelyükről, és telepedjete le ti ott (hiszen korábban is ti laktatok ott), hogy közel legyetek császári felségünkhöz, és amikor csak akarom, küldök hozzátok, és hamar megtalálalak benneteket«, a türkök összes fejei egyhangúlag felkiáltottak, hogy: »Mi nem kezdünk ki a besenyőkkel; mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók; többé ilyen beszédet ne mondj nekünk, mert nem kedvünkre való az.«”

A magyaroknak az akkori Európába való megtelepedését hírük több évtizeddel megelőzte. Az első hitelesnek tekintett tudósítás szerint 836–838 körül magyar csapatok jelennek meg az Al-Dunánál, 862-ben vezetik első kalandozó hadjárataikat a Frank birodalomba, 881-ben pedig Bécs alatt harcolnak. Meg is jelen-

nek az európai latin nyelvű forrásokban, amelyek nem valami hízelgő képet rajzolnak róluk. Nem csoda, hiszen általában a különböző katonai konfliktusokban vesznek részt, valamelyik küzdő fél oldalán. Természetesen fizetségért és zsákmányért. Vonulásuk útját pusztítás és szenvedés jelöli. Sokan Isten büntetését vélik bennük, csakúgy, mint korábban a hunokban és az avarokban. Gyorsan mozgó lovas csapataik általában váratlanul tűnnek fel, keleti vadságuk és kegyetlenségük hamarosan utat talál az európai folklórba. Egyszóval: megjelenésük a korabeli Európában mesze nem arat osztatlan sikert. Nevük és tetteik – jó nagyra felfújva – megjelennek a kolostori évkönyvek lapjain. Ezek a források fontos dokumentumok történelmünkről, még ha majdnem mindig egyoldalúak is. Igen, mert csak a magyarok hadi tetteiről, pusztításairól adnak hírt. Alkotóik nem ismerték – és nem is ismerhették – a magyar népeesség egészének életét. Ezek megvilágítása a belső forrásoktól lenne elvárható, ám azok a 10. században még nem voltak nálunk.

A nyugati kolostori évkönyvek közt történeti értékét tekintve előkelő helyet foglalnak el Regino feljegyzései, aki a lotharingiai prümi kolostor apátja volt. Ő a 889. évre keltezi a magyarok megjelenését, s hosszú ideig hitelt is adtak keltezésének. Sokan azért, mert azt gondolták, ezek az évkönyvek úgy készültek, hogy minden évben bejegyezték az akkor történt eseményeket. Ez azonban nem így történt, hosszú évekig nem „vezették” e bejegyzéseket, majd emlékezetből írták be a történeteket, ritkán pontosan. Regino a magyarokra vonatkozó ismereteit a 889-es esztendő alá csoportosította.

„Az Úr születésének 889. évében a magyarok igen vad és minden szörnyetegnél kegyetlenebb népe, amelyről azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, szkíta tartományokból és ama mocsarak közül jött elő, amelyeket a Thanais kiáradásával mérhetetlenül kiterjesztett. De mielőtt e népnek kegyetlen tetteit tollunkkal végigkísérnénk, nem látszik feleslegesnek, ha Szkítia fekvéséről és a szkíták életmódjáról egyet-mást megemlítsünk, követve a történetírók elbeszélését.”

Később megemlíti a besenyő–magyar háborút, a magyarok új hazába való átköltözését, majd így folytatja: „És először a pannonok és az avarok pusztaságait barangolták be, vadászattal és halászattal keresvén meg mindennapi élelmüket, majd a karantánok, morvák és bolgárok határait rohanják meg gyakori ellenséges becsapásokkal; karddal csak keveseket, de sok ezreket ölnek meg nyilaikkal, melyeket olyan ügyesen lőnek ki szaru-íjaikról, hogy lövéseik ellen alig lehet védekezni...”

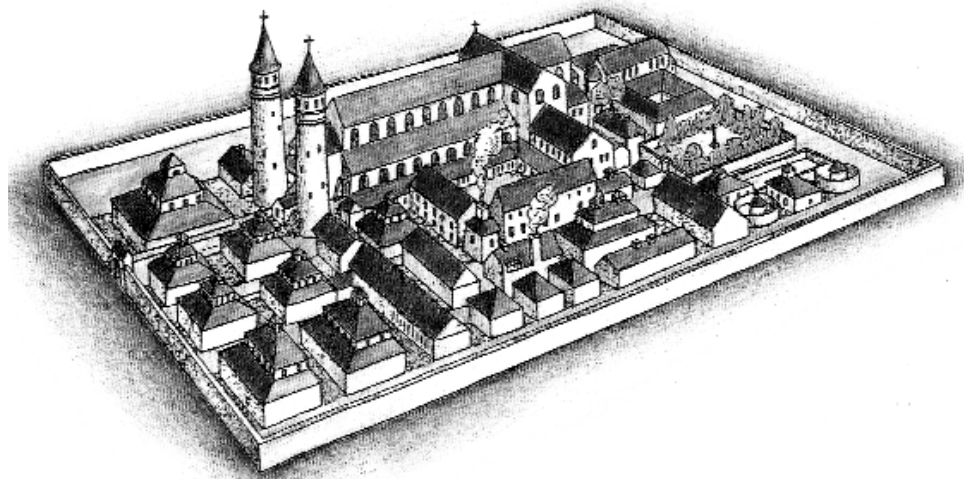
Ez ocsmány népnek a vadsága tehát nem csupán az említett vidékeket, hanem legnagyobb részt Itália országát is elpusztította.

Az Úr testet öltésének 901. esztendejében, a magyarok népe, betörve a longobardok határait, mindent legyilkol, tűzbe borít és kegyetlenül kirabol. Amikor a föld lakosai egybegyűlve megkíséreltek ellenállni vadságuknak és állati dühüknek, megszámlálhatatlan népsokaság pusztult el nyíllövéseiktől, és sok püspököt és grófot gyilkoltak le.”

Nyugat-Európában az írástudók révén már ekkor kialakul az elképzelés, hogy a magyarok a hunoktól származnak. Ennek a tévhitnek alapjául szolgálhatott mindkét nép keleti eredete, hasonló nomád életmódja és mentalitása, de a magyarok latin *Hungarus* neve is, amelynek első szótágában a hunok népnevét látják. (Ez az elképzelés elterjed majd a 13. század végén Magyarországon is, és Kézai Simon krónikájában megalkotja a hazai „hun történetet”. Jóllehet a hon-

foglaló magyaroknak nem volt „hun hagyománya”, hiszen a két népet mintegy négy és fél évszázad választja el egymástól a Kárpát-medencében és a kelet-európai steppéken is.)

A hunok utódainak tekintett magyarokra ezt követően az európai auktorok rávetítették az egykori hunok írásban fennmaradt jellemvonásait is. Leginkább Ammianus Marcellinus műveiből szedegették ki e remek csemegéket. Jóllehet, a könyvét 393–395-ben befejező szerző életében egyetlen hunt sem látott, fantasztikus hun jellemrajzát az embervért ivó és az ember szívét befaló, mindig lovon ülő, satnya lábaikon járni is alig tudó hunokról különböző ósdi leírásokból tákolta össze. Ebből a remekműből állígtattak össze Európában torzképeket az egész középkoron át. (Nálunk csak egy vadhiedelem honosodott meg: őseink nyereg alatt puhított húst ettek. Kár, hogy a hívók közül senki nem próbálta ki, hogy a nyereg alól kivett, penetránsan büzlő hús minden náció számára egyformán tökéletesen ehetetlen, s ez alól a hunok sem képeznek kivételt. Néprajzosaink e tévhitet „tudományosan” igyekeztek cáfolni állítván, hogy a római szerző a ló sebet gyógyító húsdarab szerepét értette félre. De hát ennek a szerzőnek a hunokról fogalma se volt, a hunoknak meg a magyarokhoz nem volt semmi közük.)

Sankt Gallen kolostora a 10. században. (Makett)

A nyugati kalandozó hadjáratok leírásai közül érdekességével és művelődéstörténeti tanulságaival kiemelkedik a svájci Sankt Gallen kolostorának magyarokkal kapcsolatos története. 926 tavaszán érkezett egy magyar kalandozó csapat a kolostorhoz. Az ostrom és a bevonulásuk történetét csak jó száz évvel később írta meg IV. Ekkehard az idősebb barátok elbeszélése alapján.

Mikor a harcosok bevonultak a kolostorban, a barátok már mind elmenekültek, kivéve az együgyű Heribaldot, aki egyedül várta az ellenséget. A felfegyverzett legények furcsán néztek rá, „ám a tisztek megparancsolják gyilkolásra kész embereiknek, hogy ne használják fegyvereiket és tolmácsok segítségével kifagatják őt. Amikor észreveszik, hogy félkegyelmű szörnyszülöttel van dolguk, mindnyájan nevetnek rajta és megkímélik életét.” Kettőn felmásznak a haranglábra, de mindkettő lezuhan onnét és szörnnyethal. Testüket két ajtószárny közt égetik el, miközben többen élesztik a tüzet.

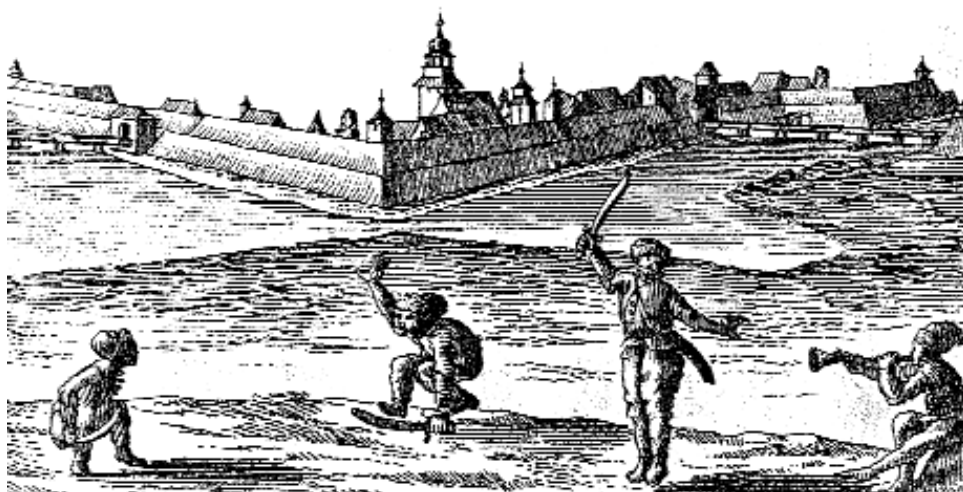

A kolostor és környéke a magyar ostrom idején. (15. század)

E leírás alapján néhány régész úgy vélte, hogy egykor a honfoglalók is esetenként elhamvasztották halottaikat. Itt azonban egészen másra gondolhatunk. A honfoglalók hite szerint ugyanis az embernek két lelke van: a mellüregben lakozó testlélek, amely a test halálakor szintén elenyészik, valamint a fejben lakozó árnyéklélek, amely az ember halála után egy ideig még tovább él az élők között. Több eurázsiai népnél, így például a mongoloknál a középkorban megfigyelték, hogy ha valaki a távolban hal meg, s testét nem tudják hazavinni, levágják a fejét (amelyben az árnyéklélek van), azt viszik haza, és a hagyomány diktálta végtisztességet megadva ott eltemetik. Valószínűleg a magyarok is e célból égették el szerencsétlenül járt társaik testét. Úgy vélhették, hogy a tűz szikráinak képében távozik majd társaik árnyéklelke s így tér majd haza övéikhez, akik majd eltemetik. (Fontos tudnunk, hogy a magyar néphitben a táltosok árnyéklelke tűz vagy láng alakjában is megjelenhet.) Honfoglalás kori temetőinkben – bár nem nagy számmal – ismerünk csontvázat nem tartalmazó jelképes sírokat. A halottakat azonban a kalandozók általában nem égették el, több honfoglalás kori magyar sírt ismerünk Nyugat-Európában.

A másik érdekes része e leírásnak a kolostor borától megittasult legények mulatozása. Itt azt olvashatjuk, hogy „néhányan fegyverrel is összezsapva bemutatták mennyire járatosak a hadi tudományban”.

Nyilvánvaló, hogy itt a régi kardtáncról lehet szó, amelynek számos régi emléke maradt fenn. Históriais énekében Temesvári István örökítette meg a kenyérmezei csata (1479) után a győzelemittas magyar harcosok által bemutatott kard-

Kardtáncot járó hajdúk. Mögöttük Korpona vára.(1686)

táncot. Egy 17. századi metszeten a Korpona vára előtt kardtáncot járó hajdúk láthatók. A kardtánc emlékét nálunk máig őrzi a botoló.

Mára az is világossá vált, hogy a kalandozókhöz nem egyformán viszonyultak Európa népei. Kristó Gyula vetette fel korábban, hogy a hadjáratok nem csupán tavasszal vagy nyáron indultak, hanem télen is. Magam úgy vélem, hogy ez utóbbiak nem az Alföldről indultak, mint Kristó vélte, hanem valahonnan külföldről, például Bajorországból, ahol télen a harcosokat a helyiek látták el étellel, lovaikat pedig takarmánnyal.

■ A FORRÁSOKRÓL

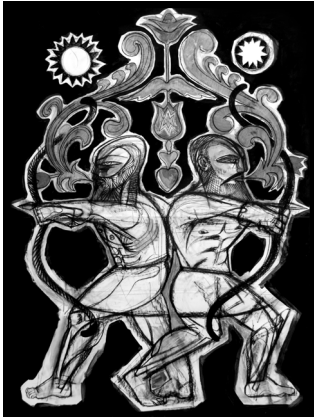
A szövegben idézett források lelőhelyei: Györffy György (szerk.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Bp., 1975; Zimonyi István: *Egy új muszlim forrás a Kárpát-medencében élő magyarokról*. In: *Nomád népvándorlások – magyar honfoglalás*. Szerk. Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs. Bp., 2001. 89–96. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 15.)

Az arab szövegeket Czeglédy Károly és Zimonyi István, a görög nyelvűeket Moravcsik Gyula, a latin nyelvűeket Horváth János fordította.

ZSOLDOS ATTILA

EGY NÉMET ÉS KÉT MUSZLIM

Freisingi Ottó, Abu Hámid és Idriszi
a 12. századi Magyarországról

Az idézett 12. századi leírásokhoz hasonló, a Kárpát-medence természeti szépségét és gazdagságát lelkesen ecsetelő beszámolók a középkor korábbi és későbbi időszakaiból is maradtak ránk.

A Magyar Királyság 12. századi történetének forrásai sajátos egyenetlenséget mutatnak. Az előző és a következő évszázaddal ellentétben ebből az időszakból nem maradt ránk olyan jogszabálygyűjtemény, melyet mai fogalmainkat alkalmazva „törvény”-nek mondhatnánk, ami persze nem szükségszerűen jelenti azt, hogy ilyenek egykor nem is voltak. A magyar krónikák részletes előadása a század közepén megszakad, s a helyébe lépő, szembetűnően szűkszavú tudósítások jószerevével az egymást váltó uralkodók felsorolására szorítkoznak, csak esetenként kínálnak több ismeretet egy igen karcsúra tervezett életrajzi lexikon szócikkeinél. Az oklevelek terén már jobb a helyzet, ami legalábbis a mennyiséget illeti, az okmányok azonban meglehetősen egysíkúak, s közel sem tükrözik az egykor volt valóságnak azt a sokszínűségét, amelynek léte pedig joggal feltételezhető. Némi kárpótlást jelent azonban, hogy három olyan forrás maradt fenn ebből az időszakból, amelyek mindegyike arra vállalkozik, hogy egyfajta képet adjon a 12. század Magyarországról.

1147-ben, a második keresztes hadjárat résztvevőivel vonult át az országon III. Lipót osztrák őrgróf fia, az 1112-1113 táján született Ottó, Freising püspöke (1137-1158), aki az I. Frigyes német-római császárról (1155-1197, király 1152-től) szóló művében, az *I. Frigyes császár tetteiben* számol be magyarországi tapasztalatairól. A püspök nem tetszelgett az elfo-

gulatlan szemléző szerepében, meg sem próbálta leplezni a magyarokkal szemben táplált ellenszenvét.¹ Vele ellentétben kifejezetten kedvező képet fest a magyarokról egy másik utazó, az arab Abu Hámid al-Garnáti (Abū Hāmid al-Garnāṭī). Ő 1080 táján született az andalúziai Granadában, majd bejárta a kor muszlim világát Kairótól Bagdadon át egészen a Volga torkolatának közelében fekvő Szakszinig, ahol két évtizedet töltött. Innen utazott a volgai bolgárok országába (a mai Kazany környékén), majd Kijeven keresztül Magyarországra, ahol 1150 és 1153 között időzött. Magyarországi élményeit két művében is megörökítette: *A szívek ajándéka és a válogatott csodák könyve* címmel ismertté váltban csupán röviden, a *Nyugat országai néhány csodájáról szóló világos beszámoló*-ban ellenben részletesebben idézte fel emlékeit.² Arab volt a harmadik leírás szerzője is. A földrajztudós Idriszi (Abū'Abdallāh Muhammad al-Idrisī) vélhetően 1100 táján született a marokkói Ceutában. Abu Hámidhoz hasonlóan sokat utazott: megfordult a mór Hispániában, valamint Észak-Afrikában, végül azonban a normann uralom alatt álló Szicíliában telepedett meg, ahol II. Roger király (1130–1154) palermói udvarában a muszlim és a keresztény világ békében megérett egymással. Ez a kivételes helyzet mind a kereskedelmet, mind a tudományt felvirágoztatta, hiszen a kereskedők az áruk mellett híreket és ismereteket is hoztak magukkal. Roger király és Idriszi közösen gyűjtötték az egész ismert világra vonatkozó földrajzi adatokat, melyeket ókori mintát követve összegezték. Ezek alapján egy több mint 5 m² nagyságú ezüsttáblára vésett világtérképet szerkesztettek, mely azonban 1160-ban megsemmisült. Fennmaradt ellenben az Idriszi által a térkép kiegészítéseképpen készített, *A horizontok bebarangolása után vágyó multságának könyve* című műve, melynek egyik kézírata térképlapokat is tartalmaz. Az 1154-ben befejezett, olykor *Roger könyveként* is emlegetett mű meglehetősen részletességgel foglalja össze a 12. századi Magyarországgal. Az ismeretanyag minden bizonnyal a Palermóban megforduló kereskedők beszámolóin alapszik; az 1165 táján elhunyt Idriszi, amennyire tudható, soha nem járt Magyarországon.³

Páratlan lehetőségnek tűnik, hogy az egyaránt a 12. század közepi viszonyokat tükröző, kortársi tudósítások együttes elemzése alapján foglaljuk össze mindazt, amit az idegen szem megörökítésre méltónak talált a kor Magyarországról. A három írás mindazonáltal oly mértékben különbözik egymástól, hogy ez jószerével lehetetlen. A modern értelemben vett országleíráshoz, mely a teljességre törekedvén mutatja be tárgyát, Freisingi Ottó munkája áll a legközelebb. Abu Hámid érdeklődését leginkább a Magyarországon élő muszlimok keltették fel, ami érthető ugyan, de ez sem változtat azon, hogy beszámolója így feltűnően egyoldalúra sikerült. Idriszi műve ugyanakkor leginkább egy középkori útvonaltervezőhöz hasonlítható, mely – egyedi bónuszszolgáltatásként – a fontosabb állomásokat röviden jellemzi is. Az egyes művekben olvasható adatok eredetét illetően szintén jelentős különbségek figyelhetők meg hármójuk között. Freisingi Ottó és Abu Hámid személyesen járt Magyarországon, így leírásaikat a szemtanú megbízhatósága – és persze elfoglaltsága – jellemezheti, ámbár, mint látni fogjuk, korántsem kizárólagosan, hiszen mindkettejük beszámolójában találunk olyan részleteket, melyekről nyilvánvalóan csak hallomásból értesülhettek, ami azonban, erre is látunk majd példát, nem szükségképpen jelenti azt, hogy ezek az információk tévesek lennének. Idriszi adatai esetében ellenben bizonyos, hogy a legjobb esetben is másodkézből származnak, mégsem lenne indokolt kevésbé értékesnek tartani azokat pusztán ezért.

A közös vonások közé tartozik ugyanakkor, hogy mindhárom szerző ad egy-fajta általános képet Magyarországról. Freisingi Ottó megfogalmazásában: „ezt a régtől Pannoniának nevezett tartományt, mivel köröskörül erdőségek és hegyek [...] övezik, amelynek belseje a róna tágas síksága, és amely a folyók és folyamok futásától ékes, a különböző fajú vadakban dús erdőkben bővelkedik, oly gazdagnak ismerik természetétől fogva virágzó szépsége és földjeinek termékenysége miatt, hogy szinte Isten paradicsomának [...] látják. [...] Ezek a magyarok visszataszító külsejűek, mélyen ülő szemek vannak, természetük alacsony, erkölcsükben és nyelvükben pedig annyira barbárok és vadak, hogy joggal lehet kárhoztatni a szerencse szeszélyét, vagy inkább csodálni az Isten türelmét, amiért martalékkal hagyta ezt az oly szép földet az emberiség e szörnyetegeinek, akiket még embernek sem nevezhetek.”

Abu Hámid művei szintén vállalkoznak az ország egészének jellemzésére. A rövidebb leírást adó *A szívek ajándékában* ezt olvashatjuk: „Básgirdban [Magyarországon] nagyon sok ember él, összesen 78 város van, melyek mindegyike olyan, mint Iszfahán vagy Bagdad, és iszonyatos bőség és jólét uralkodik mindenütt”. A Nyugat országában az általános megjegyzéseket anekdotikus betétek választják el egymástól: „megérkeztem Unkúrijába [Magyarországra], ahol egy básgird [magyar] nevű nép él. [...] Bátor emberek, megszámlálhatatlanul sokan vannak. Országuk, melyet Unkúrijának hívnak, 78 városból áll, s mindegyikben számtalan erőd, a hozzá tartozó majorságokkal, falvakkal, hegyekkel, erdőkkel, kertekkel. [...] Hegyeik sok ezüstöt és aranyat rejtenek magukban. [...] Magyarország egyike azoknak az országoknak, ahol a legkönnyebb és a legjobb az élet.”

Idriszi művében két helyütt olvashatók az egész ország jellemzésére szánt megjegyzések: „[Magyarország] hosszú és széles ország, művelt földjei egymást érik. Sok városa van és mindenféle gazdagsággal bír. [...] Ennek az egész vidéknek a lakossága – ez alatt Magyarország országának lakóit értem – földművelő, állattartással és mezőgazdasággal foglalkozik, megművelt földekkel, falvakkal rendelkezik.”

Az idézett 12. századi leírásokhoz hasonló, a Kárpát-medence természeti szépségét és gazdagságát lelkesen ecsetelő beszámoló a középkor korábbi és későbbi időszakaiból is maradt ránk.⁴ Ma már, a természeti környezetet átalakító vagy éppen romboló megannyi beavatkozás után különösen fejlett képzelőerő szükséges ahhoz, hogy elgondoljuk, valójában milyen lehetett az a táj, mely a 12. század utazóit rabul ejtette. Ha viszont a tényekre szorítkozunk, említést érdemel Abu Hámid megjegyzése az ezüstről és az aranyról, mely az egyik legkorábbi tudósítás a magyarországi nemesfémkincsről. Különösen szembeűnő az arany említése, mert – ellentétben az ezüstrrel – számottéví aranybányászatról nem tudunk az Árpád-kor folyamán, meglehet, nem is erről van szó, hanem a hegyekben rejlő telérekből a folyók vize által kimosott aranyról, melyre viszont az Árpád-kor végéről már van adatunk.⁵

Amilyen nagy az egyetértés három szerzőnk között a táj szépségét illetően, éppoly ellentétes a véleményük a magyarok megítélésében. Freisingi Ottó magyarokkal kapcsolatos, gyakran idézett lesújtó megjegyzéseinek hiba lenne különösebb jelentőséget tulajdonítani.⁶ A magyar krónikás sem mulasztotta el, hogy alkalomadtán megemlékezzen „a vadállatok vadságával ordítózó németek”-ről,⁷ az európai középkor pedig általában bővelkedik az idegen népekre vonatkozó, olykor csak csipkelődő, máskor viszont kifejezetten becsmérlő sztereotípiákban.⁸ Egyébként is: igazán jóízűen csak szomszédok és rokonok tudják utálni

egymást, márpedig Ottó és a magyarok kapcsolatában mindkét elem megtalálható, még ha a rokonság nem is vér szerinti. A tudós püspök – mai fogalmaink szerint – osztrák volt, rokonságában pedig szép számmal feltűnnek magyarok. Egyik fivére, Adalbert felesége történetesen Könyves Kálmán király öccsének, Álmos hercegnek a leánya, Hedvig volt, másik fivére, II. Henrik osztrák őrgrof, majd herceg (1141–1177, herceg: 1156-tól) gyermekei közül a későbbi V. Lipót herceg (1177–1184) II. Géza leányát, Ilonát vette feleségül, míg Ágnest III. István magyar királyhoz adták férjhez.⁹ A mai magyar olvasó Ottó által megsebzett lelkének pedig némi gyógyírt jelenthet, hogy a szintén szemtanú Abu Hámid semmi visszataszítót nem talált a 12. századi magyaroknak sem a külsejében, sem a nyelvében, ellenben dicsérte bátorságukat.

Hasonló ellentét feszül az épített környezetre vonatkozó megfigyelések között. Freisingi Ottó ezzel kapcsolatosan megint csak lekicsinylően jegyzi meg, hogy Magyarország „amint mondtam, természetétől fogva igen ékes látvány, de – amint ez barbár népeknél szokásos – épületek és falak alig díszítik”, amit kiegészít azzal, hogy „hajlékaik falun és városon is a leghitványabbak, tudniillik nád-ból vannak, a fából valók pedig ritkák, kőből meg a legritkábbak, mégis egész nyáron és ősszel sátrakban tanyáznak.”

Idriszi leírásában gyakran találkozunk Freisingi Ottó véleményének ellentmondó jellemzésekkel. Sopron „városa pompás, nagy város, [...] házai magasak”, Székesfehérvár „szép, pompás, sok épülettel, erős fallal”, Pozsonyt ugyan csak „közepes város”-nak minősíti a szöveg, de így is „egymást érik az épületek” benne, s számos további példa lenne említhető. Abu Hámid, ha voltak is ezzel kapcsolatos megfigyelései, azokat nem tartotta szükségesnek megörökíteni, az a megjegyzése mindazonáltal, mellyel az általa látott magyar városokat – alighanem erőteljes túlzással – a muszlim világ metropoliszaihoz, Iszfahánhoz és Bagdadhoz hasonlította, arra enged következtetni, hogy inkább Idriszivel értett volna egyet e kérdésben. Az ellentmondás tehát ez esetben is nyilvánvaló szerzőink között, annak feloldása pedig éppúgy kereshető abban, hogy Ottó püspök magyarországi útvonala besenyő településterületeket is érinthetett, így – részben legalábbis – az ott látottakat vetítette rá a magyarországi viszonyok egészére, mint azzal, hogy a 12. századi magyar városok sokkal inkább lehettek hasonlatosak a muszlim világ városaihoz, mint a latin Nyugat hasonló településeihez,¹⁰ így a muszlim szerzők értékelni tudták, amit láttak, vagy amiről hallottak, míg a német Ottó számára ezek a települések éppoly idegenek voltak, mint Magyarország annyi más jellegzetessége. Az is igaz viszont, hogy Idriszi egy helyütt mintha mégis megerősítené Freisingi Ottó sátrakra vonatkozó észrevételét. A Francavilla néven is ismert, a középkor folyamán hol Valkó, hol Szerém megyéhez számító Nagyolaszról azt írja ugyanis: „nagy és szép mezei város, lakói a források és kutak vizét isszák. Sok gazdagság, kellemes dolog és bőség található benne, lakóira azonban leginkább a nomád életmód jellemző”. A megjegyzés annál is inkább meglepő, mert az említett település lakói – amint arról annak mindkét névváltozata félreérthetetlenül tanúskodik – elsősorban magyarországi „olaszok” voltak. Az Árpád-kor magyar nyelvében nem a ma használatos értelemben élt az „olasz” kifejezés, hanem az újlatin nyelveket beszélők gyűjtőneveként. Franciákat és vallonokat éppúgy jelölhetett tehát, mint itáliaiakat (azaz a mai fogalmaink szerinti olaszokat) vagy éppen hispániaiakat. A Magyar Királyság területén történetesen éppen Nagyolaszi (és környéke) volt az egyik legjelentősebb településterületük, aminek jeleként a 12. századi bizánci történetírók az

egész Szerémséget róluk nevezték el „Frangochorion”-nak (‘frankok vidéke’).¹¹ A különböző magyarországi „olasz” közösségek eredetéről különféle – s nem minden elemükben megbízható – hagyományok maradtak fenn. Az egyik ilyen történet éppen a nagyolaszi „frankok”-ról maradt fenn egy 13. század eleji itáliai krónikás művében, mely szerint 1162-ben az éhínség elől menekülő milánóiak költöztek Magyarországra a „kalocsai ispánságba”, ahol megalapították a Francavilla nevű új települést, azaz Nagyolaszit.¹² A történet háttérében az állhat, hogy 1162 márciusában I. Frigyes német–római császár hosszas ostrom után elfoglalta Milánót, s az sem lehetetlen, hogy az onnan menekülők egy része valóban Magyarországra költözött.¹³ Az viszont kétségtelen, hogy Nagyolaszi alapítói ők nem lehettek, hiszen ezt a települést – mely valójában a kalocsai egyházmegyében (s nem „ispánság”-ban) feküdt – már az első kereszties hadjárat egyik krónikása említi a Szentföldre 1097-ben Magyarországon átvonuló seregek egyik állomásaként.¹⁴ A milánói menekültek tehát legfeljebb a Szerémségbe betelepülő „olaszok” egy újabb csoportját alkothatták. Az elég nyilvánvalónak tűnik, hogy bármikor is költöztek az „olaszok” Nagyolasziba és környékére, aligha lehettek nomádok, így Idriszi adataiban némi kavardódás érhető tetten e ponton. A magyarázat leginkább ott kereshető, hogy ezen a vidéken egy határispánság létezett még a 12. század közepén is,¹⁵ s az ehhez tartozó határőrök életmódját vetítette rá Idriszi tévesen a nagyolasziaakra.

Mindhárom szerző munkájában jól tetten érhető az a terület, mely kiváltképpen felkeltette érdeklődését. Freisingi Ottó esetében ez egyértelműen a 12. századi Magyar Királyság politikai berendezkedéséhez és hatalmi viszonyaihoz kapcsolódó kérdésekben jelölhető meg. Így ír erről: „semmi fontos dologhoz sem fognak gyakori és hosszas tanácskozás nélkül. [...] Királyuk udvarában úgy gyűlnek össze, hogy előkelők közül ki-ki viszi magával a székét, és nem mulasztaná el, hogy államuk helyzetéről tanácskozzanak és tárgyaljanak. A dermesztő télben ugyanezt teszik otthonaikban. Fejedelmükkel szemben azonban annyira engedelmesek, hogy bármelyikük hallatlan bűnnek gondolná őt nemhogy nyílt ellentmondással ingerelni, hanem csak titokban súgva-búgva belemardosni is. Ezért van, hogy noha az említett ország kb. 70 vagy több ispánságra oszlik, az egészből a jövedelem 2/3-a jog szerint a király kincstárát illeti, s csak harmadrész jut az ispánnak, és senki sincs a nagy kiterjedésű országban, aki a királyon kívül pénzt merészkedik veretni vagy vámot szedni. Ezért van, hogy ha az ispánok közül valaki a királyt akár csak kicsiségben is megsérti, vagy ilyesmiért előtte valahányszor csak – még ha alaptalanul is – gyanúba keveredik, akkor bármely alacsony rangú törvényszolga, akit az udvarból küldtek, egyedül elfogja őt, még akkor is, ha csatlósai körülötte vannak, megbilincseli és különféle kínvallatásokra viszi. A fejedelem nem kívánja azt, ami nálunk szokásos, hogy a vele [azaz a vádlottal] egyenrangúak ítéljenek felette, s a vádlottnak nem adnak lehetőséget arra, hogy védje magát, hanem a fejedelem pusztá akarátát mindenki törvénynek tartja.”

Ugyanehhez a tárgykörhöz sorolhatjuk a kor magyar hadseregére vonatkozó megjegyzéseket: „Ha a király valamikor hadat akar vezetni, akkor mindenki ellenkezés nélkül, mint egy test egyesül. A parasztok ugyan, akik falun élnek, kielencen szokták felszerelni a tizediket a hadhoz szükségességekkel, vagy heten a nyolcadikat, vagy tovább is, ha szükséges, a többi pedig otthon marad a földet művelni, akik azonban a vitézek közül valók, semmi szín alatt sem mernek otthon maradni, legfeljebb csak a leg súlyosabb okból. A király haderejében a ven-

dégek, akik ott nagy számban vannak, s akiket náluk főembereknek mondanak, a király oldala körül tartózkodnak oltalmára. Mindnyájan szinte visszataszítóak, visszataszító fegyverzetben járnak – kivéve azokat, akiket a vendégek (kiket most zsoldosoknak nevezünk) neveltek, vagy éppenséggel tőlük származnak – nem velük született, hanem mintegy kívülről magukra aggatott virtust hurcolva, és a főemberek is csak a mi vendégeinket másolják a hadi jártasságban és a fegyverzet pompájában.”

A püspök jól érzékelhetően a számára különösnek tűnő, idegen jelenségeket emelte ki beszámolójában, mely javarészt hallomásból szerzett ismeretekre támaszkodik, hiszen egészen bizonyosra vehető, hogy sem a magyar hadsereg mozgósításának nem lehetett szemtanúja, sem arról nem lehettek személyes tapasztalatai, hogy miként fognak el egy bevádolt ispánt, vagy éppen mivel töltik a magyarok az unalmas téli estéket otthonaikban, amelyek – mint megtudtuk – nádkunyhók, persze. Ismeretei ennek ellenére, ahol csak ellenőrizhetőek, meg lehetőszen pontosaknak mondhatók. A „70 vagy több ispánság”-ról más 12. századi forrásaink is beszámolnak¹⁶ – Abu Hámid „78 város”-át is az ispánsági központokkal szokás értelmezni¹⁷ –, milyen kár, hogy egyetlen esetben sem egészíti ki felsorolás a puszta számadatot, pedig nagy hasznunkra lenne most, néhány száz évvel később. A magyar királyi hatalom mérhetetlen túlsúlyában sincs okunk kételkedni, miként az is bizonyos, hogy a pénzverés és a vámszedés az uralkodói felségjogok közé tartozott. Arról, hogy a király és az ispán valóban oly módon osztozott a bevételeken, amint arról Ottó beszámol, néhány jövedelem esetében már a 11. századi törvényekben találunk adatokat,¹⁸ miként néhány évtizeddel később, a III. Béla-kori jövedelemjegyzékben is feltűnik ez az elv.¹⁹ Az szintén igazolható, hogy – ha eltekintünk a püspök rosszindulatú megjegyzéseitől – a magyar hadseregről is pontos képet fest: abban valóban egyaránt jelen volt az Ottó számára idegen – és ezért „visszataszító” – keleti típusú lovasság, melynek fő fegyvere akkor is az íj volt, valamint a nyugati mintákat követő, valamiféle páncélzattal védett, az előbbi típushoz képest bátran „nehézlovasság”-nak mondható harcosok csoportja.²⁰ Nagy valószínűséggel még abban sem téved Freisingi Ottó, hogy ez utóbbi harcmód elterjesztésében a nyugatról beköltöző „vendégek” játszottak főszerepet, akiken természetesen, ebben az összefüggésben nem földműveseket kell érteni, hanem olyan harcosokat, mint amilyenek már Szent István oldalán harcoltak Koppány ellen Hont, Pázmány és Vecellin személyében. Jellemző a püspök vélhetően hallomásból származó adatainak megbízhatóságára, hogy az előkelők általa emlegetett székeivel is találkozunk más forrásban: akkor tudniillik, amikor a frissen trónra lépett IV. Béla elégetteti azokat, mert helyteleníti, hogy az előkelők leüljenek királyuk jelenlétében.²¹

A magyar király hatalmát más módon érzékelteti a túlzásoktól, mint láthatuk, szintén nem idegenkedő Abu Hámid, ámbár ő – ellentétben Freisingi Ottóval – inkább a magyarok javára szokott tévedni: „a bászgird király [...] királysága sokszorta jelentékenyebb, mint Bizánc urának királysága: megszámlálhatatlanul sok katonája van, s országának területe húsznapos járófölddel vagy még többel is nagyobb, mint Bizánc területe. [...] Valamennyi nép fél a támadásától, mert sok a katonája, és nagy a vitézsége.”

A magyarok granadai barátját azonban a politikánál összehasonlíthatatlanul jobban érdekelték a Magyar Királyságban élő muszlimok; beszámolójának gerincét a velük kapcsolatos tapasztalatait összegző részek adják. A *Nyugat országai*-ban írja: Magyarországon „ezerszámra élnek a magrebi származásúak, és szintén

megszámlálhatatlanul sokan vannak a hvárezmieek. A hvárezmi származásúak a királyt szolgálják, kereszténynek tettetik magukat, s titokban tartják, hogy muszlimok. A magrebi származásúak ezzel szemben csak háborúban szolgálják a keresztényeket, és nyíltan vallják az iszlámot”. Megjegyzi ugyanakkor, hogy az általa „magrebiek”-nek nevezettek sem ismerik az arab nyelvet, miként az iszlám előírásai közül sem a pénteki imát például. Emlékezetes része írásának, amelyben beszámol arról a barátságos eszmecsereéről, amelyet a magyar királlyal – II. Gézával – folytatott a borivásnak és a többnejűségnek a férfierőre gyakorolt hatásairól a keresztények és a muszlimok esetében. A hosszas beszélgetés során II. Géza azt az álláspontot képviselte, hogy az iszlám vallás borivást tiltó, ám a többnejűséget engedélyező „előírásai nincsenek összhangban a józan ésszel”, Abu Hámid azonban meggyőzte arról, hogy mindez a muszlimok esetében más-ként van, amibe a király bele is törődött. A sajátos „hitvita” tanulságait így összegezte Abu Hámid: „ez a király volt az, aki szembeszállva a keresztény papokkal, engedélyezte az ágyasokat [tudniillik muszlim alattvalói számára]; ez a király szereti a muszlimokat”. Tény mindenesetre, hogy amikor Abu Hámid visszatért Szakszínba, II. Géza megbízta azzal, hogy ott kitérő muszlim íjászokat toborozzon számára.

Az, hogy az Árpád-kori Magyarországon jelentős muszlim közösségek éltek, már azelőtt ismert volt, hogy a *Nyugat országai* kézírata előkerült volna az 1950-es években egy madridi könyvtár mélyéről. Arról, hogy honnan, mikor és hogyan kerültek a Magyar Királyságba, számos vita folyt történész és nyelvész körökben, melyek ma sem tekinthetőek minden tekintetben lezártnak.²² Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy az Abu Hámid által említett „hvárezmi származásúak” azonosak azokkal, akiket más forrásaink kálizoknak mondanak. Ez iráni nyelvű nép volt, melynek eredeti hazája az Aral-tótól délre, a mai Üzbegisztán területére eső Hvárezm volt. Hvárezm arab meghódítását és iszlamizálását követően a kálizok és a környékbeli, szintén iráni nyelvű alánok csoportjai, immár maguk is az iszlám követőiként, kirajzottak Kelet-Európa számos területére: a kazárok között éppúgy ott találjuk őket, mint ahogy a besenyők vagy a volgai bolgárok soraiban. Nem teljesen elképzelhetetlen, hogy egyes csoportjaik akár már a honfoglaló magyarokkal együtt megjelentek a Kárpát-medencében, de indokoltan számolhatunk azzal, hogy a későbbiekben is érkezettek közülük az országba.

A „magrebi származásúak” említése révén ugyanakkor máig megoldatlan rejtéllyel ajándékozta meg Abu Hámid a magyar történetírást. A kifejezés elvileg Észak-Afrika nyugati térségére utal, azt azonban szerfelett nehéz elképzelni – s még kevésbé tudjuk az elképzelést forrásokkal megtámogatni –, hogy onnan muszlimok települtek volna bármikor is a Magyar Királyságba. A megoldási javaslatokban persze e téren sincs hiány, a megnyugtató megoldás azonban még várat magára. Akármilyen igazság e tekintetben, az mindenesetre biztos állítható, hogy a magyarországi izmaeliták soraiban a kálizok, azaz hvárezmieek mellett más etnikai csoportokkal is számolnunk kell.

Abu Hámid azon megfigyelését, hogy a különböző eredetű magyarországi muszlim csoportok más-más módon találták meg a helyüket a Magyar Királyságban, szintén megerősítik további forrásaink. Már 1111-ben emlegetnek Nyitra megyében olyan királyi jövedelemkezelőket, „akiket magyarul káliznak mondanak”,²³ s nyilván nem ok nélkül nevezték az erdélyi sót az ország közepébe eljuttató déli útvonal Szegedtől a Dunáig tartó szakaszát „káliz út”-nak.²⁴

A 13. századi törvények, illetve egyéb jogszabályok – mint a két Aranybulla (1222, 1231), a beregi egyezmény (1233), a budai zsinat (1279) – ugyanakkor rendre eltiltják a királyokat attól, hogy a latin nyelvű forrásokban általában „izmaeliták”-nak nevezett muszlimokat – és zsidókat – alkalmazzanak a pénzverés és -váltás, a vámszedés és a sóadminisztráció területén. A tiltások gyakori ismétlődése egyértelműen arra vall, hogy az uralkodók azok ellenére is igénybe vették izmaelita alattvalóik szolgálatait, s hogy mennyire nélkülözhetetlenek tartották a muszlim gazdasági szakemberek tevékenységét, az könnyen megítélhető abból, hogy IV. Béla engedélyt kért és kapott a pápától arra, hogy minden korábbi tilalom ellenére bérbe adhassa „szerecsenek”-nek – azaz muszlimoknak –, valamint zsidóknak a királyi jövedelmeket.²⁵ Az uralkodó gazdasági ügyeit intéző izmaeliták lehettek azok a hvárezmieek, akikről Abu-Hámid azt írta, hogy „a királyt szolgálják, keresztényeknek tettetik magukat, s titokban tartják, hogy muszlimok”. A katonáskodó muszlimok pedig (legalábbis egy jelentősebb csoportjuk) történetesen éppen a Szerémségben éltek – azon a tájon tehát, ahol Idriszi nomádokat említ –, amint arról az 12. századi bizánci krónikás mellett egy 13. század eleji muszlim szerző is beszámol.²⁶

Idriszi munkája ugyanakkor csaknem kizárólagosan olyan ismereteket tartalmaz, amelyek a Magyar Királyságba induló kereskedők számára lehettek fontosak, aligha függetlenül attól, hogy informátorai is elsősorban a Palermóban megforduló kereskedők között kereshetőek. Leírása voltaképpen másból sem áll, mint az ebből a szempontból jelentősebbnek ítélt települések felsorolásából, a települések rövid jellemzéséből és a közöttük lévő távolságokra vonatkozó – hol valamiféle mérőföldben, hol napi járőföldben megadott, olykor nyilvánvalóan pontatlan – adatokból. Ha más jellegű információkat közöl, jól felismerhetően azok is a kereskedelem szempontjából érdekesek. Amikor például a nyugati országrész városainak felsorolásakor megjegyzi, hogy „mindezen a városok a velenceiek országának szomszédságában vannak. Olykor szünni nem akaró, kemény háborúk vannak közöttük”, nyilvánvalóan a kereskedőket alkalomadtán fenyegető veszélyre hívja fel a figyelmet, s nem politikai tájékozottsága öncélú fitogtatásának vágya ragadta el. Esztergom jellemzésében pedig fellelhető ugyan kormányzattörténeti szempontból is értékelhető adatok – „[Magyarország] leghíresebb városa Esztergom. Ez Magyarország fő városa, ennek a legnagyobb a kiterjedése, a legtöbb épülettel, a legtöbb lakossal és a legáltalánosabb jóléttel bír. Itt van a királyi palota és [Magyarország] királyainak kormányzóhelye” –, valójában azonban Esztergom királyi székváros volta azért érdekes, mert oda érdemes színvonalas és drága árut szállítani, ahol nagy valószínűséggel talál a kereskedő igényes és fizetőképes vásárlókat. Elegendő csupán végigtekinteni az Idriszi által említésre méltónak ítélt települések listáján ahhoz, hogy belássuk, a csoportba való bekerülés kérdésében ugyanez a szempont döntött: a műben feltűnő magyar települések túlnyomó többsége főpapi székváros vagy ispánsági központ. Nincs ebben semmi meglepő, jóval érdekesebb az említett települések földrajzi szóródása. Idriszi adataiból világosan kirajzolódik egy a Dunára mint tengelyre támaszkodó településcsoport: Vác, Nyitra, Pozsony, illetve Esztergom, Óbuda, Székesfehérvár – mely azonban „az említett folyótól távolabb esik” –, továbbá Győr, Sopron, valamint az inkább az útvonaladatokból, semmint a földrajzi fekvésből következően idetartozónak gondolható Eger. A másik településcsoportot Dél-Magyarországon találjuk: egyfelől Csongrád, Csanád, Temesvár és Gyulafehérvár, másfelől pedig Bács, Nagyolaszi és Keve a tagjai, s indokoltan vehető itt

számításba a névalak alapján Siklóssal azonosítható település, melyről azonban némi joggal gyanítható, hogy Idriszi összekeverte Péccsel.²⁷ Feltűnik még a listán az északkeleti országrész magányos képviselőjeként Ungvár. Ebből a mintázatból nagy biztonsággal lehet következtetni a kor magyarországi külkereskedelmének irányaira: a Bécsen keresztül a délnémet városokba tartó nyugatira, valamint a Bizánci Birodalomba vezető balkánira, míg Ungvár jelenlétét a kijevei kereskedelmi út indokolhatja. Idriszi azon megjegyzése alapján, mely szerint „Keve és Bács két pompás város, sok lakossal, nagy ki- és bemenő forgalommal. Magyarország városai közül a legurbanizáltabbak, jól építettek, a legnagyobb gazdagsággal [...] rendelkeznek”, még az a következtetés is megkockáztatható, hogy a 12. század közepén a bizánci kereskedelmi irány számított a jelentősebbnek, mely mellett a nyugatinak csupán a másodhegedűs szerepe jutott. Idriszi adataiban Ungvár idegen testként tűnik fel, amit informátorainak tevékenységi területe magyarázhat: az orosz árukhoz vélhetően csak közvetítőkön keresztül jutottak hozzá. A település pusztja jelenléte is arra utal azonban, hogy a kijevei kereskedelmi útvonal valódi jelentőségénél jóval szerényebben jelenik meg Idriszi művében, mely azonban így is tanúsítja, hogy az ő idejében a Magyar Királyság még sokkal inkább tartozott a keleti gazdasági világhoz, semmint a nyugatihoz. Ez a helyzet a 13. századtól kezdve változik majd meg a nyugati kereskedelem előtérbe kerülésével. A változás bekövetkeztével már senki sem mondaná Bácsot és Kevét a legfejlettebb magyar településnek, miként Pozsonyt sem „közepes város”-nak.

Jó lenne azzal zárni a rövid áttekintést, hogy a három szerző, ha külön-külön nem is, de legalább együttesen megközelítőleg olyan átfogó képet fest a 12. századi Magyar Királyságról, mint teszik azt a középkor végének országleírásai, csak éppen nem lenne igaz. Panaszra még sincs okunk, mert egy forrászegény időszak hétköznapijaiba nyújtanak némi betekintést. Szándékos vagy akaratlan elfogultságaik és tévedéseik mellett is páratlanul érdekes adalékokkal egészítik ki mindazt, amit más forrásaink alapján tudunk a korról.

■ JEGYZETEK

1. *Gesta Friderici I imperatoris auctoribus Ottone et Ragewino praeposito Frisingensibus*. Ed. Rogerus Wilmans in *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptores XX. Hannoverae, 1868. 338–496. (A magyar vonatkozású rész: 368–369. [Lib. I. cap. 31.] A teljes mű olvasható magyar fordításban: *I. Frigyes császár tettei*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Gombos F. Albin. (Középkori krónikások XV–XVI.) Bp., 1913. A magyar vonatkozású részt l. pl. *Magyar történeti szövegyűjtemény 1000–1526*. Szerk. Bertényi Iván. Bp., 2000. (a továbbiakban: Szövegyűjtemény) 167–168. (A továbbiakban ezt a fordítást használom).
2. *Abu-Hámüd al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153*. Közzétette O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Bp., 1985.
3. Elter István: *Magyarország Idrísi földrajzi művében (1154)*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXXXII. Szerk. Makk Ferenc. Szeged, 1985. 53–63.
4. Vö. Czukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Bp., 2015. 74, 135, 241.
5. Vö. Weisz Boglárka: *A nemesérbányákból származó királyi jövedelmek az Árpád-korban*. In: *Középkortörténeti tanulmányok 5*. Szerk. Révész Éva, Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 247–259.
6. Vö. Körmendi Tamás: *A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig*. Korall 10. (2009. december) 30–46.
7. *Képes krónika*. Fordította Bollók János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák Kornél, Veszprémy László. Az utószót írta, a függelékét és az irodalomjegyzékét összeállította Szovák Kornél. (Milleniumi Magyar Történelem – Források) Bp., 2004. 47.
8. Czukovits E.: *Magyarországról és a magyarokról* i. m. 210–215.
9. Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) Nagybecskerek, 1892. 293, 350, 318–322.
10. Fügedi Erik: *Középkori magyar városprivilegiumok*. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*. XIV. Bp., 1961. 20–22; Györfly György: *Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig*. Bp., 1997. 37.

11. *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Moravcsik Gyula. Bp., 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 268, 270, 275.
12. *Catalogus fontium historiae Hungariae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendantium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC* I–III. Collegit Albinus Franciscus Gombos. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: CFHH) III 2258.
13. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Bp., 1899.² (reprint: Bp., 1984.) I. 343.
14. CFHH I. 44., vö. Veszprémy László: *Magyarország és az első kereszties hadjárat. Aachen Albert tanúsága*. Hadtörténelmi Közlemények 118. (2005) 501–516.
15. Zsoldos Attila: *Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről*. Századok 134. (2000) 113–114.
16. Zsoldos Attila: *A magyar hadtörténet első évszázadai. Hadakozók és hadsereg az Árpádok korában (XI–XIII. század)*. In: Zsoldos Attila: *Vitézek, ispánok, oligarchák*. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Bp., 2016. 16.
17. L. pl. Györfly Gy.: *Pest-Buda* i. m. 38.
18. L. pl. *Szöveggyűjtemény* 236–237. (Szent László III. 13.), 254. (Kálmán I. 25.) stb.
19. III. Béla emlékezete. A szöveganyagot válogatta, fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta. Bp., 1981. 82.
20. B. Szabó János: *Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. A fegyverzet, a harcmód és a taktika összefüggésének kérdései*. Hadtörténelmi Közlemények 114. (2001) 75–102.
21. Rogerius mester: *Siralmas ének*, 4. és 9. In: Thuróczy János: *A magyarok krónikája* – Rogerius mester: *Siralmas ének*. Ford. Bellus Ibolya, Kristó Gyula, Horváth János. A jegyzeteket készítette Kristó Gyula, Zsoldos Attila. Az utószót írta Kristó Gyula. (Millenniumi Magyar Történelem – Források) Bp., 2001. 404–405. és 407.
22. Vö. Mátyás Botond: *Az Árpád-kori magyarországi muszlimok eredete*. Fons 21. (2014) 315–329.
23. *Diplomata Hungariae antiquissima, accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I. (ab anno 1000 usque ad annum 1131)*. Edendo operi praefuit Georgius Györfly, adiuverunt Johannes Bapt. Borsá, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Budapestini, 1992. 383.
24. Vö. Györfly György: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig* (I. rész). Századok 92. (1958) 64.
25. *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. I–II. Romae, 1859–1860. I. 173.
26. ÁMTBF 202., 234. és *A honfoglalás korának írott forrásai*. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerkesztette Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Szeged, 1995. 69–73.
27. Elvileg itt lenne említendő a többnyire Tittelal azonosított település is, melyet azonban, gyanúm szerint, több joggal lehet a Fejér megyei Tittelal kapcsolatba hozni (Zsoldos Attila: *Tétel középkori birtokosai*. In: *Településtörténeti kutatások. Solt–Tételhegy – Kiskunfélegyháza, Amler-bánya*. Szerk. Somogyvári Ágnes, Szentpéteri József, V. Székely György. [Archaeologia Cumanica 3.] Kecskemét–Bp., 2014. 225–226.), melynek – amennyire ma tudható – a két településcsoportot összekötő, a Duna mellett haladó út melletti helyzete adott bizonyos jelentőséget.

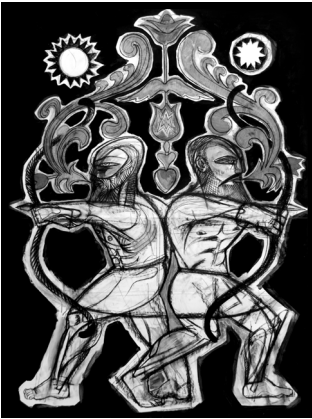

CSUKOVITS ENIKŐ

PUSZTA ORSZÁG – HATALMAS ORSZÁG

Magyarország

a tatárjárás idején és a 14. század elején

A magyar királyság erejét, régiós jelentőségét azonban mindennél jobban jelzi, hogy ezt a jelentőséget még az ország különösen nehéz időszakaiban, a tatárjárás vagy a tartományúri hatalom korában sem kérdőjelezte meg senki.

■ „Ebben az évben Magyarországot, mely háromszázötven éven át fennállott, a tatárok hada elpusztította” – jegyezte be a tatárjárás idején, az 1241-es esztendőben a niederaltaichi monostor évkönyvébe Hermann apát.¹ A tatárok 1241. március 12-én törtek be Magyarországra, és a következő évben, 1242 márciusában vonultak ki – a közben eltelt egyesztendőnyi időben hatalmas pusztítást vittek végbe, egész vidékeket néptelenítve el. A rettegés generációk múlva is emlegetett esztendejéről egy szemtanú, Rogerius mester készítette a legrészletesebb, legérzékletesebb beszámolót.² A dél-itáliai származású Rogerius a tatár betörés idején nagyváradai kánok volt, itt, Váradnál kezdődött személyes kálváriája is. Amikor a várost ostrom alá fogta a tatár sereg, Rogeriusnak még sikerült időben kijutnia. Előbb a Körös mellett fekvő Tamáshidára, onnan váltott lovakkal Csanádra menekült, az ellenség azonban mindkét helyet elfoglalta, felprédálta, a menedéket sehol nem lelő Rogerius végül egy tatárrá lett magyar szolgájaként került a tatárok közé. Szolgaként együtt vonult a tatárokkal, személyesen is átélve azt, amiről később *Siralmas ének* című művében beszámolt, míg végre sikerült megszöknie.

Rogerius, ahogy írta, „valótlan adatok belevegyítése nélkül állította össze” munkáját, amelyben a kunok Magyarországra költözésétől, 1239-től a tatárok kivonulásáig meséli el az eseményeket. A tatárok 1241-ben egy számos konfliktustól terhelt országra törtek rá, az akkurátus

Rogierius elbeszélésében öt olyan nagyobb vizsályforrást vett számba, amely mérgezte a király és népe közti kapcsolatokat. A konfliktusok azonban a valóságban kevés szerepet játszhattak az ország pusztulásában: a tatár had olyan katonai erőt képviselt, hogy egy egységesebb magyar kormányzat sem tudta volna megállítani. Rogierius a sereg útvonalát követve városról városra számol be az előretörő ellenség pusztításáról. Az erdélyi, ezüstmányászatáról híres Radna volt az első jelentősebb magyarországi város, amelyet a tatárok lerohantak, Radna sorsában azonban hamarosan sok száz település osztozott. Nagyvárad pusztulását Rogierius a városhoz közeli erdőből nézte végig. A hirtelen megjelenő tatárok előbb felprédálták a várost, majd ostromgépekkel lerombolták a váradi vár falait, és a várat is elfoglalták. „Elfogdosták a vitézeket, kanonokokat és másokat, akik a vár elfoglalása közben nem pusztultak el kardtól. Az úriasszonyok, a kisasszonyok, a nemes lányok a székesegyházba akarták magukat bevenni. A tatárok elrendelték, hogy a vitézek adják át fegyvereiket, a kanonoktól pedig a legkeményebb kínzásokkal kicsikarták, amijük csak volt. És mivel a székesegyházba nem tudtak azonnal behatolni, tüzet raktak mellette, és tűzzel pusztították el az egyházat, az asszonyokat és mindazt, ami csak volt az egyházban. Más egyházakban pedig annyi gonoszságot követtek el az asszonyokon, hogy jobb elhallgatni, nehogy az emberek példát kapjanak a legocsmányabb vétkek elkövetésére. A nemeseket, polgárokat, katonákat és kanonokokat a városon kívül a mezőn könyörtelenül lefejezték. Ezután felforgatták a szentek sírját, és bűnös lábukkal széttaposták az ereklyéket. [...] Miután mindent feldúltak, és már elviselhetetlen bűz áradt a halottak testéből, a helyszínt elhagyva elvonultak.”³

A tatár had szinte monoton egyhangúsággal hagyott maga után mindenféle rettegést, üszkös romokat és temetetlen halottakat. Így pusztult el többek közt Vác, Pest, Eger vagy Esztergom városa – a házakat felprédálták, a lakosságot megölték vagy elhajtották. Esztergomban az ostrom után „az egész városban talán ha tizenöten voltak, akiket nem öltek le hitvány módon”.⁴ A Dunántúlt, „mivel itt nem ütötték fel sátraikat, hanem csupán átvonulva pusztítottak”, nem tették teljesen pusztasággá, a Dunától keletre azonban – Rogierius szavaival élve – „az ország pusztán és üresen maradt”. Szökése után Erdélyben alig tudott valami élelemhez jutni, ha egy-egy elhagyott faluban répára, hagymára bukkant, az „nyalánságszámba ment”, a menekültek a maradék lisztet őrlött tölgyfakéreggel keverték, abból sütöttek kenyeret. Gyulafehérváron – ahogy írta – „semmit sem találtunk, csak a megöltek csontjait és koponyáit, a bazilikák és paloták szétrombolt falait”.⁵

Egy másik kortárs szerző, Tamás spalatói esperes *A salonai és spalatói főpapok története* című művében Magyarországról jött szemtanúk elbeszélése, illetve – Béla király spalatói napjairól – saját tapasztalatai alapján írt Rogierius elbeszéléseivel egybevágó beszámolót a „tatár veszedelemről”.⁶ Magyarország pusztulását sötét, túlzásoktól sem mentes, de hihető képekkel ecsetelte. Az ország hatalmas emberveszteségét Tamás esperes szerint is részben a támadás, részben annak következményei – az éhínség, illetve az elszaporodott vadak pusztításai – okozták: „...a barbárok dühe Magyarországot féktelen fegyverével már egészen összetörte, most még a nyomban bekövetkezett éhínség veszedelme is az éhhalál dögvészével tizedelte a nyomorult népet. Mert amíg a tatár veszedelem dühöngött, a szerencsétlen parasztok nem tudták földjeiket bevetni, nem lehetett az elmúlt aratás termését betakarítani; így aztán, mivel élelmiszerük nem volt, az éhínség kínjától emésztve, egyre csak hullottak. Ott hevert az utakon, a me-

zökön a rengeteg holttest, ezért általános volt a vélemény: az éhínség eme keserves csapása nem kevésbé pusztította a magyar nemzetet, mint a tatárok öldöklő kegyetlensége. Mindezek után, mintha az ördög barlangjából jöttek volna elő, tömegestül tűntek fel a ragadozó farkasok, ezek aztán csak az emberi vérré szomjaztak, de már nem alattomos fortéllyal, hanem nyíltan rohantak a házakba, és az anyák öléből ragadták el a csecsemőket, és nemcsak a kisdedeket, hanem csoportokba verődve megtámadták még a fegyveres férfiakat is, és kegyetlen fogaikkal szétmarcangolták őket.”⁷

A vadállatok Tamás esperes által is érzékletesen megrajzolt támadásai, illetve az éhség következtében fellépő emberhúsevés több forrásban is feltűnik, sőt azt tapasztalhatjuk, hogy az eseményektől időben távolodva a szerzők egyre hihetlenebb leírásokat készítettek. „Azt mondják, hogy ez után a tomboló öldöklés után akkora éhínség ütötte fel a fejét Magyarországon, hogy az élők megették a halottak testét. Még kutyákat is ettek és minden effélét, amit csak fellelhettek” – írta például egy francia bencés történetíró, Guillaume de Nangis.⁸ Martinus Oppaviensis krónikája szerint „a rettenetes éhínség miatt az anyák gyermekeik húsával táplálkoztak”, lengyel évkönyvi feljegyzésben pedig arról olvashatunk, hogy „Magyarországon farkasok, rókák (!) és sasok irtották az embereket”.¹⁰ A heiligenkreutzi évkönyv is beszámolt az elszaporodó farkasokról, amelyek „kíméletlenül szedték áldozataikat”, végül levonja a konklúziót: „Krisztus születése óta egy országban ekkora csapást és nyomorúságot nem látott, de még csak nem is hallott az emberiség, mint amilyen Magyarországon volt az elkövetett bűnök miatt.”¹¹

Tény, hogy a tatárjárás a legnagyobb és egyben legkegyetlenebb támadás volt, amely az országot fennállása alatt érte, a középkori magyar állam területére ezt követően százötven évig, a törökök megjelenéséig nem hatolt számottevő elleneséges sereg. A pusztulás mértékét adatok híján megbecsülni sem tudjuk. Egyes becslések szerint a lakosság 10-15, mások szerint akár 50%-a is áldozatul esett a tatár harcmodor szerves részét képező rettenetes pusztításnak.¹² A források azonban – még a szemtanúk is – feltehetőleg túloztak, hisz aligha gyilkoltak le a tatárok hatvanezer embert a muhi csatában, ahogy ezt egy német évkönyvben feljegyezték, vagy százezret az elfoglalt és felperzselt Pesten, ahogy Tamás spalatói esperes írta. Természetes volt azonban, hogy a kortársak az átélt, tapasztalt vagy szemtanúktól hallott borzalmakat kivetítették az ország egész területére – részben Rogerius is ezt tette írásában –, a későbbi korok szerzői pedig ezt a képet kerekítették ki egyre látványosabbra, tradicionális horrorelemekkel is élénkítve annak színeit.

Vajon mennyire rengette meg Magyarországot a tatárjárás? A 13. század második felében a „néptelen és üres föld” kitétel visszatérő, rendszeres eleme volt az okleveleknek, és az emberek még évtizedekkel a történetek után is a tatárjárás idejéhez viszonyítva tartották számon életük eseményeit. A tatárok kivonulása, a király, IV. Béla hazatérése után azonban kezdetét vette az újjáépítés, és a városokba, amelyeket a források szerint teljesen elpusztítottak a tatárok, meglepően rövid idő alatt újra visszatért az élet.¹³ Fontos leszögezni, hogy a tatárjárás pusztítása hatalmas károkat okozott, emberéletben és anyagiakban egyaránt, de Magyarország tekintélyét, régióban elfoglalt pozícióját nem tépázta meg. Egy emberöltővel a tatár támadás után, 1269 decemberében I. (Anjou) Károly szicíliai király Magyarországra küldött követe, Bernát montecassinói apát úgy tapasztalta, hogy „a magyar királyi háznak hihetetlen a hatalma, meg sem lehet monda-

ni, mennyi a fegyvere. Keleten és északon moccanni sem mer senki, ha a dicsőséges király a seregét megindítja. Észak és kelet legtöbb országa és fejedelme rokonság vagy hódolás címén a birodalmához tartozik.”¹⁴ Ez a tekintély a század végére sem tűnt el, noha IV. (Kun) László súlyos konfliktusokkal terhelt uralkodása és egy új jelenség, a tartományúri hatalom megjelenése és megerősödése ezt indokolhatta volna.

1301. január 14-én elhunyt az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András. A magyar trónért folyó dinasztikus küzdelemből a nápolyi Anjou-ház sarja, I. Károly – akít a magyar tankönyvek és történelmi munkák többnyire Károly Róbert néven említenek – került ki győztesen. A 14. század első évtizedét nehéz lenne a magyar királyi hatalom legfényesebb időszakának tekinteni: igaz, 1307 végére I. Károly maradt az egyedüli magyar király, vetélytársai eltűntek, tényleges hatalommal azonban alig rendelkezett. A királyi birtokok, az azokból származó jövedelmek, valamint a királyi előjogok jelentős hányadát a bárók egy szűk csoportja, a magyar történetírásban tartományuraknak nevezett csoport tartotta a kezén. Egy épp ebben az időszakban készült Kelet-Európa-leírás azonban azt jelzi, hogy még ezek a komoly, szinte megoldhatatlannak látszó nehézségek sem erodálták az ország széles körű megbecsültségét.

Feltehetőleg egy tervezett kereszties hadjárattal kapcsolatos diplomáciai feladatok vezették Kelet-Európába azt a máig ismeretlen utazót, akinek az 1308 első felében készült *Descriptio Europae Orientalis* címmel ismertté vált írást köszönhetjük. A hadjárat, amelynek élén IV. (Szép) Fülöp francia király öccse, Valois Károly állt, és amelynek Bizánc megszerzése és a Latin Császárság újraélesztése volt a célja, egyike volt az eredménytelenül végződő kései kereszties hadjáratoknak.¹⁵ A *Descriptio* szerzője a legvalószínűbb feltételezés szerint francia domonkos szerzetes lehetett, aki hivatalos megbízásból utazott a Balkán-félszigetre.¹⁶ A névtelen szerző írásában úgy tekintett Magyarországra mint a keresztiesek legértékesebb potenciális szövetségesére. „Ha [Valois] Károly úr birtokolná a görög császárságot, miután szövetséget kötött Magyarország királyával... könnyen megszerezhetnék és alávethetnék azon összes szakadár és barbár népeket, amelyek annyira gazdag és gyönyörű területet jogtalan birtokosként tartanak elfoglalva.”¹⁷ Számításából azt a körülményt sem hagyta ki, hogy a fiatal magyar király, I. Károly ebben az időben még nem nagyszabású hódítási tervekkel, hanem a magyarországi hatalom megszerzésével volt elfoglalva; a két Károly közti szövetség kifejtését a következő megállapítással zárta: „persze csak azután, ha Magyarország említett királyságában helyreáll a béke.”¹⁸

A *Descriptio* legfőbb értékét a térség országainak meglepően pontos leírásai adták. Az országok ismertetése Görögországgal kezdődik, tájegységenként, azon belül tartományonként haladva, ezt követi Albánia, a leírás idején két részre osztott Szerbia, Bulgária, Ruténia, Magyarország, végül a sort Lengyelország és Csehország zárja. A leírás országról országra azonos elemeket tartalmaz: minden esetben olvashatunk az adott ország fekvéséről, meghatározó földrajzi viszonyairól, természeti kincseiről, jellemző mezőgazdasági terményeiről, lakóiról, vallásáról és politikai viszonyairól. Az ismeretlen szerző irodalmat is használt leírásai elkészítéséhez, ismeretei meghatározó hányada azonban személyes tapasztalatra, illetve szemtanúk elbeszélésére épült. A szöveg alapján úgy tűnik, az ismertett országok közül Albániában, Szerbiában és Magyarországon személyesen is megfordult.¹⁹

Milyennek látta-láttatta Magyarországot a 14. század első évtizedében a névtelen? Szerinte Magyarország „egyike a világ legnagyobb országainak földje kiterjedését illetően, mert egybehangzóan állítják, hogy hosszában negyvennapos járóföld és széltében ugyanannyi”.²⁰ A nagy országban kicsi volt a népsűrűség és alacsony a városiasodottság. Leszámítva Budát és néhány további felsorolt várost, több (valódi) város nem volt egész Magyarországon, de „számos mezőváros, vár vagy erődítmény és megszámlálhatatlan falu található a szóban forgó országban, mégis mindezekkel együtt az ország teljességgel lakatlannak tűnik nagysága miatt”.²¹ A névtelen az ország rendkívüli bőségéről számolt be; ez a bőség mind a szükséges élelmiszerek, mind az ásványi kincsek terén megnyilvánult.²² A hatalmas, gazdag ország lakói „alacsonyok, feketék és szikárok” voltak, „a fegyverek bármelyik nemében nagyon jó harcosok”, ugyanakkor alázatosak és katolikusok.²³ A névtelen francia hosszán részletezte az ország tartományait (szám szerint 16-ot), felsorolt 21 magyarországi folyót, köztük egészen jelentékteleneket is, vázolta a legfőbb hatalmi viszonyokat, és beszámolt az Árpád-ház francia, illetve Anjou-kapcsolatairól.²⁴ A térség többi országának leírásakor elejtett magyar tárgyú információi a magyar külpolitikáról és annak irányváltásairól adnak pontos összképet: a Dalmácia feletti magyar és velencei fennhatóság változékonyságáról, a magyar királyok – mind az Árpádok, mind a friss Anjou-ház – dinasztikus házassági kapcsolatairól, az Árpád-kori bulgáriai és halicsi (ruténiai) magyar uralomról.²⁵ Nincs még egy ország a térségben, amely ilyen gyakran bukkan fel a *Descriptio* szövegében, amelyről a szerző ilyen sokféle kontextusban szólna.

A névtelen francia domonkos Kelet-Európa-leírása feltűnően pozitív Magyarország-képet rögzített. „Egyike a világ legnagyobb országainak” – írta, s minden további megnyilvánulása ezt a képet erősítette meg. Még a szöveg terjedelme is az ország jelentőségét húzta alá: Magyarországról készítette a második leghosszabb terjedelmű országleírást; az első hely Görögországnak, vagyis a konstantinápolyi császárságnak jutott. A Valois Károly által áhított konstantinápolyi császárság okkal kapta a sugallt hierarchia első helyét,²⁶ a szerző ortodoxokkal szembeni előítéletei, a negatív görög sztereotípiák azonban itt is felbukkannak. A császárságot alkotó tartományok népei szerinte „valamennyien hitszegő szakadárok”,²⁷ az anatóliai terület „lakosai rettenetesen satnyák és semmiféle hadakozásra nem alkalmasak”,²⁸ a trákiai „görögök általában elnöiesedtek”, és ezért „nem alkalmasak a fegyverforgatásra, mindazonáltal fondorlatosak és fortélyosak”.²⁹ Ugyanakkor a magyarok – eltérően a görögöktől – „mindannyian kötelesek követni a királyt, bárhova kívánja, egész népükkel, mindenféle zsold nélkül, és ameddig a királynak tetszik, akár tíz esztendőn keresztül is”.³⁰ A szöveg a két ország példáján keresztül látványosan tükrözi a szerző meggyőződését: a nyugati kereszténység és népei fölényét a keleti keresztények felett.

A névtelen soha nem hallgatta el, ha valami negatívumot talált vagy tapasztalt: volt, ahol a fejedelemtől volt rossz a véleménye, volt, ahol az ott lakó népekről, más esetben az ország szenvedett hiányt valamiben – élelmiszerben, ásványi kincsben vagy épp a függetlenségének volt híja. Rossz véleménnyel volt Uros rác fejedelemtől, akit hazugnak és képmutatónak tartott, és aki ráadásul erkölcsstelen módon „egy sereg asszonyt” tartott,³¹ miközben a római egyház felé tájékozódott. Országának lakóit nem tartotta alkalmasnak a fegyverforgatásra,³² ráadásul többségük vagy szakadár, vagy olyan eretnek volt, akik ezekre a részekre menekültek az inkvizítorok elől.³³ Bulgária és Ruténia szerinte „most adó alá

vetve a tatárokat szolgálja”, és a bolgárokról is megállapítja, hogy „általában nem harciasak és a fegyverforgatásban járatlanok”.³⁴ A cseheket és az albánokat tolvajnak nevezte,³⁵ Lengyelországról már csak annyi negatívumot írt, hogy „híjával van a bornak”.³⁶ Magyarországról azonban nem közölt egyetlen, a fentiekhez hasonló elítélő megjegyzést sem. Az országról alkotott, önmagában is pozitív képe így a többi országgal való összehasonlításban még értékesebbé válik, a leírás teljes szövege pedig szemléletesen mutatja azt az utat, ahogy a szerző eljutott a következtetésig: Valois Károly serege és a magyarok együtt alávethetnék a Balkán-félsziget szakadár népeit.

A *Descriptio* megírásának idején, 1308 tavaszán a magyar király, I. Károly persze nem a Balkán-félsziget népeinek alávetésén és a távoli francia rokonnal köthető nagyszabású szövetségen gondolkodott. Gondolatai, tervei akörül forogtak, hogyan tudná megerősíteni magyarországi pozícióit, és hogyan tudná megszerezni az őt illető királyi jogokat és birtokokat. Miközben a névtelen francia szerző az ország adottságaiból, múltjából fakadóan Magyarország és új uralkodóháza, az Anjou-dinasztia előtt fantasztikus lehetőségeket látott, Károly jórészt csak nehézségeket tapasztalt: hogy nápolyi kapcsolatai meglazultak,³⁷ hogy Magyarországon kicsi a megbízható híveinek a tábora, és még a királyi koronát sem tudja megszerezni az erdélyi vajdától, Kán Lászlótól.

Ilyen körülmények között mennyiben lehettek reálisak a névtelen Magyarországgal kapcsolatos elképzelései, és mennyire bízhatunk meg értékítéleteiben? Mindenekelőtt leszögezhetjük, hogy a *Descriptio* szerzője tisztában volt Magyarország aktuális helyzetével, hisz elképzelései megvalósítását akkorra időzítette volna, miután az országban „helyreáll a békesség”. Azt persze nem láthatta előre, hogy a béke helyreállítása még több mint egy évtizedet vesz igénybe. Az ország imponáló méretei, katonai potenciálja, geopolitikai helyzete külön-külön és együtt is megerősíthették elképzelései helyességében. S noha a Balkán-félsziget kétirányú bekerítésére, a két Károly közös hadjáratára nem került sor, egy emberöltővel később I. Károly fia, I. (Nagy) Lajos hódító hadjárataival, a magyar fennhatóság déli és keleti kiterjesztésével igazolta, hogy a névtelen francia szerző terve nem volt teljesen utópia. A magyar királyság erejét, régiós jelentőségét azonban mindennél jobban jelzi, hogy ezt a jelentőséget még az ország különösen nehéz időszakaiban, a tatárjárás vagy a tartományúri hatalom korában sem kérdőjelezte meg senki.

■ JEGYZETEK

1. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum exstirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC I–III*. Collegit Albinus Franciscus Gombos. Bp., 1937–1938. (A továbbiakban CFH) II 1147.
2. Életéről, művéről lásd Horváth János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp., 1954. 239–254; Kristó Gyula: *Magyar historiográfia. I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Osiris, Bp., 2002. (A történettudomány kézikönyve) 60–64; a szöveg kiadása: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadinae gestarum. I–II*. Ed. Emericus Szentpétery. Bp., 1937–1938. (A továbbiakban SRH) II. 543–588, magyar fordítása: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk. Katona Tamás. Magyar Helikon, 1981. 111–152.
3. SRH II. 577; *A tatárjárás emlékezete* 137.
4. SRH II. 585; *A tatárjárás emlékezete* 145.
5. SRH II. 587; *A tatárjárás emlékezete* 147.
6. CFH III. 2232–2244; *A tatárjárás emlékezete* 172–193.
7. CFH III. 2244; *A tatárjárás emlékezete* 191.
8. CFH II. 1102–1103; *A tatárjárás emlékezete* 206.
9. CFH II. 1575; *A tatárjárás emlékezete* 207.
10. CFH I. 176; *A tatárjárás emlékezete* 201.
11. CFH I. 778; *A tatárjárás emlékezete* 204.

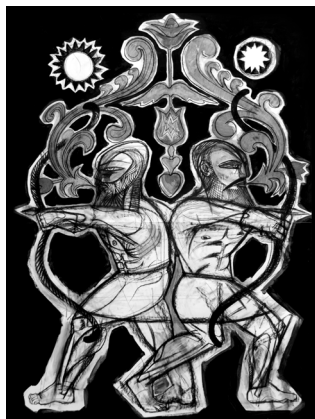
12. Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp., 1993. (História könyvtár. Monográfiák 1.) 3–6; konkrét számításokhoz lásd Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp., 1963–1997. köteteit, pl. I. 49, 166, 205, 258. stb.
13. Szűcs J.: *Az utolsó Árpádok* 33. skk.
14. *Árpád-kori új okmánytár*. I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest-Budapest, 1860–1874. VIII. 316.
15. A hadjáratról elsősorban lásd Sylvia Schein: *Fideles crucis. The Papacy, the West, and the Recovery of the Holy Land, 1274-1314*. Oxford University Press, Oxford, 1991.
16. *Anonymi Descriptio Europae Orientalis, Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia* anno MCCCVIII exarata. Edidit, praefatione et adnotationibus instructit: Olgierd Górka. Cracoviae, 1916. IX–XVI. Magyar fordításban megjelent: Borzáké Nacsá Mária – Szegfű László: *Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (Descriptio Europae Orientalis)*. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis 1987–1988. 13–27.
17. *Anonymi Descriptio* 42.
18. *Anonymi Descriptio* 43.
19. Erre a következtetésre jutott a szöveget kiadó Górka is előszavában: *Anonymi Descriptio* XXIII. Magyarország felkeresése melletti érvei: uo. XXV. Deér József szerint ellenben a magyarországi ismeretekhez elsősorban domonkos közvetítéssel jutott, lásd Deér József: *Ungarin der Descriptio Europae Orientalis*. MIOG 45 (1931) 18.
20. *Anonymi Descriptio* 46.
21. *Anonymi Descriptio* 46.
22. *Anonymi Descriptio* 46.
23. *Anonymi Descriptio* 49.
24. Magyarország leírása: *Anonymi Descriptio* 43–55.
25. A magyar „törzsszövegen” túli magyar vonatkozású megállapítások: *Anonymi Descriptio* 13, 20–21, 31–35, 39, 40–41.
26. „A szóban forgó konstantinápolyi birodalom a világ összes országa közül a legnagyserűbb volt és most is az.” – *Anonymi Descriptio* 21.
27. *Anonymi Descriptio* 24.
28. *Anonymi Descriptio* 7.
29. *Anonymi Descriptio* 23–24.
30. *Anonymi Descriptio* 50.
31. *Anonymi Descriptio* 35.
32. *Anonymi Descriptio* 32.
33. *Anonymi Descriptio* 31.
34. *Anonymi Descriptio* 40–41.
35. *Anonymi Descriptio* 59; albánokról: uo. 27.
36. *Anonymi Descriptio* 57.
37. Feltehetően nagyapja 1308. március 16-án, Marseille-ben készült végrendelete sem érte váratlanul: II. Károly nápolyi király Róbert calabriai herceget tette meg általános örökösének, unokájára, a magyar királyra csupán néhány zacskó aranyat hagyott. Almási Tibor et al. (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. Bp.–Szeged, 1990. II. 323. sz.

OBORNI TERÉZ

PILLANATKÉPEK – MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI ÚTIRAJZOK A 16. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBÓL

■ „Mindent egybevetve: bárhová nézzen is az ember, a természettől gazdagon megáldott tájat lát – de minden sívár, megműveletlen és vigasztalan.”¹ A 16. század közepén (1553) Magyarországon átutazó Hans Dernschwam összegezte a szavakkal útközben szerzett benyomásait. Híradásának azonban ne adjunk teljesen hitelt, hiszen azon túlmenően, hogy minden személyes feljegyzés alapvetően szubjektív, a látottak-hallottak attól is függtek, hogy merrefelé, milyen utakon szelte át az országot a hajdani vándor. A Dernschwam által tapasztaltak mégis igazak lehettek. Magyarország a 16. század közepétől mindinkább háborús övezetté vált, ami azt jelentette, hogy kisebb-nagyobb hadseregek vonultak át az országon, de a hadjáratok között is gyakorta garázdálkodó csapatok tarolták le és fosztották ki az útközbe eső településeket. A lakosságnak a hódoltságban, kivált annak peremvidékén, de Erdély és a királyság határvidékén is új életformára kellett berendezkednie, ha életben akart maradni. A föld népe egy-egy katonai expedíció idején erdőkebelbe, havasokba, hegyekbe szorult, mocsarakba menekült, de nem tűnt el, és nem pusztult el teljesen, sőt állatlállományának egy részét is magával menekítette a hadak útjából. A külföldi követségek, akár folyóvízen, akár szárazföldi országúton haladtak, jobbára csak az út menti elhagyott, fölégetett falvakat, üresen kongó templomokat, lakatlan viskókat vehették szemügyre. A siralmas

Lescalopier elismeréssel beszélt a korabeli Erdélyről, szerinte az ország mindenben dúskált. A fejedelmi fővárost és udvartartást rendeztnek, tetszetősnek, az udvari etikettet kifogástalannak, ellátásukat igazán elegánsnak és gondosnak találta.

összképet, amelyet külhoni átutazók festettek az elvadult magyarországi tájról, jöcskán árnyalták az utóbbi évtizedek történeti kutatásai. Ezek nyomán ma már tudjuk, hogy a korszakban a településhálózat olyan átstrukturálódása ment végbe, amelynek részben a korszak klimatikus viszonyai, részben az ország állandó hadszíntérré válása volt az oka. A kényszer szülte politikai keretekhez jobban alkalmazkodó városok és falvak élete azonban a háborúmentes időszakokban kifejezetten felvirágzott, új kereskedelmi útvonalak nyílhattak meg a régiók beszükülését követően, és a földrajzilag védettebb tájegységek, mint például Erdély egésze vagy a hadjárásoktól mentes északi és nyugati vidékek virágzó gazdálkodásnak és virágzó kultúrájának adhattak otthont. Az ország egészének népessége – egzakt történeti forrásaink nem lévén, demográfiai becslések alapján – mintegy 3,5 millióra volt tehető a 15. század végén, és ugyanennyire tesszük a 16. század végén is. Ebből Erdély lakossága a 16. század végére – szintén becslések alapján – elérhette a 800 ezret, sőt akár az egymilliót is. Bár a népesség összességében nem csökkent egy évszázad alatt, sőt bizonyos védettebb vidékeken még növekedett is, az egyes régiók etnikai összetételének a magyarság kárára történt átrendeződése vitathatatlanul e korszak számlájára írható. Itt és most azonban nincs mód ennek részletesebb kifejtésére.²

Az alábbiakban csupán néhány pillanatképet kívánunk felvillantani a 16. század utolsó harmadában a királyságban és Erdélyben járt külhoni utazók útirajzaiból. Elsőként az ország egykori fővárosa, a török vilájet székhelyévé vált Buda vára és Pest városa kerül eléink az országon keresztül rendszerint Konstantinápolyba igyekvő küldöttségek tagjainak feljegyzései alapján. Ugyanazon évtizedek Erdélyét pedig néhány erre járó francia diplomata emlékezete örökölte meg számunkra.³

„Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!”

■ „Disznóóllá és kutyaóllá vált a város, a pompás épületeknek már csak külső falai léteznek, belsejük ronda és dísztelen, a gyönyörű erkélyek és ablakok vagy lerontva, vagy sárral betapasztva éktelenkednek” – írta Stephan Gerlach 1573-ban a hajdan világszép Buda váráról.⁴ A Duna túlsópartján fekvő Pest városáról sem volt kedvezőbb benyomása. Úgy látta, Pest valamikor igen forgalmas kereskedőváros lehetett, szűk és sáros utcái ugyanis kalmárkodásra alkalmas sikátorok. A város kőházait már lerontva, ablakaikat török módra, agyaggal betapasztva találta. Gerlach lehangelő, rövidre fogott feljegyzéseinél jóval részletesebb, bár nem kevésbé elkésérítő képet festett az 1587-ben Magyarországon átutazó Reinhold Lubenau. Feljegyzéseit 1914-ben adta közre a königsbergi városi könyvtár, és annak híre, hogy az egyébként eredetileg gyógyszerészként tevékenykedő szerző ezekben az úti jegyzetekben magyarországi élményeit is megírta, Holub Józsefnek köszönhetően már a kiadás évében eljutott a hazai olvasóközönséghez.⁵

Lubenau 1556-ban született Königsbergben, majd egy Jakob Montanus nevű udvari orvos és gyógyszerész mellett patikáriusnak kezdett tanulni. Az 1580–1582. esztendőket töltötte Pozsonyban, ahol két patikusnál is gyakorkodott, de nem sok újdonságot tapasztalhatott náluk, hiszen így írt itt töltött éveiről: „az egyiknél csak annyit láthattam, mint a másiknál, mert a magyarok, éppúgy, mint a törökök, nem sokra tartják a gyógyszereket, s mindenféle betegségre a fokhagyma az összes gyógyszerük.” 1582-ben császári udvari patikus-

ként Bécsbe került. Az 1580-as évek második felében hosszabb németországi utazás után tért vissza szülővárosába, Königsbergbe. Az ezt követően Krakkóban gyógyszerészként dolgozó ifjú 1586-ban Rigában és Vlnában is járt, Báthory István lengyel királyi udvarában szeretett volna ugyanis udvari orvosi álláshoz jutni. Reményeit azonban a király korai halála megghiúsította, így ismét hazautazott.

Az Itália iránt szívében még gyermekkorában feltűzött kíváncsiság azonban nem hagyta nyugodni, valahogyan oda szeretett volna eljutni. 1587-ben Bécsben csatlakozni tudott a Konstantinápolyba induló Bartholomaeus Petzen Habsburg császári követ kíséretéhez,⁶ és így vele indult el – magyar ruhába öltöztetve, mint írta – a szultáni fővárosba. A két utazóhajón az összesen 45 főnyi küldöttség tagjai voltak elhelyezve, természetesen rangjukhoz illő körülmények között. Lubenau emlékei szerint a népes társaság igen vígan töltötte az utazás idejét, kártyáztak, olvasgattak, énekeltek és beszélgettek. Útjukat egy szakácshajó, valamint a lovak és a kocsik szállítására rendelt további két hajó kísérte. Gyakran megálltak, kikötöttek útközben, és így lehetősége nyílt a Csallóköz csodás gazdagságának felfedezésére – egy alkalommal Somorján is éjszakáztak –, majd rövid komáromi időzés után, a Dunán eléjük küldött török naszádok kíséretében érkeztek meg a hódoltság első nagy városába, Esztergomba. Az esztergomi szandzsákbég szívélyesen fogadta a követséget, nem csupán ajándékokkal, főként élelemmel látva el a díszes kompániát, hanem városnéző túrát is rendezve számukra.

Ezt követően, február 19-én délután érkeztek a török Budára, az egykor ragyogó magyar fővárosba. A küldöttséget a budai pasa fogadta teátrális külsőségek közepette, amikor azonban Lubenau körüljárta a várost, elszomorító képet látott: „Buda nagyon régi város... a király székhelyén igen sok ház és palota állott, melyek most romba dőlve... cölöpökkel alátámasztva, mert a törökök nem törődnek semmivel, csak a lovaiknak legyen hely, egyébként az eső is becsuroghat... egeerek, menyétek, kígyók, skorpiók tanyáznak a házakban...”

Buda és Pest leírásának Lubenau három hosszabb fejezetet is szentelt művében. A jó szemű utazó a budai vár egykori gazdagságát még elhanyagolt állapotában is felfedezte. A várban és a vár alatt roskatag házakról emlékezett meg, mint a fentebbi idézet mutatja, hiszen a törökök nem építettek és nem javítottak meg semmit. Kivéve a fürdőiket és saját templomaikat, amelyekre viszont gondosan ügyeltek – írta Lubenau. A budai vár három keskeny, egymással szinte párhuzamos utcáját a zsidók, a keresztények és kevés török lakta, mivel az utóbbiak inkább a Duna partján telepedtek meg, a pasa és más előkelők házai is ott voltak. A várbeli két templom egyikét – minden bizonnyal a domonkosok Szent Miklós-templomát – lőpormalomként használták, a másikat pedig megosztották a katolikus, kálvinista és ariánus felekezetek között.⁷ Lubenau két ferences szerzetessel is találkozott, akik gondoskodtak az itt maradt katolikusok lelki gondozásáról, és iskolát is fenntartottak. A források arra engednek következtetni, hogy a csekély számban itt élő protestáns híveknek is bizonyára volt iskolájuk ez idő tájt a budai várban.⁸

Lubenaut különösen érdekelte volna Mátyás király könyvtára, amelyről már Bécsben is hallott, sőt a nevezetes könyvtárból két oda került könyvet is látott, de fájdalmasan állapította meg, hogy a várban lévő könyvtárteremben a földön összevissza dobálva heverték a könyvek, és egy öreg török vigyázott rájuk. A könyvtárszoba felé haladva még látta a vörös márvány ajtókat, ablakokat, a falakon a palota festett címereit és az erények allegóriáit. Bár Lubenau megpróbált megszerezni egyet-kettőt a könyvekből, ez azonban nem sikerült:

„A királyi palota tágas és nagy, igen híres a könyvtára, melyet annak idején Mátyás király, Hunyadi János fia alapított. Bécsben a császári könyvtárban megtalálhatók azok a könyvek, melyeket Mátyás király saját kezével írt pergamenre... A palotához tett látogatásunk során bejutottunk egy szép terembe, ahol az ajtótokok és az ablakkeretek, valamint az oszlopok vörös márványból készültek... Jó néhány könyv hever itt egymáson... Mint felvigyázó, egy öreg török használta a helyiséget lakásul. A könyvekből nem akart adni, mondván, hogy a szultán azt megtiltotta. Egy másik teremben... a falakon körös-körül az Erények voltak nagy művészettel ábrázolva. Ez volt, úgy mondták, a királyné szobája... Van ezenkívül itt egy szokatlanul nagy terem, negyvennégy lépés hosszú, tizennyolc széles, bolthajtásos, melyre nagy égbolt van festve, a bolygók és a csillagok állásával, Mátyás király születése idején.”⁹

Később elsétáltak a Gellért-hegy alatt levő fürdőhöz is, amely rá is mély benyomást tett, ahogyan minden nyugat-európai utazóra a korszakban: „Ezek után a Gellért-hegy alatti meleg fürdőbe mentünk, amely magától meleg, és ahol fakad, a víz olyan forró, hogy az ember egy disznót leforrázhat vele. Elevenen él benne viszont egy sereg béka. Ha nem láttam volna, nem hinném el. Sokan talán gúnyt űzhetnének mindebből, ha nem lett volna ott 30 személy, aki mindezt látta.”¹⁰ A török fürdő leírását így folytatta: „Ez a fürdő török módra a legpompásabb módon, csupa faragott kövekből épült; a medencének lépcsőfokai vannak, hogy azon olyan mélyre lehessen beleereszkedni, amennyire az ember kívánczik, és úszni is lehet benne. A víz egészen égszínké, mint a magyar vitriol, és erősen kénes szaga van. A medence körül különálló kis fürdők vannak, ahol az ember egyedül fürödhet. Ezek a nagy medence mintájára lettek megépítve, s amikor valaki bent fürdik, kék lepedőt tesznek a bejáratra. Ilyen fürdőből még több is van ott, de nem olyan költségesen építettek, mint ez. A törökök legtöbbit ezekre a fürdőhelyiségekre és a templomokra költik.”¹¹

Buda megtekintése után a követ úr és küldöttségének tagjai a mintegy hetven hajóból összeállított hajóhídon sétáltak át Pestre, ahol meglepetésükre egy Budához képest viszonylag nyüzsgőbb, elevenebb életet találtak. Lubenau lelkesen írta, hogy „Pest városa soksarkú vagy kerek tornyokkal ékes, szilárd fallal van körülvéve. Sokkal jobbak és szebbek a házai, mint Budának.”¹² A mozgalmasabb városképet a lassan felélénkülő kereskedelem eredményezhette, hiszen Lubenau feljegyezte, hogy itt aztán szinte mindent lehet kapni. Később egy lutheránus papnál vendégeskedtek a pesti oldalon, ahol kitűnő magyar bort fogyasztottak.

Február 24-én hagyták el Budát, hogy a Duna mentén haladva Belgrádba, majd az út végén Konstantinápolyba érkezzenek. A kalandvágyó utazó ezután mintegy másfél esztendő telt a nagyvárosban, majd bebarangolta Kis-Ázsiát, a Földközi-tenger több partvidékét, a görög szigeteket és Afrikát is meglátogatta, végül eljutott a szívének oly kedves Itáliába is. Újabb három év után, 1589 őszén tért haza Königsbergbe. Hosszú élete végén, 72 évesen kezdte utazásai emlékeit papírra vetni, amihez egykori úti jegyzeteit használta fel, és szerencsére a három évvel később, 1628-ban bekövetkezett haláláig művét be is tudta fejezni.

1591-ben egy másik utazó, a cseh főúri családból származó báró mitrovicei Vratislav Vencel is egy diplomáciai küldöttség tagjaként ejtette útba a Magyar Királyság területét, mégpedig Rudolf császár követe, Friedrich Krekwitz kíséretében. A küldöttség Bécsből indulva áthaladt a királysági és a hódoltsági részen, mígnem Belgrádba ért, majd onnan a Balkánon át Konstantinápolyba, ahol Vratislav börtönbe is került, és ott, a hírhedt Fekete toronyban magyar rabokkal

is találkozott. Vratislav Vencel mindössze 15 éves volt az utazás idején, de megfigyeléseiről alapos és érzékletes leírást hagyott maga után.¹³ A hódoltsági városok közül Esztergomról és Budáról tett említést, és bár a főváros fekvéséről egészen véve kellemes benyomást szerzett, a pusztulást ő is elkésérítőnek találta:

„A város felettébb vidám és elragadó helyen fekszik, dús és bőven termő vidéken, egyfelől szőlőhegyek fogják körül, másfelől kilátni a város mellett folyó Dunára, s a folyón túl Pest városára. Közel s távol kies lankák; bízvást szándékosan választották ki e helyet a királyi rezidencia számára. A városban korábban fényűző házak épültek, melyekben magyar főurak laktak; az épületek részben leomlottak és romba dőltek, részben gerendákkal aládúcolták és befoldozták őket, s legtöbbször török katonák lakják. Ezek napi zsoldjából nem futja többre, mint amit elfogyasztanak, megesznek és megisznak; de nincs is miért a házakat megjavítani vagy helyettük újakat építeni, így hátha az eső becsorog a tetőn, éppen csak arra van gondjuk, hogy bennük száraz helyet találjanak, hová lovaikat állíthatják, és hol maguknak fekhelyet készíthetnek.”¹⁴

A királyi várban még a cseh utazó is láthatta a száz évvel azelőtti pompás épületek falait, a reneszánsz stílusú udvarokat, szökőkutat és a könyvtárszobát, amelyre akkoriban is egy öreg török őr vigyázott. A budai pasa akkoriban a palotabeli trónteremben tartotta a tanácsüléseket, egy szőnyeggel letakart trónusfélén ülve. Vencel leírásából már észrevehető a budai vár fegyverekkel és védművekkel történt megerősítése. A falakra időközben ágyúkat állítottak, összesen mintegy ötven darabot, köztük olyan is volt, amelynek a csövébe egy ember is beleférhetett volna. Az ágyúk egy részét – mint megtudta – Szigetvár ostroma (1566) után hozták ide.¹⁵ A törökök a várbeli Csonka torony köré, amelyben hetven keresztény rabot tartottak fogva, bástyákat építettek, a tornyon pedig olyan három ágyú volt található, amelyek egyikét – a felirata szerint – még az esztergomi érsek öntette.¹⁶

Sok idő, mintegy fél évszázad telt el Buda eleste óta. 1591-re a városban a mindennapi élet is törökké vált. A templomok nagy részében már Allahot dicsőítették, műezzinek zengtek imára szólító éneket, hangjuk nemegyszer rémítette meg a sétálgató Vencelt. Egyedül a várbeli Mária Magdolna templom állt a katolikusok és a protestánsok rendelkezésére istentisztelet tartására, és bár harangozni nem engedtek, egy működőképes toronyórát azért örömmel jegyzett fel. Vencel tanúja volt annak a jelenetnek, amely során a követség egyik olasz tagja muszlim hitre tért, és beállt a törökökhöz. A szertartást részletesen és nagy megkönyödéssel írta le.

Vratislav Vencel szintén valósággal lenyűgözték a budai török fürdők és a fürdőkultúra, amelyről rendkívüli alapossággal emlékezett meg. Társaival együtt 1591 októberében jártak abudai fürdőkben, az erről készült feljegyzéseit érdemes kissé hosszabban idézni: „Míg orator uram a második audiencián időzött, megtekintettük a törökök szép, meleg vizű fürdőit, s bennük meg is tisztálkodtunk, lévén, hogy hajóink közelében voltak. Ezek igencsak nagyszerű, élvezetes fürdők, olyan források, hogy természetes forrásból eredő vizükben hosszasan tartózkodni alig lehet. Mondják, igen egészségesek, és maguktól melegek, s hogy bizonyos hőforrásokból törnek fel, s folynak a medencékbe. A törökök patyolat-tisztán tartják őket, s bárki fürdőző szerény fizetségért különféle szolgáltatásokat vehet bennük igénybe a maga kényelmére. A fürdő előtt nagy csarnok van körös-körül széles lócákkal, ott lehet letelepedni, és a ruhákat is ott hagyhatni. Ennek a csarnoknak a közepén széles márvány díszkút áll, s ebből a csarnokból jut

az ember a valódi fürdőbe, mely inkább hasonlít holmi kerek kápolnához, mint fürdőhöz, kívülről ólomlemezekkel, belülről pedig, a falak és a padlózat egyaránt, különböző színű márvánnyal van borítva. Maga a medence olyan, akár egy márványkatlan, kerülete 43 lépés, s benne a víz olyan mély, hogy egy közepesen megtermett embernek álláig ér. Ha az ember nem akar ilyen mély vízben állni, van ott három lábpárnához hasonló kicsiny márványpad, úgyhogy az egyiken ülve hónaljig, a másikon csípőig, a harmadikon lábikráig éri a víz. Ha pedig valaki úszni és mindenféle mulatságot üzni kíván, akkor is elégséges tér áll rendelkezésére. Van ebben a fürdőhelyiségben kilenc kör alakú fürle is, mindegyikben két-két márvány falikút, a fal mellett pedig bronzcsapok; ezekbe a kutakba egyik kis pecekkel forró, a másikkal pedig hideg víz ereszhető, majd ismét elvezethető.”¹⁷

Vratislav Vencel Budát elhagyva eljutott a követséggel Konstantinápolyba, majd innen Jeruzsálembe indult zarándokútra, de útközben a törökök elfogták és fogságra vetették, mert Rudolf császár és a szultán között komoly konfliktus robbant ki. Később nagy váltságdíj ellenében sikerült kiszabadulnia, és visszaemlékezéseit papírra vetnie.

„Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétálópalotájok”

■ Pierre Lescalopier-t, a latinul is kiválóan társalgó francia nemesifjút a véletlen és egy francia-erdélyi uralkodói házasság terve vezérelte Erdélybe. Az itáliai eredetű, de a 16. századra rendkívül gazdaggá és előkelővé vált nemesi családból származó fiatalember 1550 körül született Párizsban. A padovai egyetem jogi fakultásán tanult, amikor kíváncsisága a titokzatos balkáni tájakra vezérelte, és velencei ajánlólevéllel a zsebében 1574-ben megérkezett az Oszmán Birodalom fővárosába. Azonnal tiszteletét tette Noailles püspöknél, az akkori portai francia követnél, aki máris diplomáciai feladattal látta el a lelkes fiatalot. Királya képviselőjében üzenetet kellett vinnie Erdély fejedelméhez, Báthory Istvánhoz. Az éppen hazainduló erdélyi követvel tartott, és egy hónapos utazást követően 1574. július 2-án ért Gyulafehérvárra.

Mínthogy a fejedelem és a Franciaországban szépségesnek is nevezett Châteauneuf kisasszony (La Belle Châteauneuf), Renée de Rieux (1550–1586) házassága politikai, de emberi okokból is – tekintve, hogy a leány mint III. Henrik király korábbi szeretője nem éppen érényeiről vált híressé – rövidesen kútba esett, francia barátunk mindössze három hetet tartózkodhatott Erdélyben. Utazásáról azonban, amely a Balkánon Erdély felé, majd onnan Magyarországon és az osztrák tartományokon át Velencébe vezetett, páratlanul értékes, naplószerű feljegyzéseket készített. Az Erdély felé megtett útról, a balkáni területekről és magáról Erdélyről készített leírásai részletesebbek és alaposabbak a hazaúton készült feljegyzéseknél, aminek az az oka, hogy hirtelen és sietve kellett távoznuk. Lescalopier mintegy 66 lapra terjedő úti jegyzete a montpellier-i egyetem orvosi karának könyvtárába került, ahol azt napjainkban is őrzik.¹⁸

Lescalopier Erdélyről írott sorai valódi források számunkra, kései olvasók számára. Egyrészt betekintést adnak a Franciaország felé irányuló fejedelmi házasságpolitika színtere mögé, másfelől tanúskodnak a korabeli erdélyi gazdálkodásról, a bányaművelésről és az általában vett közállapotokról is. Lescalopier a legbefolyásosabb politikusokról és magáról a fejedelemről is elragadtatott szavakkal nyilatkozott, és nagyra értékelte a szíves vendéglátást, amelyben része-

sült. A francia utazó 1574. június 24-én érkezett Brassóba, az első nagy erdélyi városba, amelyet meglepően szépnek látott, egyenesen Mantovához hasonlította. Dicsérte szép templomait, erős falait, jól kövezett utcáit, és a lakosságot is fölöttébb nyájásnak találta. Elismeréssel nyugtázta, hogy a főbíróval – konyhatatinsággal ugyan, de – igen jól elbeszélgetett, ami nagy örömeire szolgált, hiszen a balkáni országokban nemigen tudott hosszabban társalogni az általa ismert nyelvek egyikén sem. A brassói bíró tájékozott volt Báthory és a francia király állítólagos unokahúgával – mert valójában a kisasszony nem volt az – tervezett frigy tárgyában, sőt mint elmondta a követnek, ura a vendégek iránt kifejezetten előzékenységre utasította. Ezenfelül, miután átlépték a határt, Báthory egy fejedelmi titkárt is rendelkezésükre bocsátott úti kalauzul.¹⁹ Brassó városa után magyarok, szászok és románok lakta falvakon, erdős vidéken áthaladva Nagyszebenbe, majd Szászsebesre érkeztek, és július 2-án már Gyulafehérváron tértek nyugovóra: „Vára nagy és erős, mellette forgalmas tág, sűrűn lakott mezőváros. Itt nem laknak sem németek, sem oláhok: mindenki az ország eredeti nyelvén, magyarul beszél – ugyanis Erdély korábban Magyarország tartománya volt. De ez a virágzó, szép keresztény királyság széthullott az osztrák ház hatalombitorlása miatt, miattuk kényszerült az utolsó magyar király anyja török segítséghez folyamodni.” Ezt követően azt fejtegette, hogy a török szultán ezt az egy tartományt hagyta csak meg a király anyja (Izabella királyné) és a gyermekkirály (II. János választott király) kezén, és ebből lett az erdélyi fejedelemség. A városról ezenkívül feljegyezte, hogy egészséges levegője és a környező jó földek miatt lett az ország fővárosa, de a régi időkben valamikor nagyváros lehetett a helyén, mert sok római kori famaradványt és feliratot találtak.

A palotában Báthory István fejedelem július 3-án fogadta a francia követséget, Lescalopier-vel is hosszan társalgot, ugyancsak latinul.²⁰ Nagy meglepetésére a megbeszélésen a háttérben jelen lévő Báthory István úrban, a fejedelem hasonnevű unokaöccsében egykori padovai diáktársát ismerte föl, akivel olaszul köszöntötték egymást.²¹ Vele és számos kormányzati tisztségviselővel, köztük Berzeviczy Márton kancellárral és Blandrata udvari orvossal és fejedelmi tanácsossal szintén hosszasan beszélgetett olasz és francia nyelven.

Lescalopier-nek egyébiránt szerfelett kellemes időtöltésben volt része a fejedelmi udvarban. Sokat vadásztak, lovagoltak, ünnepi vacsorákat adtak a tiszteltekre, és jóllehet ő maga a feleségül ajánlott kisasszony személyéről és szépségéről nem tudott részletesen beszámolni, azzal mentegetve magát, hogy immár három éve elhagyta Franciaországot, és nem ismeri pontosan az otthoni viszonyokat, a Báthorynak feleségül ajánlott titokzatos hölgy körüli homályra fény derült. Sajnálatos módon ugyanis a fejedelem színe elé keveredett egy itáliai lantos-énekmondó, aki titokban elhíresztelte, hogy a kisasszony nem igazi rokona a francia királynak, és tisztessége igencsak megkopott. Blandrata doktor azonban nem csupán emiatt látta úgy, hogy a házasság terve kudarcra van ítélve. A franciaországi viszonyokról, a Valois IX. Károly (uralk. 1560–1574) halálát követően kialakult politikai zűrzavarról szállongó hírek eljutottak Erdélybe is, sőt azt is lehetett tudni, hogy az elhunyt király fivére, Henrik ez évben hagyta ott a lengyel királyi trónt, és hazatért francia földre, hogy odahaza legyen király (III. Henrik uralk. 1574–1589). Arról is hírt kaptak, hogy a navarrai király és az aiençoni herceg az állam rendje ellen lázadásra készül. Ilyen belpolitikai bizonytalanság közepette nem volt értelme házassági szövetségre lépni a franciákkal, vélte maga a fejedelem is. Ezt az általános udvari véleményt Blandrata dok-

tor tudatta az ügyben meglehetősen tájékozatlan Lescalopier-vel. Pár nap múlva, július 20-án a fejedelem egy személyes audiencián ennek megfelelően nyilatkozott, és rövid úton kizárta a frigy megkötésének lehetőségét, amiről levelet írt Medici Katalin francia királynénak. A Thomas Le Normand úr által vezetett francia követséget pedig ünnepélyesen hazabocsátotta.²²

A tárgyalások közepette a küldöttség tagjainak lehetőségük nyílt arra, hogy két napot a zalatnai arany- és higanybányák megtekintésével töltsenek, ezért Lescalopier igen alapos leírást tudott adni ezekről a bányahelyekről, sőt a művelési eljárásról is. Gyulafehérvárra visszatérve a Szent György-kapunál olyan faragott domborművet pillantott meg, amelyen egy két gyermeket szoptató nőstény farkas volt kifaragva. Ezenkívül más római kori köveket is látott, a rajtuk lévő feliratokat megörökítette feljegyzéseiben.

A fejedelmi elbocsátás másnapján el is indultak Gyulafehérvárról, és Enyedet, Tordát ejtették útba. Tordáról Lescalopier feljegyezte, hogy egy hajdani város maradványait találták itt, római kori kőtöredékeken feliratokkal, és kiemelte, hogy a város mellett lévő sóbányákban oly tiszta sót találtak, mely mindennemű előkészítés nélkül alkalmas az emberi fogyasztásra. Július 23-án Kolozsvárra érkeztek: „Szép, megerősített város, festett homlokzatú házakkal. Lakói vegyesen németek és magyarok; néhány évvel ezelőtt csak németek laktak.”²³ Utazónk Kolozsvár kapcsán azt fejtegette, hogy az erdélyi szász városok szigorúan zárják kapuikat, és még házasságkötés esetén sem fogadják be a magyarokat. Aki szász leányt vesz feleségül, annak haza kell vinnie feleségét saját településére, mert a szászok közé be nem költözhet. „Jelenleg Kolozsvár nem tartozik ezek sorába, mivel nyolc vagy kilenc esztendeje megszüntették a városkapuk őrzését. Többre tartották az ország szabadságát, és mindenben a magyarokhoz hasonlóan akartak élni. A többi hat város továbbra is régi kormányzata és tanácsa alatt él. A fejedelem esküvel fogadja, hogy megtartja őket szabadságaikban, igazságot szolgáltat számukra. Mindent a fejedelem nevében határoznak, de háromszáznál nagyobb létszámú kísérettel nem bocsátják be falaik közé.”²⁴ Kolozsvárt elhagyva Monostoron szálltak meg, amelynek olasz bérlőinél igazán kiváló vörösbort ittak. A vacsora közben – feltehetően számos flaska bor elfogyasztása után – kiderült, hogy a vörösbor bizony a cseresznyelétől olyan piros, mert a környéken nem terem ilyesfajta szőlő.

Összességében Lescalopier elismeréssel beszélt a korabeli Erdélyről, szerinte az ország mindenben dúskált. A fejedelmi fővárost és udvartartást rendezettnek, tetszetősnek, az udvari etikettet kifogástalannak, ellátásukat igazán elegánsnak és gondosnak találta. A francia küldöttség 1574. július 24-én hagyta el Erdélyt, és a királyságban utazott tovább.

Egy évtizeddel Lescalopier utazása után, 1584-ben egy másik francia utazó, az orléans-i Jacques Bongars (1554–1612) örökítette meg élményeit. Bongars utazása szintén Bécsből indulva Konstantinápolyba irányult, mégpedig az észak-magyarországi részeken keresztül. Útinaplója különösebb érdekességet nem tartogat, általában minden városról csak egy-két mondattal emlékezett meg, ellenben Erdély egészéről szerzett benyomásait így összegezte: „Erdélyország gabonában és borban bővelkedő dombvidék, melyet mindenfelől bástyafalakhoz hasonló hegyek öveznek. Mindennemű érc szintén bőven található. A folyók is hordanak aranyat, melyet az e célra kirendelt emberek gyűjtenek össze. Erdély a töröknek 14.000 tallér adót fizet, különben szabad; ugyanis néhány évvel ezelőtt valamely erdélyi 100.000 tallért ígért a fejedelemségért, a konstantinápolyi

ügyvivő tiltakozott ez ellen, mivel Erdély a töröknek nem alávetett, hanem oltalma alatt álló ország.”²⁵

A 16. században Magyarországon átutazó és útinaplót író szerzők közül néhány körülírta az ország egészét is. Bár a század utolsó harmadára az ország szétszakítotttsága állandósult, és a legtöbb külföldi utazó számára nyilvánvalóvá vált, érdekes, hogy az 1597-ben erre járó francia Jacques Esprinchart (1573–1604) Magyarországot a következőképpen szemlélte: „Magyarországot északról Lengyelországtól a Kárpátok hegyei határolják, melyek elválasztják mind Lengyelországtól, mind Moldvától. Délen a Száva, nyugaton Ausztria és Stájerország, keleten pedig az Olt folyó a határ, amely területbe belefoglaltatik Erdély is.”²⁶ Talán ez a 16. század végi feljegyzés az utolsó külhoni utazó általi említése a régi Magyarország egységének. A következő évszázadban ez a szemlélet eltűnt az úti jegyzetekből, a hajdanvolt egységes Magyar Királyság részeiről az erre járó diplomaták, követek vagy mesteremberek már mint különálló országokról emlékeztek meg.

■ JEGYZETEK

1. Hans Denschwam: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos. Bp., 1984. 141.
2. A kérdésről rövid, alapos összegzést ad: H. Németh István: *Háború és népesség a kora újkori Magyarországon (16–17. század)*. Történeti Demográfiai Évkönyv, 2001. 129–141.
3. A kora újkori útirajzok mentaltörténeti és műfaji elemzése az utóbbi évtizedben kapott új lendületet, bár a hazai kutatók elsősorban az erdélyi és magyarországi utazók, peregrinusok külhoni utazásait vették vizsgálat alá. Ld. pl. Kármán Gábor: *Identitás és határok. 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten*. Korall 26. (2006. november) 72–97; Graeme Murdock: *They Are Laughing at Us: Hungarian Travellers and Early Modern European Identity*. In: *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*. Wendy Bracewell, Alex Drace-Francis. Bp., 2008. 121–146.
4. Vörös Károly: *Törökvilág Pest-Budán*. Bp., 4. (1966:8) 35.
5. *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*. Herausgegeben von W. Sahnt. 1. Teil. Mitteilungsheft der Stadtbibliothek zu Königsberg, 1912, 1914; Életrajzához: Beschreibung... Ismerteti Hlb. [Holub József] Századok 1915. 80–83, Holub József: *Reinhold Lubenau utazásai Magyarországon a XVI század végén*. Vasárnapi Újság 61. (1914:11) 212; Lubenau leírásából részleteket közöl Káldy-Nagy Gyula: *Harács-szedők és ráják*. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Bp., 1970. 104.
6. Bartholomeus Pezzen doctor Juris Utriusque, királyi tanácsos, diplomata, állandó Habsburg-rezidens Konstantinápolyban 1587–1591 között. Ld. Kerekes Dóra: *A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háború idején*. Századok 138. (2004:5) 1192. 5. jegyz.; Pezzen 1598-ban érkezett Erdélybe, Rudolf császár egyik biztosaként a Habsburg-hatalomátvitel lebonyolítására.
7. Madzsar Imre: *A közoktatás ügye fővárosunk területén a török uralom alatt*. Magyar Pedagógia 35. (1926) 154. 5. j.
8. Fekete Lajos – Nagy Lajos: *Budapest története a török korban*. In: *Budapest története*. II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Főszerk. Gerevich László. Szerk. Gerevich László – Kosáry Domokos. Bp., 1975. 411.
9. Vörös Károly: *Törökvilág Pest-Budán*. i. m. 36; Konrádyné Gálos Magda dr.: *Külföldiek útleírásai fővárosunkról*. Budapest 15. (1977:5) 35; *Török világ Budán*. 2. i. m. 34. A szövegrészletet korábbi fordításban közli Br. Vratisláv utazása 1591-ben. In: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054–1717*. Összegejtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota István. Bp., 1891. 195–196.
10. Sudár Balázs: *Török fürdők a hódoltságban*. Történelmi Szemle 45. (2003:3–4) 229. Ugyanerről: Zolnay László: *Halbőség a régi Magyarországon* (Régi útinaplókból, 1308–1810) Magyar Horgász 20. (1966:10) 7.
11. Sudár Balázs: *Török fürdők a hódoltságban*. i. m. 229.
12. Irásné Melis Katalin: *A pesti későközépkori városfal kutatása*. Archaeologiai Értesítő 114–115. (1987–1988:2) 221.
13. A mű eredeti címe: *Pohody Václava Vratislava z Mitrovic*. Praha, 1977. Magyarul: *Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai*. Fordította Nagy Judit. Bratislava, 1982.
14. *Török világ Budán*. 2. i. m. 34. A szövegrészletet korábbi fordításban közli Br. Vratisláv utazása 1591-ben. In: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054–1717*. Összegejtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota István. Bp., 1891. 195–196.
15. *Régi utazások*. i. m. 200.
16. Vörös Károly: *Törökvilág Pest-Budán*. i. m. 36.
17. Sudár Balázs: *Török fürdők a hódoltságban*. i. m. 230–231.
18. A mű eredeti címe: *Voyage fait par may, Pierre Lescalopier l’an 1574 de Venise à Constantinople par mer jusques à Raguse et le reste par terre et le retour par Thrace, Bulgarie, Wallach, Transilvanie ou Dace, Hongrie, Allemagne, Frioul et Marche Treuisane jusques à Venise*. Magyarul: *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe [1574]*. Közreadja Benda Kálmán és Tardy Lajos. Bp., 1982 [1983].
19. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe*. i. m. 66–67.

20. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe.* i. m. 72; Tardy Lajos: *Erdély és Franciaország szövetségének terve egy 1574. évi útleírás tükrében.* Magyar Tudomány 25. (1980:4) 253–260; Nagy László: *Erdély és a tizenöt éves háború.* Századok 116. (1982:4) 645.
21. Tardy Lajos: *Erdély és Franciaország.* i. m. 257.
22. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe.* i. m. 82., 86.
23. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe.* i. m. 89.
24. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe.* i. m. 90.
25. *Régi utazások.* i.m. 176-177.
26. Klanczay Tibor: *Hungaria és Pannónia a reneszánsz-korban.* Irodalomtörténeti Közlemények XCI–XCII. (1987–1988:1–2) 2.

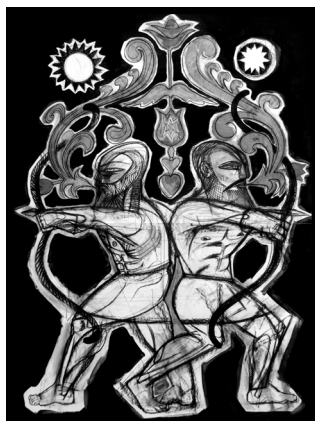
PAPP KLÁRA

HOFMANNSEGG GRÓF, AKI MEGSZERETTE A MAGYAROKAT

■ J. C. Hofmannsegg gróf (1766–1849) a 18. század végének egyetemet végzett európai utazója volt, akit elsősorban kedvtelése, természettudományos érdeklődése vonzott új és új tájakra, de aki mellett, hogy mindenütt, ahol csak járt, állat-, növény- és ásványgyűjteményét gyarapította, kiváló megfigyelő és könnyen barátkozó természetű ember volt, s élményeit alapos levelezésében osztotta meg nővérével. Írása néhány év múlva, 1800-ban, Görlitzben először német nyelven jelent meg, s csak 1887-ben adta ki a Franklin Társulat Budapesten, Berkeszi István fordításában.¹

A Felső-Lausitzból származó – drezdai születésű – gróf 1793-ban és 1794-ben járt a Magyar Királyságban, több helyen is: hosszabb időt töltött Pécsen és környékén, jól megfigyelhette Budát és Pestet, ahol több alkalommal is megfordult, s megismerhette és leírhatta a katonai határőrvidék viszonyait, mert gyűjtőszerveződélye arra a vidékre is elvezette. Hofmannsegg szinte kivételnek számított a 18. században Magyarországra utazó és benyomásait megfogalmazó személyek sorában, hiszen nem korábban szerzett ismereteket ismétlő, nem előítéletek mentén, a propaganda hatására feljegyzéseket készítő, hanem valóban a saját benyomásai alapján ítélő, véleményét megfogalmazó utazó volt.²

Az egyik legmeghatározóbb élményt Hofmannsegg magyarországi utazásának elején, saját hibájának következményeként tapasztal-

Hofmannsegg
érzékenyen figyelte
az utazásai során
látottakat, tett találó
észrevételeket
társadalmi csoportokról
is, természetesen
azokról a személyekről
tudott bővebben írni,
akikkel hosszabb időt
sikerült együtt töltenie.

hatta meg. 1793. június 23-án indult el Bécsből, s Buda érintésével utazott tovább Pentelére, Mohácsra, Baranyavárba, ahol azonban úti okmányok hiányában kísérőivel együtt letartóztatták és Pécsre vitték: „... én embereimmel és holmijaimmal együtt egy boltozatos földszinti szobában ülök, mely kívülről el van rostélyozva. Ajtóm előtt két huszár jár fel és alá, pengetve kardjaikat, sarkantyúikat és fegyveröket. Mint gyanúst feltartóztattak, elfogtak, fogságba tetek; ki sem mehetek a szobából, és ennek senki sem oka más, mint bécsi bankárom, a ki biztosított, hogy semmiféle útlevelre nem lesz szükségem. Legalább én gondolkoztam volna jobban, a követünkhöz kellett volna mennem, de ahoz beteg voltam és rosszkedvű.”³ A kezdeti kellemetlenség a napok múltával egy kedvező pozitív tapasztalatnak adta át a helyét. Egyrészt kiderült, hogy a távolról jött utazó megértést és segítséget kapott a helybeli megyei vezetőktől, s a jóindulatot a megismerkedést követően a baráti közeledés váltotta fel. Nem börtönben tartották fogva, hanem egy fogadó földszinti szobáját kapta meg, ahol mindennel kiszolgálták, csak ajtaja elé állítottak „két zöldruhájú, flintás kardos” urat, de ötnapi fogsága második napján már Petrovszky alispán vitte magával ebédelni, majd „pedig egy sétára a városon kívül”, s vendégségbe az alispán testvéréhez.⁴ Egy filozófiaprofesszorral is megismerkedett, s az aljegyző társaságában egy szász családjához látogatott el, s kedvező véleményt fogalmazott meg a „született párisi nő” feleségről: „Wächtlernének a természetrajzból, s kivált az ásványtanból igen alapos ismeretei vannak...”⁵ Leírta a nemesi megye gyűlését is, ahol a bírói fórum előtt neki is személyesen kellett megjelennie. A kényszerű fogság július 26-án ért véget, amikor levelet küldött Schönfeld bécsi követnek, a bankárának s Budára Podmaniczky bárónak, hogy az engedélyeket megszerezhesse. Már szabadon járhatott a városban, ahol többeknél vendégeskedett, jól tartották, s bár maradt ór az ajtaja előtt, az inkább biztonságát szolgálta. Végül augusztus 6-án nyerte vissza teljesen a szabadságát, amikor a táblabíró közölte vele az igazoló iratok megérkezését. Szeptemberben a fogadóból egy kétszobás bérelt lakásba költözött át, s még a szüretet is Pécsen töltötte, amelynek tanulságait úgy foglalta össze, hogy a környék szőlőtermesztése nagy lehetőség. „Mily kitűnő lehetne az, megmutatja néhány birtokos, kik oly jó minőségű bort állítanak elő, hogy akár a tokajival vetélkedik.”⁶

Hofmannsegg maga úgy értékelte az 1793. évi pécsi, kényszerű pihenőt, hogy „az itteni csendes életmód nekem nagyon megtetszett [...] valóban szerencsés vagyok, hogy éppen ilyen helyen lettem letartóztatva”.⁷ Az eljárást is emberségesnek és helyénvalónak találta: „az egész dolog szorosán a törvény szerint, tehát szigorúan, de mégis emberségesen és pártatlanul intéztetett el. Nem tudom eléggé dicsérni az intézők szorgalmát, kik az én ügyemben nekik átadott okmányokat oly hamar elintézték s a kik minden oldalról igyekeztek azt könnyen megérthetővé tenni s a netáni ellenvetéseket már előre is megcáfolni. Csodálatos ama gyorsaság is, melylyel a sürgönyök ide-oda küldettek, pedig az elintézéshez is csak kellett idő. [...] hasonló esetben akárhol, még a legrendőribb államban sem lehetett volna ilyen, vagy legalább jobbat várni. [...] Nálunk egy idegen ember nehezen is találna olyan fogadtatást, mint én ez igen közép-szerű kis vidéki városban, még nehezebben akadna oly sok jó házra és asztalra, minőt még fővárosban is keveset találhatni.”⁸

Mivel a gróf sokat és különféle módon utazott, véleményének az utazási lehetőségeket illetően is több ízben hangot adott. 1793 júniusában, Budára utaztában még a magyar postakocsi-szolgálatot dicsérte, amely valóban jelentős elő-

relépést mutatott a század folyamán, beleértve a személyszállítást is, amely természetesen legelőször Bécsset kötötte össze Pozsonnyal és Budával, majd Kassával. Az 1770-es évektől a Temesi Bánságot vagy Nagyszebent is el lehetett érni postakocsival.⁹ A szász gróf bizonyosan nem delizsánsszal utazott, mivel csak két nap alatt tette meg az utat, ahogyan a rendszeres postakocsijarat. „Lehetetlen jobb postai szolgálatot kívánni is, mint ebben az országban van. Többször megtörtént, hogy a lovakat hamarabb felváltották, mint a mennyi idő alatt a kerekeket megkenhették és sohasem történnek, mint nálunk, késedelmezések s aztán bocsánatkérések, hogy a lovak nem voltak idehaza s több efféle. Csak ilyen intézmény mellett lehetséges két nap alatt, és pedig reggeli 5 órától esti 9-ig tartó utazás után 36 mérföldnyi utat megtenni, mert ilyen messze van Buda Béctől, mégis a második nap este már ott voltam.”¹⁰

Novemberben Pécsről Budára azonban már fogadott parasztszekeret vett igénybe, amelyen egy fiatal magyar útitárssal utazott, több közös úti célú szekér társaságában, s jelentősen kevesebbet fizetett, mint a Budára menő úton. Ezt a módszert fél évvel később is alkalmazta, amikor a Duna és a Tisza összefolyásának területén kialakult mocsarakhoz látogatott. A határőrvidékre továbbutazva azonban már az ún. előfogatot vette igénybe, amelyről részletesen beszámolt, s még ajánlotta is mint költségtakarékos utazási módot az utazni vágyó idegeneknek. Igaz, ahogyan leírta az előfogat megszerzési módját, az inkább a magyar viszonyokat, azoknak főleg ellentmondásait és kiskapuit kiismerő és azokat a maga javára alaposan kihasználó emberre vall. Miközben ugyanis helyesen ismerte el, hogy a hatóságok a korábbi visszaélések miatt elsősorban a hivatali ügyben eljárókra kívánták a parasztok kötelezettségét felhasználni, ő maga éppen a helyi vezetők (megyei alispánok, falusbírók, jegyzők) hiszékenységére utal, ami révén a fogat megszerezhető. A következő módot ajánlja: „egy út erre nézve az, hogy ha valódi utalványt nem kapott, legalább arra törekszik, hogy az első állomásig kapjon valakitől előfogatot s ott aztán bizonyos nyílt bátorsággal kívánja, hogy újat adjanak. Ez a falukon még megjárja, mert ritkán néznek utána a dolgoknak, de a városokban [...] nehezebben megy...” Azt természetesen mondja, hogy a borralaló jár, „hogy az embert jól kiszolgálják, a falusi bírónak és a parasztnak éppen annyit kell adni, mint a postakocsisnak...”¹¹ 1794 tavaszán maga is élt a leírt lehetőségekkel, június 30-án Pécsen ugyanis elment az alispánhoz, s előfogatot kért, amit meg is kapott.¹²

A pesti közlekedésről, különösen a jeges Dunán való átkelésről is leírást adott, s nem tartóztatta magát nagyon a véleményalkotásban: „a hajóhidat az egész éven át használják egész télig, míg a jégzajlás kezdődik. Ekkor tehát el kell bontani, nehogy a jég kettészakítsa, a mi különben úgy is elég gyakran megtörténik, mint pl. ezelőtt tizennégy nappal is. Ha már egyszer a hajóhid szét van szedve, akkor csak tavasszal állítják vissza, midőn a jégzajlás megszűnt. Időközben a repülőhidat, vagyis az ún. hidast használják, de ezt sem mindig, és ha jég van, éppen nem. Ezután már csak csónakkal lehet oda vagy visszautazni. – Míg a jég gyenge, addig az utazás nagyobb csónakkal történik; egy-egy csónakba 30-40 ember fér s rendszeren négygyel közlekednek. Ha az átkelést az úszó jégdarabok nem akadályozzák, úgy öt perc alatt a másik parton lehetünk; de ha jégár van, úgy az átkelési időt épen séggel meg nem határozhatjuk. Egy óráig, sőt tovább is eltarthat, olykor a jégdarabok több száz lépésre is magukkal ragadják a csónakot a folyamom. Néha erősen megakad a csónak a jégdarabok között s csak hintázó mozgás által lehet közülközök menekülni, mit az utasoknak közösen kell

végrehajtaniok. Ha a jégzajlás még erősebb, úgy csak egészen kis csónakkal lehet átkelni, a melybe alig egy-két ember fér s ezeknek is le kell feküdniök. Ha útközben egy nagyobb jégtáblához érkeznek, kiszállnak, a csónakot a jégtáblán átvontatják s a másik oldalán ismét a vízbe eresztik, különben pedig igyekeznek a jég között úgy átvergődni, a mint csak lehet. Ez azonban eltarthat két vagy három óráig is, s hozzá, kivált még éjjel, igen kellemetlen, veszélyesnek is látszik, de alig ha lesz az, mivel szerencsétlenségről még nincs példa. Nálunk nehezen szánna reá magát valaki ily utazásra, míg itten gyakran egy bál miatt megtörténik. Végre ha megállott a zajlás és átfagyott a folyam, a jégen át járnak gyalog és kocsin úgy mint nálunk. Az éghajlat és a folyam szélessége aligha megengednék ezt, ha nem lennének a folyamon szigetek. Egy pár hideg nap, mely alatt erősen fagyott és havazott, ezelőtt 14 nappal megindítja a jégzajlást és kettészakítja a hajóhidat; ezért szétszedték, ámbár azóta enyhe időjárás állott be, mely ismét elolvasztott mindent. Azért írom meg neked ezt a téli vízi utazást, mivel alig hiszem, hogy Európának többi fővárosai valamelyikében így lenne.”¹³

Hofmannsegg pécsi tartózkodása a mindennapos vendégségek sorozata volt (Koller kanonoknál, egy Gaszner nevű aljegyzőnél, Szily aljegyzőnél, Reding professzornál, akitől könyveket kölcsönzött, Petőné asszonynál, Dórynénél stb.), amelyek után a kiváló megfigyelő levélíró részletes jellemzését adta vendéglátóinak, különösen a számára olyan szimpatikus fiatal asszonyoknak. Egy Czinderyné nevű hölgyről többször megemlékezett, aki „Egy teljes nagyvilági úrnő; eszes és tág ismeretei vannak még az irodalom és a nyelvészet terén is”. Az ő lakásán sakkoztak, s műveltségét jellemzi, hogy „egy néhány könyvet is előhozott kicsiny, de kedves és hozzá eléggé értékes könyvtárából”.¹⁴ Czinderyné a társaság kedvence volt, egy Marchour nevű ezredes ötven lámpás kivilágítást rendeztetett a tiszteletére, amelyet a kávéházban megjelenő, díszes öltözetű vendégek is megtekintettek, „tizenkét hölgy között volt egynéhány igen csinos és művelt. Egy pár már francia negligébe vetette magát, másoknak vegyes öltözetök volt, de a legtöbb magyar ruhát viselt.” A kivilágítás volt a nap fénypontja, mert a vasárnap Czinderynénél ebédelő, vidékről érkező vendégeknek egész délutánra programjuk volt „egy kertben ozsonnáltak, itt fagylaltoztak”.¹⁵

A természetbúvár gróf pécsi kényszerű tartózkodása idején többször volt bálban, ahol maga is táncolt, de napjainak leírásakor megemlíttette, hogy szorgalmasan fest (az egyik napon éppen legyezőkre „czifraságokat”), az alispánnal sétakocsikázik, kedélyes beszélgetésekre vendégeket fogad. Mivel kölcsönkapott egy zongorát, szívesen játszott rajta, vagy az „olvasásban gyönyörködött”.¹⁶ A kivilágítás napján, július 28-án elvitték egy összejövetelre, ahol „körülbelül százan voltak, de mindenféle rendű és rangúak, mivel a bál nyilvános volt”. Az egyébként igen elégedett grófnak – akinek a jelen este is szinte álomnak tűnt, a „két díszöltönyös úrnő között” eltöltött vacsorával – ez esetben is módja nyílt a hazájával való összevetésre, amely során komoly kritikával illette a résztvevők viselkedését, s ebben bizonyára szerepet kapott rangja, szemlélete is: „Nekem úgy tetszett, hogy még a legalantasabb kézműves-osztály is képviselve volt. A terem igen nagy, talán van olyan, mint Drezdában a Hôtel de Pologne hesseni terme, és szépen fel volt díszítve. Némelyek valczert táncoltak, mások fel-alá sétáltak, a mi igen rendetlenül vette ki magát. A zene üteme igen gyors volt, a tánczosok vadul lejtettek. Ily módon elveszti a tánc ama kis gráciát is, a melylyel lassúbb mozgásnál még bír.” A kritika ellenére Hofmannsegg is talált magának három jó táncpartnert, a többségről azonban megjegyezte, hogy „kivált a férfiak, rosszul

táncolnak.”¹⁷ Egy ún. Damendiner leírásakor tett megjegyzéseket a viseletre, amelyről megállapította, hogy „német öltözetet nem lehet itt látni, kivált hivatalbéli emberen nem [...] itt Magyarország szívében a férfiak mind magyar divat szerint öltözködnek, azaz éppen úgy, mint a huszárok. Hosszú nadrág, magyar csizma és vagy egy rövid bekecs, vagy egy hosszabb mente, de ez csak díszöltönyül szolgál... A nadrág és a bekecs többnyire egyszínűek, és vagy selyemből, vagy posztóból készül.”¹⁸ Sajátos, hogy 1794 tavaszán – a kellemetlenségeket elkerülendő és a helyzetbe beletörődve – mégis magyar öltözetet vásárolt magának, földet érő kardot viselt, csizmájába kapcát hordott, ahogy leírta: „az idevaló nemzeti ruhát öltöttem fel, de a lehető legolcsóbbat. [...] Most úgy vagyok öltözködve, mint egy huszár, csakhogy ízléssel.”¹⁹

Úgy tűnik, nem csupán Fridrich nevű vadászának gyengélkedése, hanem a jó társaság volt az oka – amelyért utazásának későbbi szakaszában is visszatért ide –, hogy az engedélyek megszerzését követően 1793 őszén még novemberig Pécsen maradt. Megjegyezte ugyan, hogy „a város maga a kicsinyek közé tartozik, és mégis, ha a nemesség összejön, [...] vagyunk százan is, kik között négy-öt ház van olyan, melynek egyenkint hat, nyolcz, tizezer tallér évi jövedelme van, s ezt el is költik”, vagyis kellemesen érezheti magát benne. Az egymással összetartó néhány családnál „reggeli 10 órától kezdve akármikor megfordulhat az ember, és biztos lehet, hogy nemcsak szívesen látják, hanem szívességeknek tekintik látogatását. A családi asztalok oly jól és gazdagon vannak berendezve, hogy több váratlan vendég sem okoz különbséget, én valóban háromszor sem ettem oda-haza... 10-12 tál igen jó étel még csak közönséges étkezés, ez fölér a mi díszbédéinkkel, egy jól rendezett Damen-diner-n pedig legalább is 24 vagy még több tál is kerül az asztalra, s felér egy miniszteri díszbédéddel. [...] A szórakozásnak egyik neme még, a mely nálunk nem dívik, az ozsonnálás. Ilyen alkalmakkor a meghívottak délután négy órakor egy kertben, vagy más kellemes helyen összejönnek, s 5-6 óra között hideg ételeket esznek állva, vagy járkálva, kinek hogy tetszik.”²⁰

Amit Pécsen még nagyon értékelt, azt Budára utazása közben már kritikával illette. A „nemzeti vendégszeretetet” az utasokra nézve igen előnyösnek tekintette, de „minden vadnép jellemző vonásának” értékelte: „Nem lenne könnyebb, mint néhány ismeretség útján egy évig vagy tovább is ingyen élni vagy utazni Magyarországon. [...] Ez leginkább onnan van, mert fölöslegesen sok az életszükséglet, kivált vidéken, és semmi értékök nincs. [...] E jólét és olcsóság kevésbé származik a túltermelés, mint inkább a kivitel csekélysége következtében. [...] *Tevékenységgel és jó intézkedésekkel Magyarország egyike lehetne Európa legelső országainak, ennek azonban ez idő szerint áthághatatlan akadályok vannak az útjában, melynek nagyrészt maga a nemzet az oka.*”²¹

A fővárosban Pesten és Budán is volt bálban, mindkét helyen a pécsinél jelentősen nagyobb, 600-800 fős báltermekről emlékezett meg. A pesti mulatságokat a középosztály jelentős száma és az egyetemi ifjúság jelenléte miatt „vigabaknak” látta. Ezekon az álarcos bálakon – ahol a maszk viselése egyáltalán nem volt kötelező – szintén a női nem szépsége varázsolta el, s erre a jelenségre még magyarázattal is tudott szolgálni: „A feltűnően szép phantasia-maszkok igen ritkák, hanem annál gyakoribbak a szép arcok és alakok. Nem emlékezem, hogy a világ valamely helyén egyszerre ennyi sok szép nőt lehetne együtt látni, mint itt. Drezda és Lipcse e mellett elbujhatnak. S azonkívül alak és szín annyira különböző és változó, hogy mindenféle ízlés megtalálhatja a magáét. Ez alkalma-

sint a különböző nemzetiségek serege következtében van így, melyek Magyarországon együtt élnek.”

A nőkkal ellentétben nagy ellenérzését nyilvánította ki a férfiak fegyver- és sarkantyúviselési szokásaival kapcsolatban, aminek nem sok értelmét látta. „Mivel a sarkantyú a nemzeti viselethez tartozik, tehát az álarcosbálba is sarkantyús csizmával jönnek. Természetes tehát, hogy kivált az itteni igen heves táncz közben sok ruhát összetépnek s a nők bokáit meg-megsértik s habár belátják ennek illetlen voltát, még sem hagynak fel vele. Azonban meg kell vallanom, hogy vannak, kik részben a hosszas gyakorlat következtében annyi ügyességre már szert tettek, hogy fölfegyverzett lábaikkal sem tesznek kárt tánczosnőkben, részint – kivált a belátóbbak – oly sarkantyút viselnek, mely már alakjánál fogva sem árthat. – Kevésbé tartom megbocsáthatónak azt a szokást, hogy fegyverrel is jönnek az álarcosbálra. Mivel a nemesnek egyedül van ama joga, hogy kardot viselhet s ettől semmiféle alkalommal sem akar megválni, tehát ekkor is élni akar jogával. Te tudod, hogy az idegenek, kik a mi zöld termünket akarják megnézni, kötelesek előbb, nehogy valamiben kárt tegyenek, oldalfegyveröket, botjaikat az előteremben letenni. Midőn gróf Zichy országbíró néhány évvel ezelőtt Drezdában volt, tőle is ezt kívánták, mire ő azt felelte, hogy egy magyar még soha nem tette le a kardját, s inkább visszament volna, ha – tekintettel állására – ezt nála meg nem engedik. Ezt ő maga beszélte el nekem.”²² A báli táncokat itt sem találta különösen érdekesnek, csak a magyar táncra hívta fel a figyelmet: „Ez egész sajátságos táncz. A zene minden más zenétől nagyban különbözik, igen érzésteljes, gyakran lágy, majd megindító. A cigányok híresek arról, hogy a legjobban huzzák s én mindenkor nagy gyönyörrel hallgattam. A táncz hasonlít a kozákokéhoz, de a sarkantyú pengése elengedhetetlen kíséretül szolgál. Sajátságos az is, hogy néha egyedül férfiak tánczolnak együtt, ketten vagy többen is. Sok ügyesség kell hozzá, hogy a szükséges mozdulatokat megegyék a nélkül, hogy sarkantyúikkal egymást meg ne sértsék. E táncz tehát egyik oka annak, hogy a sarkantyú még az álarcosbálon is elengedhetetlen.”²³

Budán és Pesten színházban is járt, de nem tartotta azokat különösen érdekesnek. „A színház, melyet szintén ez estén látogattam meg (a Rondella a Duna parton, a pesti színészet otthona), kicsiny, sötétes és alkalmatlan.”²⁴

Természetes, hogy a várszínházról alkotott pozitívabb véleményt, mert ott hallott operát előadni, ami – mivel maga is énekelt – jobban megragadta. „Az itteni színház elég szép, körülbelül olyan, mint a drezdai, mégis valamivel kisebb. Szereplők és énekesek egészben véve középszerűek, némelyek nagyon jók, mások nagyon rosszak. Egy nap itten játszanak, másnap Pesten, de ez utóbbi helyen a színház berendezése nyomorúságos. Akkor nap, midőn Budán színművet adnak elő, Pesten magyarul játszanak. Leginkább nagy és csupa jó darabokat játszanak. Legfigyelemreméltóbb a Varázsflauta előadása. A basszushangra, mely pedig ez operánál nagyon lényeges, a legjobb énekesek egyike van itt, a minőt eddig életemben nem hallottam, s hozzá ez énekes még magas tekintélyes férfiú is, a ki mint a nap papja rendkívül jól veszi ki magát s e szerepet nem is lehetne már jobban betölteni.”²⁵

Ami Hofmannsegg grófnak egyáltalán nem tetszett, sőt egyenesen felháborítónak tartotta, az a mai Bazilika helyén vasárnaponként ökörrrel, medvével, kossal, tigrissel stb. bemutatott állathecc volt. „Oly barbárnak tetszett nekem mindig ez a szórakozásnem és mégis elhatároztam magamat, hogy életemben legálább egyszer megnézem. Az amphitheatrum, a melyben tartatni szokott, egy ke-

rek épület, melynek közepén egy egyengetett térség szabad ég alatt van, ez körülbelül 40-50 lépés átmérőjű lehet. [...] Végre jött a bika, melyet már arról fel lehetett ismerni, hogy szarvain két fagolyó volt, nehogy a vívót átszúrja; így csak döfhetett. E bikát is különféle úton módon feldühösítették, végre fellépett ellenében a heczmester, ki trikóban volt, bőrnadrág rajta, kerek kalapja zöld tollakkal volt díszítve s angol csizmák a lábain. [...] A heczmester a helyett, hogy elkerülné, kiválasztja a kedvező alkalmat, s midőn a bika épen döfni akart, megkapja balkezevel a balszarvát, s fölveti magát a bika baloldalára s jobb kezével mindjárt megragadja a jobb szarvát is, így hurczoltatja magát egy ideig a bikával, kötekedik vele, a mennyire csak lehet. Erre jobb kezével a csizmaszárába nyúl a kés után, kihúzza s a bika szügyébe mártja, mire ez abban a pillanatban összeesik. Ez a veszély, a gyilkolásnak ez a neme, a vér, a haldokló állat – uram isten, miképen lehet e fölött mulatni, és még ezért pénzt kiadni. Kis összeg ugyan, de elég lenne egy éhező családot egy, sőt több napra is fentartani. Én az ókori pogányság maradványának tekintem e játékot, melyet keresztény államokban nem kellene megtérni...”²⁶

Hofmannsegg érzékenyen figyelte az utazásai során látottakat, tett találó észrevételeket társadalmi csoportokról is, természetesen azokról a személyekről tudott bővebben írni, akikkel hosszabb időt sikerült együtt töltenie. Pécsen, amely püspöki központ volt, kapott információkat az egyházi méltóságok jövedelmi viszonyairól is: „Eszterházy püspöknek hatvanezer forint évi jövedelme van, s ez mind fekvő jószágból. A káptalannak szintén igen szép birtoka van, de a falusi lelkészeknek helyzete rosszabb, mint nálunk, ritkán van egynek, több évi jövedelme, 300 tallérnál.” Koller kanonokról, akivel jó barátságba került, s akit egyetlen, saját háztartást vezetőként emlékezett meg, igen kedvező képet festett, „okos, tanult férfi, a minő akárhol is becsülendő, kivált itt, hol az ellenkezőnek annyi példáját láthatni. [...] Hét nyelvet egész jól beszél, pedig ezek egymástól eléggé különböznek, mint a magyar, német, latin, franczia, olasz, tót és rácz.”²⁷ Sajátos, hogy itt olvasunk először arról, hogy a gróf magyarul tanul – amelynek szép csengésében már három évvel korábban, Pozsonyban gyönyörködött –, ami kétségtelenül a szimpátia és a kíváncsiság jele, de a jó nyelvérzékű és a hasznoságot is helyesen felmérő ember sajátja. Különösnek tekintette, hogy „a közönséges nép épen oly jól beszél a nyelvet, mint az előkelők, sőt még tisztábban, mert ezek idegen szavakat is nationalizálnak”.²⁸ A következő év utazásaiból már az eredményességet is megtudjuk, hiszen a határőrvidéken magyarul is próbálkozott, de ott már az új nyelvet, a rácot tanulta.

A budai és a pesti társadalomról több helyen is írt, a nemességről – amelyet némileg elfogultan ítélt meg – részletesebben, egyes, számára fontos képviselőikről kiemelten is. „Mindkét városban külön körülbelül 50 000 ember lakik,²⁹ a nemesség mindkettőben szétszórva lakik, de mégis többen vannak Pesten és gazdagabbak is, így pl. a fiatal gróf Károlyi évi jövedelme háromszázezer forintra megy. Ötvenezertől százezer forintig terjedő évi jövedelem valami nagyon közönséges. Mindkét helyen vannak országos hivatalok és még másfélék is, de a legtöbb mégis Budán van és pedig a várban, mely egymagában is egy várost tesz ki a hegyen. [...] A helytartóság, vagyis a kormány, a legfőbb politikai hatóság a várban székel, tehát a helytartótanácsosok is. Ennek elnöke Judex Curiae³⁰ nevet visel s a közéletben is úgy hívják, ez gróf Zichy³¹ [...] Ő az első ember a városban a nádor után – olyan, mint nálunk az első miniszter. Háztartása is a legelső minden tekintetben, én legalább is 3-4-szer vagyok itt hetenkint. Utána jön az

alelnök, gróf Haller,³² kinél szintén igen jókedvű s épen nem tartózkodó urakat lát az ember.”

Báró Podmaniczky neve már korábban is előfordult, hiszen ajánlólevelet hozott hozzá, s az engedélyek megszerzésében is szerepet játszott. Természetes, hogy Hofmannsegg felkereste őt, az ismeretségből barátság alakult ki közöttük. Már első jellemzése is nagyon pozitív volt: „...kicsiny, púposhátú férfiú, de még sem kellemetlen kinézésű, hanem tele ésszel, tudománnyal és képességgel... Göttingában tanult, azután Európa legnagyobb részét a legalaposabban átutazta, igen sok nyelvet beszél, s a mint megítélni képes vagyok, mindegyiket jól; meszerien játszik a zongorán, alaposan érti a zenét, nagy látóköre van a tudomány, művészet, irodalom, politika és kereskedelem terén és helytartó tanácsos a kereskedelmi osztályban, hozzátartozik a színház is. Ily jeles tulajdonságok mellett mulattató s azért rendkívül szeretik is. Nem kívánhattam volna magamnak jobb ajánlást.”³³

A gyakran látogatott főnemesi házakról kiemelten írt nővérének, érezhetően nagyon jól érezte magát ebben a környezetben, így kritikai észrevételei is kisebb számúak s jelentéktelenebbek: „Most megismertetek néhány házzal, a melyekben megfordulok. Először is a gr. Zichyével. Ez egy szép, igen okos, élénk férfiú, körülbelül 40 éves, tehát még igen fiatal az ország első állására. A legfontosabb ügyek az ő vállain nyugosznak, de ezt észre sem lehet venni, oly jókedvű és gondtalan a társaságokban. Igen szereti a zenét is, maga is szépen énekel s minden szép operának a partitúrája megvan nála. [...] Felesége született Khevenhüller hercegnő, magas, igen szép természetű. Igen szép, kifejezésteljes arcza van, igen művelt modora s hozzá magas és szép hangja. Igen sokat ír, olvas és dolgozik, kivált köt és pedig a legnagyobb tökélyvel, mindenben igen pontos és rendes. Egy rakás szép gyermekök van s ezeket igen jól nevelik. Már állásuk hozza magával, hogy nagy házat vigyenek. Egy idő óta minden kedden és vasárnap estén vacsorán vagyok náluk, körülbelül huszonnégyed magammal, többnyire ugyanazok vagyunk mindig. Hét órakor szoktam odamenni, nyolczkor mindnyájan együtt vagyunk, a legtöbbet játékhöz ülnek, a hölgyek kézimunkával foglalkoznak, néhányan a zongorához is ülnek s játszanak kiki a hogy tud. [...] E házban a legmagasabb francia társalgási hang uralkodik. A grófnő maga Párisban nevelkedett, huzamosabban időzött a királynéval a francia udvarban s ennek következtében kitűnően beszél francziául, de – mint itten általában – rosszul németül. Ellenben a gróf Haller házában egészen német szokások uralkodnak. A gróf maga igen szorgalmas és ügyes munkás, hivatalában igen buzgó, de azért társaságban is kellemes. A grófnő is jó asszony, víg, fesztelen – leginkább otthon, azért szívesen lát magánál társaságot. [...] Még sehol nem vettem úgy hasznát kevés zongoratanulmányomnak, mint itten.”³⁴

A téli budai vendégeskedés után, februártól kezdődő pécsi tartózkodását követően 1794 nyarán utazott el a mocsárvidék feltérképezésére, s eljutott a határvidékekre is. A történelmi múlt iránti érdeklődés lehetett az oka – amely a korabeli magyar utazóknak is sajátja volt –, hogy Belgrádban elmeséltette magának az ostrom történetét, s a nagyszámú görög és szerb lakosságról is megemlékezett. Pancsován meglátogatta a helyi dandárparancsnokot, akitől hasznos híreket tudott meg, ezért fogalmazta meg üzenetét: „minden utasnak ajánlhatom, hogy (a hatóságoknál) a jelentkezést el ne mulassza”.³⁵ E vidéken egyik rácsodálkozása az volt, hogy német területektől távol „ily vad határhelyen egy kis városkában teljesen német szokásokat, német építési modort és nyelvezetet talál az ember”.³⁶

Másik megrendítő élménye a rablóvilággal vagy legalábbis rémképével való találkozása volt. A Fehértemplomtól Mehádiáig tartó hegyvidéki utat katonai kísérettel, vadászával felfegyverkezve tette meg, mindezt azzal magyarázva, hogy „oly vidék, melyen 5-6 órai út közben az ember senkivel nem találkozik, egy hegyláncz közepén, valódi paradicsoma a rablóknak”. Kapott bőven előítéletektől sem mentes tájékoztatást az előforduló esetekről, amikor az útonállók utazókra, a vidék falvaira, de főleg kereskedőkre támadtak rá, arra kényszerítve őket, hogy „csalásból szerzett vagyonuk egy részét nekik átadják”. Végül minden baj nélkül vészelték át az utat, de a kaland, a személyes biztonságért érzett félelem különleges színben tűntette fel a határőrvidéki látogatást. Ezzel a hírrel Hofmannsegg is erősítette a német olvasók számára azt a hitet, hogy Magyarországon az utazóknak tartaniuk kell a rablótámadásoktól, igaz, ő ezt a jelenséget csak a déli, törökkel határos területeken tapasztalta.³⁷

Hofmannsegg szeptember végén már Temesváron járt, ahonnan Szebenbe kívánt elutazni, de ahová végül mégsem látogatott el. Az a hír érkezett ugyanis, hogy még Mehádiában valaki kémkedéssel vádolta meg, ezért Bécsbe utazva kellett mentenie magát. A kellemetlenségek ellenére a gróf úgy értékelte, hogy Magyarországon kellemesen lehet tölteni az időt s itt jó társaságot és elfoglaltságot találni. Kritikai megjegyzései a kihasználatlanul hagyott lehetőségekre és az általa tapasztalt elmaradott szokásokra vonatkoztak. 1794 decemberében azzal indult végleg haza, hogy magyarországi útja „hasznosan és boldogan végződött”.³⁸

■ JEGYZETEK

1. Johann Centurius Hoffmann von Hofmannsegg: *Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Gränze*. Görlitz, 1800. http://digital.slub-dresden.de/fileadmin/data/358286964/358286964_tif/jpegs/358286964.pdf A letöltött digitális változat a Sächsische Landesbibliothek Dresden példányáról készült (letöltve 2017. szeptember 24.). A nem teljes magyar fordítás kiadása: *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. Németből fordította és bevezette Berkeszi István. Bp., 1887. 4. A bevezetőből derül ki, hogy a gróf nővére egy Kleist nevű „porosz huszárszázados felesége volt”. Ugyancsak már Berkeszi leírja, hogy a bécsi és brünni leveleket kihagyta, a számára unalmasnak tűnő vadászatok és természeti leírások mellett. Uo. 8.
2. Poór János: *Gróf Hofmannsegg utazása a XVIII. század végi Magyarországon*. Elektronikus Periodika Archivum (EPA) Budapesti Negyed 4. (1994/2) <http://epa.oszk.hu/> (letöltve 2017. szeptember 24.). Szemelvényeket közöl a gróf Budára és Pestre vonatkozó feljegyzéseiből, de a közlemény előtt utal a korabeli német véleményekre, a röpiratokra és pamfletekre is.
3. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. Németből fordította és bevezette Berkeszi István. Bp., 1887. 21–22. Az 1766-ban Magyarországon járt Jean Claude Flachet lyoni utazó szintén arról számolt be, hogy „az utasoktól [...] mindig ütlevelet kérnek”. A gróf tehát valóban kaphatott volna erről a szokásról hírt, ha alaposabban tájékozódik. Krász Lilla – Kurucz György: *Úton lenni a 18. században: Utak, emberek, szokások Magyarországon és Európában*. História 2000. 1. sz. (32–35.) 35.
4. Uo. 26, 28.
5. Uo. 31.
6. Uo. 52–53. November elsején még onnan értékelte a helyi szőlőfajtákat és a szüretet, valamint a szőlődézsma szolgáltatását is: „Bár a szőlő jobb volt, mint a mi közönséges hegyeinken, de éppen nem olyan jó, mint a mi kerti szőlőnk s nem is oly különböző fajúak. Habár az egész környék szőlőhegyekből áll, míg a szüretnek vége nincs, nem lehet szőlőt venni, mert addig senki sem szedhet le, míg a papok a magok tizedét s az uraknak a kilenczedet meg nem kapják.” A kocsmák borát azonban ihatatlannak tartotta, igaz a vörös borból „néhány háznál azonban igen jó is található”.
7. Uo. 45.
8. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. i. m. 46, 47.
9. 1752-ben már elindult a delizsánsz, a gyorskocsijárat is. Kulcsár Krisztina: *Úton, útfélen – közlekedés a 18. században*. http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/uton_utfelelen_kozlekedes_a_18_szazadban.html (letöltve: 2017. szeptember 28.). Idézi Hofmannsegg véleményét is.
10. Budán, 1793. július 3-án keltezett levele. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
11. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. i. m. 99–101. A megtakarítást jelentősnek mutatja: „míg egy postaló mérföldenkint 22 és fél krajcár, az előfogatos ló csak 7 és fél krajcár, tehát négy ló mellett mérföldenként éppen egy forint.” Uo. 100.
12. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. i. m. 103.
13. Budán, 1793. december 17-én keltezett levél. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
14. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. i. m. 36–37.

15. Uo. 39. Később leírta, hogy Czinderyné özvegyasszony, akinek évi tizenkétezer tallér jövedelme volt. Uo. 41.
16. Uo. 42, 44. Azt is megtudhatjuk, hogy „kevés idő óta egy közepszerű szintársulat is időzik itt” (uo. 49.), de semmi sem utal arra, látogatta-e annak előadásait.
17. Uo. 40–41.
18. Uo. 44. Az ebédnél azonban valamennyien ingujjban ebédeltek.
19. Uo. 98.
20. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben.* i. m. 49–50.
21. Uo. 58–59.
22. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben.* i. m. 80. A bálokon kevés fegyvert viselőt látott, mert szerinte a magyarok azt maguk is „kellemetlennek találják”.
23. Pécs, 1794. februárban Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
24. Budán, 1793. november 17-én kelt levele. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>, Szerinte ebben a pesti színházban tartotta Kelemen László társulata 1790-ben az első magyar nyelvű előadást. Hofmannsegg ezt nyilván nem tudta, ezért aztán objektíven fogalmazott a társulat teljesítményéről.
25. Budán, 1793. december 17-én keltezett levél. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/> A Várszínházat II József idején alakították ki a karmelita kolostorból.
26. Budán, 1793. november 17-én kelt levele. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
27. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben.* i. m. 54. Utalt arra, hogy „vannak püspökségek, melyek 80.000 tallér jövedelmet hoznak”.
28. Uo. 5 5.
29. Pest tényleges lakossága 20 704, Budáé 23 919 fő. *Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787.* Szerk. Dányi Dezső és Dávid Zoltán. Bp., 1960. 368.
30. Hofmannsegg tévedett, mivel a Helytartóságot a nádor vezette. A 14. században létrejött országbírói tisztesség a 18. század végén a nádor utáni legmagasabb méltóság. 1790–1795-ig Sándor Lipót főherceg volt az ország nádora és a Helytartótanács elnöke is. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
31. Zichy Károly gróf (1753–1826) 1788-tól országbíró volt, s akkor a Helytartótanács elnöke is, de 1790-től ezt a tiszteletet a nádor kapta vissza, majd az 1790/91-es országgyűlés egyik vezető politikusa. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
32. Haller József a helytartótanács katonai ügyekkel foglalkozó tagja volt. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
33. Podmaniczky József báró (1756–1823), helytartótanácsos, az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött kereskedelmi és tanulmányi bizottság tagja. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
34. Budán, 1793. december 17-én keltezett levél. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
35. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben.* i. m. 114–115. Belgrád környékét kedvező lehetőségek tartotta, mondván: „Ha e vidéket szorgalmas és iparos nép lagná, valódi paradicsom lehetne.” Pancsován egy bizonyos Tehernel tábornoknál járt, de leírta, hogy az egész Bánát „hadparancsnoka gróf Soro Temesváron székel.”
36. Uo. 117.
37. Uo. 118–120. Hasonló híradásokról írt az Északi-Kárpátok vidékéről Kulcsár Krisztina: i. m. http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/uton_utfelen_kozlekedes_a_18_szazadban.html
38. Uo. 142.

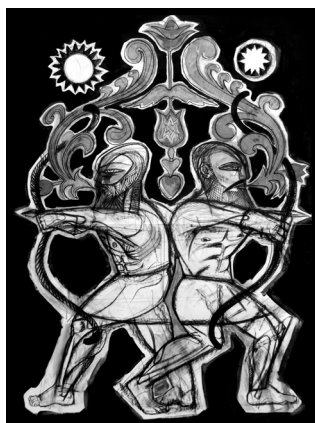

KOVÁCS KISS GYÖNGY

AZ ANGOL ORVOS ESETE A MAGYAROKKAL

John Paget utazása Magyarországon és Erdélyben

■ „*Beata Ungheria! Se non si lascia piu mal-
m enare!*”¹ – ezzel a mottóval indítja magyaror-
szági és erdélyi utazásai során gyűjtött tapaszta-
latait összefoglaló munkáját a 19. század köze-
pén az angol orvos, aki – nem melleleg – ké-
sőbb Erdélyt választja második hazájának. A va-
lószerűsíthetően normann eredetű, királyi vér-
ből származó felmenőkkel büszkélkedhető John
Paget – vagy ahogyan „fogadott pátriájában” ké-
sőbb gyakran titulálják, „John Paget János” egy
európai grand touron, Rómában ismerkedik
meg Wesselényi Polixénával, Wesselényi Mik-
lós másodfokú unokahúgával, akit Bánffy László
bárótól való válását követően feleségül vesz.
Párizsi és angliai tartózkodás után a házaspár
1839-ben visszatér Magyarországra, majd Ko-
lozsváron házat, Aranyosgyéresen birtokot vá-
sárol. A mintagazdasággá fejlesztett birtokra
Paget angol stílusú kis kastélyt építtet és angol-
parkot létesít. Ő Torda megye legtöbb adót fize-
tő birtokosa.² A házaspár a nyarakat a birtokon,
a teleket Kolozsváron tölti.³ 1847-ben Paget ho-
nosítást kap az országgyűlésen. Bem egyik
szárnysegédeként részt vesz a szabadságharc-
ban, amellyel az angol sajtót is tudósítja az ese-
ményekről. A világsi fegyverletételt követően
Angliába menekül, és csak a brit kormány köz-
benjárásának köszönhető, hogy 1855-ben újra
visszatérhet Erdélybe, ahol számos, a művelő-
dést előmozdító kezdeményezésben játszik sze-
repet, és a társas élet egyik tevékeny szervezőjé-
vé válik. Az Erdély Gazdasági Egylet és az Erdé-

Szembeötlő
rokonszenvvel ír
a „különös kis ország”
Erdélyről, ami Skóciára
emlékezteti.

lyi Lovaregylet alapító tagjai közé tartozik, és szintén ő az első elnöke az 1872-ben alakult Kolozsvári Korcsolyázó Egyletnek. Kolozsváron is foglalkoztatják a műemlékek, ezekről több feljegyzést készít.⁴

Az unitárius Paget a magyar és angol unitáriusok közötti kapcsolatok megteremtésében szintén komoly szerepet játszik. A veszélyeztetett kolozsvári unitárius iskolának segélyt szervez, megmentve az intézményt a bezárástól.⁵

Még 1935 júniusában – feltehetően Wesselényi Polixéna hatására (is) – William Sanford újságíró és George Edwards Hering tájképfestő társaságában beutazza Magyarországot és Erdélyt. Az utazást 1836-ban megismétli, s ezzel szinte másfél évre kerekíti a két ország megismerésére szánt időt.

1837-ben Kolozsváron kezdi el írni *Hungary and Transylvania; with Remarks on their Condition, Social, Political and Economical* című kétkötetes munkáját, amelynek anyaga nagyrészt saját utazása tapasztalatain alapul. Az *Előszó* dátuma: 1839. szeptember.

Felkészülésként számos, Magyarországról szóló könyvet elolvasott; ezek jegyzékét a függelékben közli. Köztük szerepel Széchenyi István *Hitele* is – Paget egész munkája szinte válasz ennek egyik mondatára, amit maga is idéz: „Igaz, hogy hazánk most nemigen van divatban, s a külföld alig tudja, hogy vagyunk.” A Nyugat Paget könyvéből kaphatott először tárgyilagos, jóindulatú tájékoztatást a nagy angolbarát gróf által elindított reformok útjára lépett, 19. századi Magyarországról és Erdélyről.

A szokványos útirajzokon túlmenően bemutatja az ország társadalmi, politikai, gazdasági helyzetét is – nem az „angol divat-utazó” manírjaival, hanem gazdag angliai és európai tapasztalattal a háta mögött, széles körű műveltséggel, brit pragmatizmussal. Komoly szakszerűséggel, ugyanakkor könnyed stílusban ábrázolja Magyarország és Erdély tájait, gazdag, de ki nem használt természeti kincseit, számára rokonszenves lakosait. Értően elemzi társadalmi-politikai szervezetét, amely annyira lemaradt az angol parlamentáris rendszerhez képest – és javaslatokat is megfogalmaz a helyzet javítására.

A közel kilencszáz oldalas kötetet, amely először 1839-ben jelent meg Londonban, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc által támasztott érdeklődés következtében Angliában további három kiadás követett. Németül kétszer látott napvilágot *Ungarn und Siebenbürgen. Politisch, statistisch oeconomic* címen, Amerikában az első kiadást követően másodsor is volt rá olvasói igény. Teljes magyar kiadása nem készült; 1987-ben Maller Sándor válogatásában és szerkesztésében a budapesti Helikon Kiadó szemelvényes fordítást jelentetett meg belőle, a Kriterion Könyvkiadó 2011-es kiadása ezt a válogatást bővítette ki az erdélyi vonatkozású részekkel.

Paget társadalmi-politikai-gazdasági vázlatja – néhány tévedése és évszámelírása ellenére – kétségtelenül a reformkor egyik legalaposabb forrásértékű munkájának tekinthető Magyarország és Erdély vonatkozásában. Nemcsak „láttelelet vesz”, állást is foglal az egyes kérdésekben – javító szándékkal, de kíméletlenül bírálva mindazt, ami a nyugat-európai több száz éves demokráciában szocializálódott angolként elfogadhatatlan számára.

Mivel ő maga több vallású és nyelvű országból érkezik, már Pozsonyban nyilvánvalóvá válik számára, hogy „Magyarország egyik legsúlyosabb nemzeti gondja” az, „hogy népessége számos nemzetiségre oszlik, s ezek többnyire az ország különféle részeit lakják [...] Ne képzelje az olvasó, hogy Magyarországra érkezve egyetlen néppel fog találkozni, inkább népek egész sorával [...]”⁶ A több nem-

zetiség egymás mellett élése hatványozottan jelentkezik Erdélyben – állapítja meg. „Erdély azonban messze túltesz rajta [Magyarországon] ezen a téren: az itteni lakosság nemcsak nyelvében, fajtájában és vallásában különbözik, hanem ráadásul polgári törvényeiben is, politikai intézményeiben is [...] a nemzeti érzés fajtái és az előítéletek pedig annyiféleképp itt, hogy nem is tudnám számba venni.”(176)

E nemzetiségeket – írja – „csak a földrajzi helyzet és egyéb körülmények egyesítenek egyetlen nemzetté”. (13) Ez azonban akkor még csak a magyar liberalizmus víziója, amely természetes keretében az egységes nemzetté fejlődő társadalmat tekinti, s a nemzeti lét alapját a közös magyar nyelvben találja meg – ami az angol példa nyomán Paget számára is természetes. Munkája megjelenése után tíz évvel szembesülnie kell azzal, hogy a „soknemzetiség” nem vált magyar államnemzetté.

Több helyen tesz említést a magyarok hazaszeretetéről is, amit meghatónak tart. „A magyar ember szenvedélyesen szereti hazáját, s meg van győződve, nincs nála boldogabb és gazdagabb a világon.” (159) Ugyanakkor „a magyarokban erősebb lojalitás él királyuk, nagyobb tisztelet a fennálló intézményeik iránt, mint amilyennel bárhol Európában találkozhatni”. (18) Ezért érthetetlen számára, hogy a külföldről érkezők miért tulajdonítanak oly erős forradalmi szellemet a magyarságnak.

Elmélyülten tanulmányozza a „magyarok jellegét”, amely – meglátása szerint – Debrecenben és környékén jelentkezik a legletisztultabb formában. „A nyelvet itt beszélik a legtisztábban, szegény és gazdag egyaránt nemzeti viseletben jár, s még ma is szembeszökőek azok a nemzeti sajátságok, amelyeket az idegenekkel való gyakori érintkezés többnyire elfakít.[...] „Minden sajátos jellemvonás közt a büszkeség a legerősebb a magyarban: az összes környező népekre királyi megvetéssel tekint le [...] Szokás a magyart restséggel vádolni, és ha ezen azt értjük, hogy nem szeret pusztán a munka kedvéért dolgozni, mint az angol, azt hiszem, a vád jogos. Egy magyar soha meg nem moccanna, ha nyugton is ülhet, és sose gyalogol, ha lovagolhat. [...] S nemcsak a lendület hiányzik belőle, hanem a kitartás is. Ha valamilyen vállalkozása nem sikerül elsőre, a magyar könnyen kiábrándul, és elveszíti a kedvét. [...] „A magyar jelem sajátos keverék: alkati passzivitásuk és mélabújuk nagyfokú ingerlékenységgel párosul. A magyar ember járása lassú és kimért, arca töprengő, beszéde erélyes és méltóságteljes. De amint izgalomba jön, óriási hévvel tör ki, mint azt az ellenségei gyakran tapasztalhatták saját bőrükön. A siker mértéktelen örömmel tölti el, s olyankor, amikor a lelkesedés szárnyakat ad ékesszólásának, vagy szédítő táncának rejtélyes sodrása magával ragadja, komolyságát hiába is keresnénk rajta.” (154)

Ami a magyarok műveltségét illeti, Paget már Pozsonyban csodálkozva és elismeréssel szembesül azzal, hogy „klasszikus műveltségük, kiváltképp latin tudásuk, felér a miénkkel, országuk törvényeit pedig jóval aprólékosabban ismerik, mint mi a mieinket”. (18) Az pedig angolként végképp meglepi, hogy „a legjobb angol szerzők neve közzsájon forog”. (42) Sok házban eredeti angol nyelven olvassák az angol szerzőket, Shakespeare-t, Byront, Scottot, mi több, a kortárs Bulwert is. (42)

Utazása során Paget mindvégig figyelemmel kíséri a politikai helyzet alakulását, amelynek értékelésében alapvetően optimistának bizonyul. „Nagy változások indultak el, s többé nem lehet őket visszafordítani; ha mindezt bölcsen irányítják, úgy hiszem, Magyarország boldogabb, dicsőbb jövőnek néz elébe. Elé-

gedett és jómódú nemességet látok; erős kormányzatot, amelynek tekintélye van külföldön, mert szeretik és tisztelik odahaza; látom, amint a magyar paraszt, szabad kisbirtokosként korlátlan ura saját földjének; választókat, esküdteket, katonákat, azaz polgárokat látok, a szó legnemesebb értelmében, kik háborúban az ország védőbástyái, s szabadságjogainak éber őrei béke idején. Majd a jövő dönti el, hogyan váltható valóra ez a látomás.” (131)

Politikai felfogása nagymértékben hasonlít a kortárs magyar liberális ellenzékéhez. A nemzeti függetlenség és társadalmi haladás az ő eszménye is, s e kérdésben egyetért az 1832–1836-os pozsonyi diéta szónokaival, akiket hallhatott. Wesselényit nagyra tartja, hűtlenségi perét igazságtalannak véli, de a módszer megválasztásában inkább Széchenyi gondolatisága áll közelebb hozzá. Nemegyszer tér vissza erre a témára, a legtömörebben ott, ahol a Széchenyi–Wesselényi-ellentét lényegét fogalmazza meg. Paget az ország jövőjét illetően Széchenyi reformpolitikájával ért egyet, Wesselényi magatartását „nemesnek”, ugyanakkor túlságosan haladónak véli. Mint írja, sokan a magyarok közül, „bár éppoly liberális felfogásúak, mint nagyobb hangú társaik, igen megfontoltak, s ez sok jóval biztat a jövőre nézve. E higgadtabb elmék inkább hajlanak arra, hogy megvalósítsák mindazt, ami keresztülvihető, s ily módon a legelőnyösebben éljenek a kínálókozó lehetőségekkel, míg a kívánatos, de megvalósíthatatlan változások szorgalmazását bölcsebbnek ítélik, ha más időkre, kedvezőbb körülmények beköszöntéséig elhalasztják.” (80) A mottóul választott Dante-idézet is – amelyet Széchenyi is használt a *Jelenkorban* megjelent írásában – erre a habitusra céloz. A liberalizmus eszmerendszerével való rokonszenvének Paget gyakorta hangot ad, angol lévén azonban – a magyartól merőben különböző történelemmel, politikai-társadalmi közeggel a háta mögött – némelykor meghökkenti a magyar liberalizmus egy-egy „vadhajtása”, és értetlenül áll „némely magyar liberális szemléletűekkel” szemben, akik „úgy beszélnek a parasztságról – miközben szívükön viselik ezek sorsát –, mintha azok az élőlények nem is ugyanazon fajtába tartoznának, mint ők”. (18)

Az 1835-ös politikai eseményekről – a pozsonyi diéta üléseiről is – és a Pagettel való találkozásokról Wesselényi és Széchenyi *Naplója* is több helyütt megemlékezik.

Wesselényi személye az erdélyi részben is jó néhányszor feltűnik, egyebek közt az 1830-as évek történéseinek taglalása kapcsán, amelyek Erdélyben is napvilágra hozták a felszín alatt lappangó elégedetlenséget az osztrák uralommal szemben, „s az ország egy emberként követelte, hívják össze a megyegyűléseket és az országgyűlést”. (177) Az erdélyi nemzeti érzés nagy erővel való feltörésével magyarázza olyan vezető egyéniségek megjelenését, mint amilyen Wesselényi Miklós, akiben „annyi lendület és bátorság, az igazságszeretet és nyíltszívűség, emellett olyan nagyszerű szónok is, nem meglepő hát, hogy rövidesen ő lett [az ellenzéki] párt vezére”. (177) Az 1834–1835-ös erdélyi országgyűlés munkálatairól utólag értesül, és – néhány pontatlansággal ugyan, de – beszámol az ott történekről.⁷ Ő maga már a felosztatást követően ér Kolozsvárra, ahol „teljes a csönd”, ami „tízszerte hangosabban vádolja az abszolutizmus ügynökeit, mint a legvadabb zendülés.” (184)

Miközben – bevallása szerint – „semmi kedve” útikalauz szerepében tetszelegni, igen részletesen mutatja be „a szépülő Buda-Pestet”, amelyről rokonszenvel és reménykedéssel ír. „Pest nem egy uralkodó akaratának köszönheti létét, mint Potsdam vagy Karlsruhe, melyek királyi szóra nőttek ki a pusztaságból, ha-

nem egy nép iparkodásának és tulajdon természeti adottságainak. [...] nem kell nagy bölcsesség hozzá, hogy Buda-Pestnek ragyogó jövőt jósoljunk. Senki sem kívánhatja felvirágzását őszintébben, mint e sorok írója, aki úgy véli, hogy a város jövője szorosan összefügg egész Magyarországgal és talán Kelet-Európa függetlenségével is.” (97) Elismerően tekint a Duna-sor palotáira, amelyek közül „némelyik 40 000 angol fontba is belekerült”, (83) jók a benyomásai a Nemzeti Múzeumról és a Tudós Társaság házáról, a Magyar Tudományos Akadémiáról, az ott folyó munkáról. Meglepődéssel vegyes elégtétellel nyugtázza, hogy a Kaszinóban az olvasóterem asztalán megtalálható a *Galignani*, az *Atheneum*, az *Edinburgh Review*, a *Quarterly Review* és a *Foreign Quarterly Review*. (83) Ám – jegyzi meg némi méltatlankodással – az épület összes helyiségében átható dohányillat terjeng. „Ne feledjük azonban, hogy Magyarország nincs messze Törökországtól, a helyi dohány pedig kitűnő, s a dohányzás nem is olyan visszataszító dolog, ha nem jár együtt az ivással és köpködéssel, márpedig a világnak ezen a táján ezeknek éppolyan kevésbé kellene összetartozniuk, mint az ájtatos ábrázatnak és a tiszta lelkiismeretnek sok helyütt.” (83–84) A brit manírokhoz szokottan jólesően – és angol nemzettársai felé bírálólággal – állapítja meg, hogy „a kaszinó, nagyvonalúan, idegenek előtt is nyitva áll, nem úgy, mint a mi, szűkkeblű szabályok alapján igazgatott angol klubjaink többsége”. (84)

A pest-budai seregszemléből a fiákerek sem maradnak ki, amelyeket „egy napon sem lehet említeni azokkal a szutykos, otromba, vedlett és lassú járművekkel, melyeket Londonban láthatsz; a fiáker rendkívül tiszta, elegáns, nyitott 'calèche' [...], a kocsis pedig eszességben és szellemességben épp annyira felülmúlja facipős párizsi kollégáját, mint járműve a londoni kocsikat”. (82–83)

Szívderítő látványnak tekinti a pesti utcák „jobb cégtábláit” is, amelyeknek ürügyén kedélyesen csipkelődik angol honfitársaival: „kedvelem ezeket a cégtáblákat: élénkebbé teszik az utcaképet, nem úgy, mint a mi drága, de egyszerűséget színlelő üzleteink. Egy West End-i szállodásnak vagy divatos szabónak égne állna a haja a gondolatra, hogy boltja bejáratát mindkét oldalon hatalmas, festett cégtáblával ékesítse, mert nálunk mindenki a felette állókat majmolja, és John Smith boltja úgy fest, mintha Mr. Smith múzeuma, irodája vagy a jóég tudja, mije lenne.” (91–91)

A fővárosról szerzett kedvező benyomásai miatt értetlenül áll a magyar elit jó néhány tagjának attitűdjével szemben, akik „bár magyarok”, „a sajátjuk helyett jobb szeretnek más ország fővárosában lakni [Bécsben], távol éltek az országtól, semmit sem tudtak Pestről, viszont igen szerették volna valamilyen ürüggyel mentegetni magukat, amiért elhanyagolják azt, amit manapság kezdenek az emberek a kötelességüknek tekinteni: hogy abban az országban lakjanak, ahonnan hatalmas jövedelmük származik.” (109)

Paget munkájában jelentős helyet kap a mindennapok különböző aspektusainak leírása is, a viselettől a társasági szokásokig és az étkezésekig. Meglátása szerint a magyarok – a nyugat-európaiakhoz viszonyítva – túlságosan nagy hangsúlyt helyeznek a külsőségekre – Pozsonytól Erdélyig mindenütt. „Szinte hihetetlen, milyen fényűző libériába vagy uniformisba öltöztetik a magyarok többnyire még szolgálkat is – jegyzi meg. – Idegen számára meghökkentő élmény, amikor az asztalnál egy takaros egyenruhába öltöztetett huszár szolgálja ki, olyan harcias bajusszal és sarkantyúval, hogy az ember úgy érzi, a kés-villa helyett inkább szablya illenék a kezébe.” (15)

A viselet tekintetében „a régi iskola hívei” a diéta ülésein és a megyegyűléseken a „férfias”, sötét, fekete selyemhímzéssel díszített atillát viselik – írja –, „de a többség itt is, ahogy a világon mindenütt, Angliát utánozza. De még mennyire: az angломánia manapság annyira elterjedt, hogy egy divatos pesti szabó ál-mában sem remélheti, hogy más módon is kedvében járhat megrendelőinek, mint ha azzal kecsegteti őket, hogy nála a kabátok a legutolsó londoni módi után készültek.” (134) Ugyanakkor, meséli egyetértően: „egy igazi, régi vágású magyar, kifejtette, hogy ő ugyan ki nem állhatja ezeket a mindenféle újmódi eszméket és külföldi divatokat. [...] Hamarosan aztán azt kezdte bizonygatni, mennyivel különb ország Magyarország Angliánál, sőt, ami azt illeti, a világ minden országánál.” (134) „Szeretem az ilyen régimódi embereket! Talán kissé több bennük az előítélet és a gőg a kelleténél, de sose hiányzik belőlük a becsület és a férfiaság. A mi otthoni, bőrnadrágos, földesurainkra emlékeztetnek, erre a kitűnő, keményfejű fajtára, amelynek helyét többnyire oly gyatrán töltik be kiműveltebb fiaik.” (136)

Azt azonban megdöbbenéssel szemléli, hogy „jobb családoknál” is, vendégségben a vendégek némelyike „igen közönségesen ki-kiköpött a szoba szépen csiszolt padlójára”. Igaz, fűzi hozzá beletörődéssel, vannak helyek, ahol a „köpködés céljára egy homokos zsákot tartanak a sarokban”. (16–17)⁸ A szivar és a pipa ugyanakkor „ritkán kerül ki a szájukból, úgy látszik, az tölti be azoknak a testgyakorlatoknak a helyét, amelyekben mi akkora örömmel leljük”. (111) És ez ugyanúgy történik Pozsonyban, Pest-Budán, Balatonfüreden – az Anna-bálon, amelynek első angol nyelvű leírását Paget adja – vagy éppen Kolozsváron.

A magyar konyháról tapasztalatai ambivalensek. „A magyar konyha általában ízletes, de túlságosan zsíros, semhogy jónak nevezhetném. A nemzeti ételek némelyike azonban egészen kiváló, csakhogy ezekkel az idegen ritkán találkozhat egyebütt, mint a parasztok házaiban. Akárcsak mi odahaza, a magyarok is a rossz külhoni divatot követik, s elhanyagolják atyáik pompás, egészséges ételeit.” (17) A „rejtélyes” paprikás csirkének és a gulyásnak azonban gasztronómiai szakírókat megszegyenítő alaposágú, majd egészoldalas elemzését nyújtja. (258–259)

Étkezésekkor „temérdek pezsgő és bordói” kerül az asztalra, s ritkaságként néhány magyar borfajta is. „[...] alig akad ház, ahol ezekhez hozzá lehetne jutni: mindenütt a külföldiek járják. Sajna, a magyar borok nemcsak hogy igen jók, de ráadásul még olcsók is, s ez már elégséges bizonyítéka annak, hogy fogyasztásuk nem elegáns dolog” – fricskázza az elit nyugat-majmoló túlzásokban tobzódó tagjait.

Szembeötlő rokonszenvvel ír a „különös kis ország” Erdélyről, ami Skóciára emlékezteti. „Amikor nálunk még nem is álmodtak vallásszabadságról, évenkénti parlamenti ülésekről, képviselői fizetésről és választható elöljárókról, Erdélynek már egy ünnepélyes chartában biztosította mindezt fejedelme és az osztrák császár. Ez az ország az európai civilizáció legszélén helyezkedik el, de olyan intézményekkel és jogrendszerrel rendelkezik, amilyenekre még a legfejlettebb népeket sem ítélték mind ez ideig elég érettnek uralkodóik. [...] az erdélyiek azt az időt, amikor saját fejedelmeik uralkodtak, mindig úgy emlegették, mint valamilyen aranykort, nemzeti dicsőségük csúcspontját. [...] Lehet olyan vonzó a nemzeti függetlenség, hogy e bűvös szó hallatán az emberek elfelejtenek minden borzalmat, amivel a polgárháború, minden büntettet, amivel az idegen megszállás együtt járt? Így kell lennie; s mégis akadnak, akik nem restellnek gúnyt űzni

ezekből az érzelmekből, s amikor a népek sorsáról döntenek, éppoly kevésbé veszik tekintetbe, mintha csak birkanyájuk felől határoznának.” (176)

Meghatónak látja némely patriarchális erdélyi szokásoknak a 19. századba való átmentését is – részletesen taglalja, hogy a régimódi erdélyi udvarházaknál még mindig az a divat, hogy „Kora reggel az összes gyermek [...], még azok is, akik már maguk is házasok, születésük sorrendjében szépen felsorakoznak szülei előtt, tisztelettel kezet csókolnak, s megkapják tőlük a reggeli áldást.” (199) Nem kevésbé szertartásos az erdélyi ebéd sem, „pontban déli egy óraker”. Ritka az, ha egy udvarházban nincs ebédvendég. „El nem tudnám sorolni, milyen fogásokból áll az ebéd, de annyit mondhatok, hogy ha valakit nem elégít ki akár a minősége, akár a mennyisége, hát az igencsak nagyigényű ember lehet.” (201) Ebéd után kávé és likőr a szalonban, „némelyik házilag gyártott erdélyi likőr aromája a legjobb maraschinójéval vagy kúraszóéval is felveszi a versenyt”. (201) Délutáni kocsikázás, majd gouté, az uzsonna, „manapság már teát is szervíroznak hozzá”.

Angol pragmatistaként szembeszökő számára az erdélyiek pénzügyi járatlansága. „Üzleti ügyekben a legtöbb erdélyi merő gyermek. [...] Egész Erdélyben nincs egyetlen bankár” – jegyzi meg elképedten. (233) Nem teszi hozzá (nincs tudomása róla?), hogy hitelélet és nagyarányú eladósodás ettől még jócskán létezik Erdélyben (is).

Erdély „első városa” jó benyomást tesz rá, felméri, hogy „bár nem szokás Kolozsvárt az európai fővárosok közé sorolni, van benne néhány ház, amely Londonnak vagy Párizsnak is díszére válna”. (232)

A Kolozsváron dívó illemszabályokat a téli szezon egyik soirée-jára való meghívás kapcsán írja le. Feltűnő számára a merev elkülönülés a leányok és az idősebb asszonyok között. A Nyugat-Európában szokatlan jelenség okát illetően malíciózusan jegyzi meg: „gyanítom, hogy valamelyik kacér mama fejében született meg az ötlet, hogy anya és leánya szétválasztása, legalábbis az előbbieket esetében, mindkét félnek csak javára válna, különben a leányzó ártatlan lelkén még foltot ejtene, ha látná, hogy flörtöl az édesmama, un *peu prononcé*, meg aztán a kislány üde arcszíne és ifjúi bája nem a legszerencsésebb háttér a mama fonnyadó szépségéhez”. (237)

Megállapítja, hogy a magyar és az erdélyi nők helyzete, ami politikai és polgári jogait illeti, erősen különbözik az angolokétól. Már a pozsonyi diétáról szólva megemlíti, hogy a mágnások özvegyeinek is joguk van képviselőt küldeni az alsó tábla üléseire. Hasonlóképpen a nemesek özvegyei is elküldhetik a magukét a megyegyűlésekre, hogy ott eljárjanak a nevükben. Férjezett asszonyok vagy özvegyek polgári jogai ennél is kiterjedtebbek. A hajadonok, „még ha matuzsálemi kort érnek is meg”, mindvégig kiskorúak maradnak. „A magyar hölgyek sose válnak meg lánykori nevüktől, s vagyonukkal kapcsolatos peres ügyekben is mindig ezen a nevükön szerepelnek, még akkor is, ha életben van férjük. Vagyonuk fölött a férj egyáltalán nem rendelkezhetik, még a kezelését is saját maguk intézhetik, ha akarják, bár ez ritkán vagy talán sosem fordul elő.” (251)

A válás – mint írja – nem szokatlan jelenség erdélyi protestáns körökben, „s ha csak botránys házasságtörés nem kerül napvilágra, a törvény is, a szokás is inkább szerencsétlenségnek, semmint szégyennek tekinti. [...] Az elvált nők általában másodszor is férjhez mennek, s többnyire ugyanolyan jól, mint első alkalommal”. (252)

A magyarországinál patriarchálisabb erdélyi társadalomban elgondolkodtatja a szolgák sorsa – családiasan bánnak velük, bérük alacsony, de a földesúrék gondoskodnak róluk mindenben. „Amikor kiöregszenek a szolgálatból, senkinek eszébe sem jut az utcára tenni őket, rendszerint valamelyik távolabb eső, vidéki birtokra küldik, s ott gondoskodnak róluk életük végéig.

Mindennek megvan a jó, de a rossz oldala is. Életemben nem láttam hanyagabb és hitványabb szolgákat az erdélyieknél. Hogy az urukat meglopnák, nem hiszem, nem szokásuk, de azért legjobb borain részegeznek le, tönkreteszik legjobb lovaikat [...] S nem hiszem, hogy ez a családias bánásmód valóban a tisztelet és a jóakarát bizonyosága lenne, éppoly kevésbé, mint ahogy mi sem kegyetlenségéből vagy gögből vagyunk távolságtartók és tartózkodók a magunk szolgálival szemben.” (242)

John Paget kötete – elismeréseivel, fenntartásaival, bírálataival – valójában egy lehetséges és kívánatos fejlődési pályát rajzol meg Magyarország és Erdély számára. „Magyarország boldogulásának ügyét őszintén a szívemen viselem” – a mondat hitelét a munka egésze alátámasztja. Mint ahogyan Paget élete is. Az angol orvosból magyar – erdélyi – patrióta lesz, nemcsak házassága, birtokválasztása, Széchenyivel való barátsága, de a szabadságharcban való tevékeny szerepvállalása által is.

Az már nem az ő „története”, hogy a Házsongárdi temetőben, amelynek legrégbbi sírfeliratait 1840-ben Nagyajtai Kovács Istvánnal közösen jegyezte fel és adta közre a *Nemzeti Társalkodóban*, kriptájáról időközben leverték a család jelmondatát: *Espere et persevere* – Remélj és tűrj!

■ JEGYZETEK

1. Ó, boldog Magyarország! Csak ne hagyja magát félrevezetni már! (Dante: *Isteni színjáték*. Babits Mihály fordítása)
2. Egyed Ákos: *Régiók versengése a vasútért Erdélyben a 19. század közepén (1848–1873)*. Erdélyi Múzeum LXII. évf. 1–2. sz. (2000) 202.
3. Kovács Sándor: *Kétszáz éve született John Paget, Erdély magyar honpolgára*. Keresztény Magvető CXIV évf. 2. sz. (2008) 207–211.
4. Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja. Bp., 1985. 117; Kerny Teréz: *A kolozsvári múzeum középkori kőtára*. Erdélyi Múzeum LXIV évf. 3–4. sz. (2002) 71.
5. Kovács 2008. 212–218; Kovács Sándor: *Angolszász–magyar unitárius érintkezések a 19. században*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2011. 55–60; Cs. Lingvaj Klára: *John Paget élete és műve*. In: John Paget: *Magyarország és Erdély*. Naplójegyzetek. Kritérium, Kvár, 2011. 7–40. (13.)
6. John Paget: *Magyarország és Erdély*. Válogatta, szerkesztette, a szó- és névmagyarázatokot és a tanulmányt írta Maller Sándor. Fordította Rakovkszy Zsuzsa. Helikon Kiadó, Bp., 1987. 13. Az idézetek a továbbiakban ebből a kötetből származnak.
7. Az országgyűlést nem Wesselényi „könyomatos naplójának” bemutatása miatt oszlatták fel. Úgyszintén 1835-ben – erkölcsi ellenállást tanúsítva az alkotmányértő eljárásal szemben – nem mondott le az összes erdélyi főispán és főkormánybiztos tanácsos, ahogy azt John Paget írja.
8. Ezekről az illetlenségekről Wesselényi Miklós is egész fejezetet írt *Balítéletekről* című munkájában.

FELLINGER KÁROLY

Készülődünk

Végül a szélkakas is jóra fordul,
felnézek a törpékre, a manókra,
sikerül megfélelkezni magamról,
az utolsó emlékem egy karóra,
ragaszkodom a ragasztón a légyhez,
mint a mai dátumhoz meg a naphoz,
belement az ujjam a tenyerembe,
bokréta kell, lám, a szalmakalaphoz,
kezeből magaslest tákolt a múltam,
szégyen, hogy magára hagytam, ennyi volt,
belátom, zabálnivaló a hiány,
maradandó, mint a ruhán a foltja.

Rágcsálás

A mennyországba becsengetnek, mint az
óra az iskolában, mindig a
képzeletünkbe kerül a jelenlét,
mégis az udvaron maradunk őrnek,
egyszerűen nem tehetünk semmit, de
eloldozzuk a lehetőséget, majd
megtanítjuk fűvet nyírni, mintha mi
ismernénk a hetedik szoba titkát,
hiszen minden kialakul, ha nincsen
előzménye, ha nincs rá precedens,
példa nélküli tananyag a teljes
készlet, amivel jól bevásárolt az
Isten, amikor levédette magát.

Kerek

Bírom a földet, mégis nehezen bír
maholnap elfogadni engem, tudom,
a súlyomat neki köszönhetem, bár
az étvágyammal nem tud mit kezdeni,
mert a föld sohasem hazudik, hallom
nagyapámat, amint a lovak közé
csap, ebédet és vizet hordva a kis-
kerekű dűlőbe az aratóknak,
mert a föld csak egy nagy kerülővel lesz
megbocsátó és engedelmes, akár
az Isten, ki vágyaimból ki enged
lépni, mondhatjuk, a hűs szabadságba.

Mészki

Ne felejtse el, hogy honnan indultál, épp
ezért magadból indulj ki, mielőtt
tükörbe nézel, mielőtt meztelen-
re vetkőzöl vadállathoz hasonló
kóbor szemed prédájaként, vagyis
akinek halálhírére keltik, annak
az alternatív valóság végleges
megoldás, legfeljebb kódfejtő lehet
az illető, még magánál van, de már
az Isten elhagyta, mint a kígyó a
levedlett bőrt, amit összegyűjtenek
a bennszülöttek, akik átlátnak a
napon, s a sötétségből önzőn lenye-
segetik, ami ráragadt magukból.

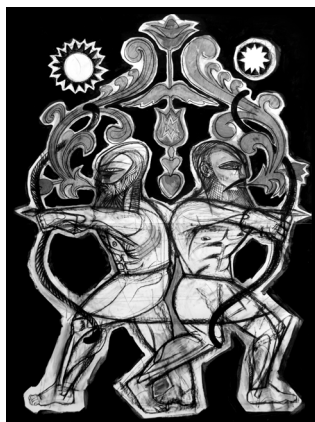
BERETZKY ÁGNES

HÍRÜNK ÉS FELELŐSSÉGÜNK

Egy szelektív idealista és egy kritikus barát írásai
a magyarságról (1906–1945)

Közismert tény, hogy Magyarország kedvező megítélését Angliában Kossuth és társai angliai tevékenysége alapozták meg, majd a kiegyezés terjesztette el. Magyarország mint a duális monarchia tagja s így az európai erőegyensúly alappillére alapvetően kedvező fogadtatásban és kitüntetett figyelemben részesült Londonban. Ez a pozitív angliai Magyarország-kép a századforduló utáni években, különösen az alkotmányválság idején (1904–1906) megrendült, a Monarchia felbomlásával pedig hazánk végleg kikerült a figyelem középpontjából: 1956 néhány, érzelmileg felfokozott hetét leszámítva, tulajdonképpen a mai napig.

Magyarország és a magyarság megítélésének eme kedvezőtlen fordulata nem kis részben olyan nyugati tudós-entellektüelleknek volt köszönhető, mint Scotus Viator, azaz Robert William Seton-Watson (1879–1951), akit idehaza gyakran „perfid skót” vagy „a Monarchia sírásója” kitételekkel illettek. A publicista-történész gyakori ellenpontja a hazai szakirodalomban a tizenhat évvel fiatalabb magyarszakértő, Carlile Aylmer Macartney (1895–1978) vagy „magyarbarát” Macartney „Elemér”. Jelen tanulmány ismerteti, hogy milyen tényezők vezettek Seton-Watsonnak a magyar ügytől való elfordulásához, valamint összeveti a publicista-történész és fiatal kollégája két világháború közötti gondolatait Magyarországról, a magyar kisebbség helyzetéről és a revízióról, árnyalva a szak-

Macartney
nem részesült olyan
mértékű elismerésben
Magyarországon, mint
Seton-Watson
az utódállamokban.

irodalomban gyakorta fellelhető s leegyszerűsítő magyarellenes–magyarbarát szembeállítás.

Ha virtuális körutat teszünk Szlovákiában, igazi Seton-Watson-kultuszra bukkanunk: nemcsak a történész rózsahegyvi emlékműve, a 2007-es emlékbélyeg, illetve a késmárki kiállítás idézi meg a szlovákok sorsát egykor szívében viselő oxfordi történészprofesszor alakját, hanem díszpolgári (Túrócszentmárton) vagy egyetemi díszdoktori (Pozsony) címek. Seton-Watson tisztelete azonban korántsem áll meg Szlovákia határainál, mivel a többi utódállam sem fukarkodott kitüntetni a nagy tudóst: Prága, Zágráb, Belgrád és Kolozsvár egyetemei is díszdoktorrá avatták. Utóbbi városnak díszpolgára is, mint egykor Kossuth Lajos.

Magyarországnak nincs mit ünnepelnie. 1906 májusában Seton-Watson éppen mint Kossuth tisztelője és a magyarok „nagy barátja”¹ érkezett Budapestre, az 1906–1907-es évek azonban kettős fordulóponttá váltak: a koalíciós kormány és a magyar közélet vezetőinek intoleráns megjegyzései, nemegyszer tévedései hamar lelohasztották a fiatal kutató kezdeti lelkesedését. A magyar ügytől való eltávolodását tovább erősítette a kisebbségek, Vasile Goldiş révén elsősorban az erdélyi románok kritikus véleménye az 1868-es nemzetiségi törvény be (nem) tartásáról. A „vándorló skót” a magyarok barátjából fő bírálójává lépett elő. Ugyancsak ekkor került érzelmileg is közel az őt a skót felföld lakóira emlékeztető szlovák néphez, amit a tizenöt halálos áldozattal járó csernovai vérengzés csak tovább fokozott.

1908 decemberében megjelent könyve, a *Racial Problems in Hungary (Faji problémák Magyarországon)* éppen ennek a döntő változásnak a lenyomata. A XXI. fejezetben felvázolt programterv a szerző által 1908-ban elengedhetetlennek tartott reformokat tartalmazza: a választójog kiterjesztése, a megyék nemzetiségek szerinti újjászervezése, az egyesülési és gyülekezési jogot érintő bármiféle korlátozás feloldása, valamint a nemzetiségi anyanyelvi oktatás egészen a felsőfokú szintig való kiterjesztése.² Az óriási forrásanyagot feldolgozó, több mint hatszáz oldalas könyv Seton-Watson legjelentősebb műve, a magyar történelemre gyakorolt hatását illetően mindenképp: 1918-ban a brit békedelegáció számára készült kézikönyvek összeállításánál ezt a művet a magyar statisztikai adatokkal azonos értékű forrásként kezelték.³

A könyv nagy vihart kavart Magyarországon. Sajnos általánosságban elmondható, hogy a művet nem ismerték, érdemben nem tárgyalták. Elfogultságait-egyoldalú elemzéseit, például hogy nem tett különbséget a szórványban, egyes házasságok esetén különösen gyakori önkéntes „magyarosodás” és az erőszakos „magyarosítás” között, visszhangtalanul hagyták. Ugyancsak senki sem vette a fáradságot, hogy a könyvet záró térképet a statisztikai adatokkal összevesse, s jelezze, hogy 1908-ban Nagyvárad, Kolozsvár vagy Temesvár nem többségében románajkú települések, Kassa, Balassagyarmat, Vác vagy Pozsony pedig elsősorban nem szlovák városok. Pedig konstruktív bírálatnak 1908–9-ben még lehetett volna értelme. Seton-Watson ugyanis kifejtette, hogy „mindenkit, aki a könyvben lévő tévedésekre vagy túlzásokra rá fog mutatni (az igazi kritika [...] szellemében), csak üdvözölni fogok, és megjegyzéseivel számot fogok vetni a most készülő cseh és német kiadásban”.⁴ Ehelyett a magyar konzervatív-liberális publicisták jelentős része elbagatellizálta a problémát, és/vagy alapvető érvelési hibát ejtve a szerző személyét támadta: Seton-Watson, a „perfid skót”, valójában „fizetett ügynök”, akit „mi sem jellemez jobban, mint az a kenetteljes hittérítő hipokrizis, amely nem vesz tudomást a brit gyarmatpolitika nyomában

rothadó hullahegyekről és a humanizmus legdrágább kincsét félti, ha elcsavar-
nak egy paragrafust.”⁵

A történész-publicista már a tízes években is nehezen meggyőzhető, csökö-
nyös ember hírében állt, az idő előrehaladtával pedig szelektív érzékenysége
egyre meghatározóbbá vált, számos pontatlan, sőt téves következtetést eredmé-
nyezve. A konstruktív kritika magyar részről viszont elmaradt. Seton-Watson és
a magyar álláspont eltávolodása tehát 1907-től folyamatosnak és elkerülhetet-
lennek bizonyult, a világháború kitörése után pedig a történész-publicista már
nem a magyar vezető politikusokkal, hanem az ország integritásával fordult
szembe. „Az általam éveken át támogatott javaslatok – a magyar megoldás, ké-
sőbb pedig a trializmus – különösen természetellenes véget értek a tegnapelőtti
éjjelen. Mától fogva a nagyszerb állam szükségszerűség, és *nekünk* kell megal-
kotni [...] Dalmáciát, Boszniát, Horvátországot és Isztriát csatolni kell Szerbiá-
hoz. Romániának meg kell kapnia az összes románt” – írta egy magánlevélben,
1914 augusztusában.⁶

Az Osztrák–Magyar Monarchia teljes felosztásának szükségszerűségéről és
Európa átszervezéséről végül a két legközelebbi barát, Tomáš Masaryk és Frano
Supilo győzték meg 1914–15 fordulóján: a Monarchia a szerb hadüzenettel el-
vesztette hagyományos egyensúlyi szerepét, vélték, brit biztonságpolitikai ér-
deknek tüntetve fel a csehek és szlovákok államának, valamint egy egységes
délszláv állam létrehozását. Előbbi tervezet már akkor magában foglalta a tör-
ténelmi Csehországot és a Felvidéket a Duna–Ipoly vonaláig.

A két barát hatása jól kivehető az 1916-ban megjelent *German, Slav and Ma-
gyar* (Német, szláv és magyar) című Seton-Watson-könyvben is, amelyben a
szerző a korábbi művek tudományosságát olyan hadicél diktálta, súlyosan egy-
oldalú propagandisztikus megállapításokra cserélte le, mint például, hogy a ma-
gyar hegemonia igája alatt „lenézett, elhagyott szláv demokráciák (!)”⁷ sínylőd-
nek. A könyv legfontosabb része nyilvánvalóan a brit győzelem esetén létreho-
zandó új európai rendezési terv bemutatása: a térképen háromszög formájú Ma-
gyarország látható, változatlan magyar–osztrák határral, az 1941-es
Dráva–Duna–Tisza-határral Jugoszlávia és a későbbi trianoni rendezéssel Romá-
nia, valamint – Pozsony és Csallóköz kivételével – Csehszlovákia felé.⁸

Az új Európa-terv népszerűsítését szolgálta még ugyanabban az évben elin-
dított *New-Europe* című két hetilap. Négyéves fennállása alatt cikkeikben az
emigráns nemzetiségi szerzők és nyugati pártfogóik tökélyre fejlesztették a ma-
gyarok propagandisztikus lejáratását, hogy még nagyobb hangsúlyt kapjon a Mo-
narchia kis népeinek felszabadítása. Seton-Watson és Masaryk lapjában az ön-
rendelkezés azonban mindvégig szelektív elv maradt: soha nem jelentette példá-
ul a brit birodalom alávetettjeinek a felszabadítását. Ezen kettős mércét a törté-
nész-publicista 1918 februárjától hivatalos megbízatásában is alkalmazta, ami-
kor a Külügyminisztériumon belül létrehozott hírszerző és elemző osztály Mo-
narchia-szakértője lett. Ausztria–Magyarország feldarabolásának szükségességé-
ről a brit döntéshozókat azonban elsősorban nem a két hetilap radikális cikkei
vagy Seton-Watson elemzései, hanem sokkal inkább IV. Károly Sixtus-leveleinek
nyilvánosságra hozatala és a különbéke-tárgyalások kudarcra győzte meg.⁹

Az 1919 januárjában megnyíló békekonferencia az érdekérvényesítés új feje-
zetét nyitotta meg Seton-Watson számára: bár hivatalosan nem volt a brit béke-
delegáció tagja, Párizsban lakást bérelt, az angol–amerikai szakértők pedig „egy
lépést sem tettek”¹⁰ megkérdése nélkül. Nem véletlen tehát, hogy az 1919 feb-

ruárjában előterjesztett hivatalos brit határjavaslat alapja éppen a történész-publicista 1918. decemberi memoranduma lett, annak legpozitívabb eleme, az etnikailag bizonytalan, így helyszíni vizsgálatot igénylő „szürke zónák” nélkül. A tervezet tehát – Csallóközt leszámítva – a későbbi tranoni határvonalat vagy annál is kissé szigorúbb rendezést vetített előre.

A tanácsadáson túl párizsi tartózkodása alatt Seton-Watsonra komoly közvetítőszerep is hárult, elsősorban a román határok ügyében: egyrészt a tiszai határt követelő Brătianu és a mérsékelt Maniu vezette csoport viszonyának javításán, másrészt a Bánát felosztásán acsarkodó két győztes, Románia és Jugoszlávia kibékítésén munkálkodott. Amikor Nicola Jovanović, a szerb Radikális Párt oszlopos tagja, a *Sunday Times* hasábjain szót emelt az erdélyi magyarság érdekében, Seton-Watson éles hangon kelt ki levelében a cikk ellen, kiemelve, hogy elítél „minden hivatalosan kinyilvánított véleményt a cseh, a román és a jugoszláv részről egyaránt, amely arra enged következtetni, hogy azok nem állnak egyesült erővel a magyarokkal szemben”.¹¹

A magyar delegáció Versailles-ba érkezésének előestéjén megjelent *New-Europe*-cikkből a történész-publicista elismerte, hogy a rendezés „túlságosan szigorú” a magyarsággal szemben, majd kiemelte a Bácskát és a román határt, amely utóbbit „kétségtelenül keletebbre lehet tolni, ezáltal jelentős magyar lakosság Magyarországon marad, anélkül, hogy feláldoznánk nem több mint néhány ezer román”. A további, Salgótarján és Pécs átadására vonatkozó cseh és jugoszláv kérelmeket Seton-Watson „égbekiáltó és indokolatlan igazságtalanságnak” nevezte, majd megjegyezte, hogy a javasolt új határok „követik a nemzeti elvet, amennyire a földrajz azt megengedi”. Az egész rendezés – zárta érvelését – nagy haladás Magyarország számára, hiszen a régi 54,5%-kal szemben egy „tiszán nemzeti államot” nyernek, amelynek 80-90%-a magyar vagy magyarosított zsidó.¹²

Seton-Watson írásai és párizsi tevékenysége – mint láttuk – nagyban hozzájárultak az új békerendszer létrejöttéhez, melyet ő maga „Európának a Római Birodalom összeomlása óta történt legnagyobb átalakítása”-ként¹³ jellemezte. Fontos hangsúlyozni, hogy a rendezés és az azt szinte feltétel nélkül támogató történész-publicista alapvető tévedése nem a „kis, elnyomott népek” felkarolása, azaz az etnikai elv hangsúlyozása, hanem az önrendelkezési jog magasztos eszménye és a gyakorlatban alkalmazott erőpolitika közötti ellentmondás elfedése volt. Így válhatott a versailles-i békerendszer és különösen a trianoni béke a ketős mérce alkalmazásának iskolapéldájává: a győztesek, miután Csehország történelmi határait visszaállították, az ugyanúgy történelmi-földrajzi alapú magyar érvrendszert mint anakronizmust elvetették. Máskor az etnikai elvvel összhangban a nemzetiségi többségű területek leválasztását üdvözölték, a magyar többségű vidékek önrendelkezési jogát azonban a nemzetiségek történelmi, gazdasági vagy stratégiai érveivel sértették meg. A térképre pillantva szembetűnő, hogy a párizsi békerendszer eszményének tekintett homogén nemzetállammá, ahol a nemzetiségek aránya nem érte el a 10%-ot, csak a két vesztes, Ausztria és Magyarország vált.

A történész-publicista tevékenysége azonban Trianon után is hatékonynak bizonyult: könyvei-cikkei a világháború után visszamenőleg is igazolni látszottak az új határokat, azaz „jogforrásul” is szolgáltak. „Seton-Watson írásai alapján Nyugat-Európában számos emelkedett szellemű ember jogos igazságszolgáltatásnak tekintette az 1920-as magyar békeszerződést.”¹⁴ A mai napig a Magyaror-

szág történetéről írott angol nyelvű könyvek listáját Seton-Watson vezeti hat munkájával, melyek közül nem egy a brit, amerikai és a kelet-közép-európai országok könyvtáraiban a Magyarország történetéről rendelkezésre álló alapművek sorába tartozik. Magyarul 1920 óta sem jelent meg egyetlenegy Seton-Watson-könyv sem, ő maga pedig Trianon után egyszer sem látogatott el Magyarországra.¹⁵ A hazai szellemi elit és a történész-publicista közötti szakadék ezzel teljessé vált.

Amikor 1919 őszén, cambridge-i tanulmányai befejeztével az ifjú Carlile Aylmer Macartney először Magyarországon járt, a Tízek Tanácsa már hónapok óta elfogadta a magyar határokat, a gyulafehérvári és a túrócszentmártoni gyűlések kinyilvánították a Felvidék és Erdély történelmi Magyarországtól való elszakadását, a fővárosban pedig román katonák állomásoztak. A látogatót nem bővölte el „a budai hegyeken áttörő fény látványa”,¹⁶ mint egykor Seton-Watson. „Egy kis folt középen, esőáztatta pusztá, ahol cigányok tanyáznak, ennyi maradt belőle”¹⁷ – írta Magyarországról a fiatal történész, aki eredetileg bátyját, a *Times* tudósítóját kísérte Bécsbe. Ott találkozott Szekfű Gyulával, aki megismertette a magyar történelem alapvető forrásaival.¹⁸

1925-ben, nem sokkal Bécsből való hazatérése után Macartney tagja lett a Királyi Külügyi Intézetnek, közkedvelt nevén Chatham House-nak, amely független, tudományos szervezetként a külügyminisztérium talán legjelentősebb tanácsadó orgánuma volt. Pályájának korai szakaszára a nagy előd, Seton-Watson iránt érzett feltétlen tisztelet volt a jellemző, Seton-Watson pedig gyakran segítette és tanácsokkal látta el fiatal kollégáját.

A két világháború között neves történészprofesszorral emelkedett Seton-Watson legfőbb célja életműve, az 1919–1920. évi békerendszer védelme volt, Magyarországhoz pedig következetesen elutasítóan viszonyult. A demokratikus vívmányok továbbfejlesztésére nem látott megfelelő személyiséget, így rezignáltan vette tudomásul, hogy „amíg Horthy admirális a helyén van, hiábavaló konszolidált és normális viszonyokat remélni a Monarchia utódállamai között”.¹⁹

A bethleni konszolidáció sikerei nem árnyalták a történészprofesszor álláspontját. Tizenhat évvel fiatalabb tanítványa, Macartney első komolyabb írása, melyet Seton-Watson lapjában, a *Slavonic and East European Review*-ban publikált, pedig gyakorlatilag mentora nyomdokain haladt: a Horthy-korszak „reakció a szó legigazibb értelmében”.²⁰ A szerző által kritikával illetett nyílt szavazás és a virilizmus fenntartása ténylegesen a rendszer autoriter jellegét erősítették, a földkérdés megoldatlansága pedig súlyos társadalmi válságjelnek számított. Az 1927-től már hivatalosan is hangoztatott revíziós törekvéseket vizsgálva a szerző megjegyezte, hogy kevesen tagadják, hogy a békeszerződés nem „büntette keményen” Magyarországot. Ez azonban még igen messze van annak beismerésétől, hogy a történelmi Magyarország „felbomlasztása” hiba lett volna. Annál inkább nehezményezte az irredenta attitűd térhódítását, amely nemcsak az alapvető gazdasági-társadalmi reformok útját állta el, hanem Magyarországot és a kisantant viszonyát is a végletekig kiélezte.²¹

Az ifjú történész első részletes állásfoglalása Magyarország politikai és társadalmi berendezkedését, valamint a revíziót illetően tehát egyelőre inkább Seton-Watson mellett, semmint vele szemben jelölte ki a helyét. Mindezt igazolni látzik, hogy amikor a magyar kormány nevében Szekfű Gyula 1929 tavaszán, a Londoni Egyetemen alapítandó magyar tanszék vezetésére Macartney-t kérte

fel, ő beleegyezésének feltételül szabta, hogy a magyar félnek „nyilvánvalóan értésére adják, hogy nem csinálók propagandát, valamint, hogy nem kívánom a történelmi Magyarország visszaállítását sem”.²²

Macartney és Seton-Watson nézetei a Horthy–Bethlen vezette Magyarország és a revízió megítélésében – mint láttuk – a húszas években nagyjából fedték egymást, a kisebbségi kérdést azonban, melynek fontosságát mindketten felismerték, a két történész másképpen közelítette meg. Seton-Watson ugyanis az 1919 folyamán bevált módszerét alkalmazta, személyes találkozókat szervezett, és a barátaira való nyomásgyakorlás politikájában bízott. Egy, 1923. májusi megbeszélés végén maguk a kisebbségi magyarok is a következőképpen nyilatkoztak: „Mi nem reméltük, hogy Seton-Watson a magyarság ügyével foglalkozni kíván, annál kellemesebben esett nekünk a cáfolat, amelyet a kétszeri tárgyalásnál szereztünk, és csak azt kérjük tőle, hogy igazságosan és elfogulatlanul tanulmányozza és bírálja az ügyet.”²³

Az 1924-ben kiadott *The New Slovakia* (Az új Szlovákia) című könyvében a történészprofesszor egy teljes fejezetet szentelt a magyar kisebbség helyzetének. Érvelését beárnyékolja a *fordított* történelmi megközelítés, melyet előszeretettel alkalmazott későbbi műveiben is, azazhogy nemcsak egy térség jelene érthetetlen a múlt feltárása nélkül, hanem, hogy a „jelen vezet el a múlt megértéséhez”.² A magyar kisebbség helyzetét ezért rendre az 1918 előtti magyarországi szlovákok jogaival vetette össze, ami általában a magyar sérelmek elbagatellizálásához vezetett. Sőt odáig ment, hogy a többségi magyar falvakban a magyaroknak azért nincsen iskolájuk, mert ők valójában elmagyarosodott szlovákok, „a nemzeti megalománia áldozatául esett”²⁵ magyarok múltbeli asszimilációs törekvéseinek szenvedő alanyai. A visszasságok ellenére a könyv alapvetően pozitív vonása a kisebbségi sérelmek összegzése. Ugyancsak a történészprofesszor elkötelezettségét mutatja a Masaryk elnöknek 1928-ban eljuttatott harminccoldalas memorandum a szlovákiai magyar kisebbség sérelmeiről.²⁶

A romániai magyar kisebbség helyzete iránt Seton-Watson a szlovákiaihoz hasonló érdeklődést mutatott, s barátjának, Viorel Tileának, a londoni román nagykövetnek írott 1924. december 6-án kelt levelében még optimistán nyilatkozott: „Úgy tűnik számomra, hogy az autonómia tovább kiterjeszhető Romániában, mint Csehszlovákiában, mivel a földrajzi feltételek sokkal kedvezőbbek.”²⁷ Derűlátását azonban nem igazolta az idő: az új román alkotmány nem emelte törvényerőre az 1918-as gyulafehérvári határozat általános jogegyenlőséget, szabad nyelvhasználatot, nemzetiségi oktatást biztosító pontjait, így a publicista-történész által javasolt székely autonómia megvalósítására már végképp nem nyílt semmilyen lehetőség. Ugyancsak Tileának írott, de közel két évvel későbbi, hosszú hallgatását megmagyarázó levele jól érzékelteti kiábrándultságát: „Az a nagy helyzet, hogy a romániai események sorozata olyannyira undorít, hogy nem tudtam, mit is írjak.”²⁸ Kapcsolatrendszerének latba vetésére csak barátja, a mérsékelt Iuliu Maniu 1928 végi miniszterelnöki kinevezése után kerülhetett sor, egy-két esetet kivéve, sikertelenül.

A fiatal Macartney 1928 és 1936 között a kisebbségvédelmet zászlajára tűző brit szervezetnél, a League of Nations Unionnál dolgozott, mint Elemző Osztályának Kelet-Közép-Európával foglalkozó szakértője. A személyes nyomásgyakorlás helyett tehát rendszerszinten látott bele a népszövetségi kisebbségvédelem mechanizmusába. Keserűen állapította meg, hogy „azok a kisebbségek vannak kitéve a legnagyobb megpróbáltatásoknak, melyek vagy egyáltalán nem tud-

nak [az őket védeni hivatott] szerződésekről, vagy pedig félnek a Népszövetséghez fordulni, mert tudják, hogy a megtorlás nem marad el”.²⁹

A két történész tényleges eltávolodásának hátterében a brit diplomácia harmincas évek eleji fordulata állt, mely – látván a versailles-i békerendszer államainak feloldhatatlan ellentétét – szakított merev revízióellenes álláspontjával, és felelős brit politikusok, Winston Churchill, Ramsay MacDonald miniszterelnök és John Simon külügyminiszter nem egy esetben a békés határváltoztatások szószólói lettek.

A politikai prioritások megváltozása természetesen a revindikáció ellenfeleit is mozgósította: Seton-Watson, az 1933. május 17-én, a Királyi Külügyi Intézetben elhangzott előadásában a revízió megvalósíthatóságát egész Európára kiterjesztve vizsgálta, így álláspontja a korabeli status quo-barát álláspont legkoherensebb megfogalmazásának tekinthető. A történészprofesszor Magyarországra térve határszakaszról határszakaszra haladva elemezte a revízió lehetőségét, majd arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy Csallóközt és a Partiumot leszámítva, gazdasági-stratégiai okból, valamint a „múltbeli mesterséges magyarosítás” miatt nem indokolt további területek (többek között Kassa, Kolozsvár, Szabadka) visszacsatolásának megfontolása, s hatásosan érvelt amellett is, hogy a határ menti területek Magyarországhoz kerülése csak tovább erősítette volna az ország agrárjellegét. Ezen megfontolásokon túl a Horthy-rendszert semmilyen engedményre sem találta méltónak. Előadásában ezért a revízió helyett inkább a kisebbségi törvények szigorú betartását és Kelet-Közép-Európa államainak gazdasági együttműködését tartotta célravezetőnek.³⁰

Az előadást követő vitában felszólaló Macartney két ponton vitába szállt az előadóval, amelyek kijelölték a felfogásuk közti markáns különbségeket. Egyrészt, pótolva a magyar közélet szereplőinek közel negyedszázados mulasztását, a fiatal kutató példaként alátámasztva nyilvánvaló túlzásnak minősítette a magyarosítást mindig „erőszakosnak” és „mesterségesnek” beállítani. Másrészt Seton-Watsonnal ellentétben már 1933-ban azt a véleményt osztotta, hogy Versailles-ban büntetőelvű békét kötöttek, amely a háborúban vesztes Magyarországot különösen hátrányosan érintette. Éppen ezért, érvelt, az előadásban elhangzott határkiigazításokat nemhogy meg lehet, hanem *meg kellene tenni*.³¹

A két történész következő megmérettetésére 1933–1934 folyamán, egyrészt Bethlen Istvánnak a magyar revíziós álláspontot taglaló előadásorozatát követő vitában, másrészt a revindikáció lehetőségét elemző könyvek lapjain került sor. A kiváló időzítéssel, Bethlen előadásainak angliai kiadása előtt közvetlenül megjelent *The Problem of Treaty Revision and Hungarian Frontiers* (Revízió és a magyar határok problémája) című könyvében Seton-Watson Magyarország esetében csak a határspiritualizációt támogatta, a legitim és elvileg alkalmazható határmódosítást már nem. Úgy vélte – és ez lett a revízióval szembeni legfőbb érve –, hogy a felkínált kiigazítások nem fogják a magyarokat kielégíteni, hiszen valójában az 1914-es határ elérése a céljuk.³² Az ugyanabban az évben publikált *National States, National Minorities* (Nemzetállamok, nemzeti kisebbségek), a mai napig is egyik legeredetibbnek és legértékesebbnek tartott Macartney-mű azonban éppen ellentétes következtetésre jutott: mivel Versailles-ban „vagy szándékosan, vagy tudatlanságból és előítéletességből” nem egy esetben megsértették az eleve deklarált igazságosság és nemzeti önrendelkezés elveit, „jogosabb, mint valaha még egyszer alkalmazni őket [a békeszerződések] revíziója érdekében”.³³ Az etnikai elvű határmódosítás elvi lehetőségéről és gyakorlati

szükségességéről érvelt a fiatal történész *Hungary* (Magyarország) című könyvében is, amely az 1920 utáni politikai-társadalmi rendszert érintő kritikus megjegyzések miatt Budapesten igen vegyes fogadtatásban részesült.

Hasonló sorsra jutott Macartney 1937-ben megjelent ötszáz oldalas monográfiája, a *Hungary and Her Successors* (Magyarország és az Utódállamok) is. A Dunamedence államainak kisebbségpolitikáját és a revízió esélyeit tárgyaló művében a szerző a magyar–szlovák határon az etnikai elv alapján a „túlnyomóan magyarlakta” Csallóközt és a Komárom és az Ipoly-torkolat közötti területsávot kívánta visszajuttatni Magyarországnak.³⁴ A tervezet további érdekessége, hogy gazdasági-stratégiai megfontolásokból – minden eddigi brit javaslatot túlszárnyalva – a teljes Kárpátalját, autonómiával felruházva, Magyarországnak javasolta visszaadni.³⁵ A magyar–román határon Macartney a románok illiberális kisebbségpolitikai gyakorlata és számbeli fölénye miatt a helyi határkiigazítások lehetőségével számolt. Valamelyest túllépve Seton-Watson 1918-as szürke zónáin, az egész Partiumot Magyarországnak kívánta visszaadni, mivel úgy vélte, hogy így 400 ezer magyart lehetne visszajuttatni Magyarországhoz anélkül, hogy 40 ezer románnál többet elszakítanának hazájától.³⁶ Magyarország déli határát illetően a szerző azt hangsúlyozta, hogy lényegében az 1919-es brit és amerikai előterjesztésnek megfelelően húzható olyan határ, amely Óbecsétől Kiskőszegig a Ferenc-csatorna vonalát követve jelentősebb számú szláv feláldozása nélkül is jelentősen csökkentené a vajdasági magyarok számát.³⁷ Magyarország igénye a határ menti, döntően magyarlakta területekhez – érvelt 1937-es könyvében Macartney – „ma még jogosabb, mint 1919-ben volt”, hiszen már tisztességgel nem állítható, hogy Magyarország az egyetlen, amely elnyomja a nemzetiségeit. „Felesleges szemet hunyni a tény felett – hangsúlyozta –, hogy az ez idáig alkotott kisebbségvédelmi törvények egy államot sem tudtak abban megakadályozni, hogy azt csináljon a kisebbségeivel, amit akar.”³⁸

Macartney tudományos igényességgel megírt könyvét elsősorban a javasolt etnikai határkiigazítások „csekély” mértéke miatt részesítette hűvös fogadtatásban a többségében integrális revízióbarát magyar szellemi elit. Az első bécsi döntés körüli időszakban azonban brit kormánykörökben a „legfrissebb és legtekintélyesebb” forrásként hivatkoztak rá.³⁹

Miután tudomására jutott, hogy Hitler követeléseinek teljesítése után a britek és a franciák nem támogatják a magyar követelések napirendre kerülését Münchenben, Macartney levelet írt a *Times*nak, és egy német- (és orosz)ellenes lengyel–magyar együttműködés létrehozására tett javaslatot. Az eredetileg „Németország elleni bástyaként” létrehozott Csehszlovákiát – érvelt – Anglia és Franciaország, úgy tűnik, magára hagyja, és „teljesen védhetetlenné” válik, ezért a legcélszerűbb az lenne, ha a Felvidék magyarlakta területei és a gazdaságilag Budapest felé gravitáló Kárpátalja visszaadásával a térségben megteremténék az együttműködés reális alapjait. „[Különösen], ha a románok is hajlanának néhány engedményre.”⁴⁰ A fenti érvelés a versailles-i békerendszerhez mint életművéhez ragaszkodó Seton-Watsont olyannyira felháborította, hogy egy Macartney-hoz intézett levélben a fiatalabb kollégáját „hiénához” hasonlította, és még aznap megszakította vele a kapcsolatot. „Reménykedem, hogy eljön majd a nap, amikor képes lesz különbséget tenni az Önétől eltérő vélemény és az erkölcsi fertő között” – írta válaszlevelében Macartney.⁴¹

A két történész szakítása azonban nem tarthatott sokáig: 1939 őszétől mindketten a Külügyminisztérium félhivatalos tanácsadó szervezeté, a Külügyi Kuta-

tó- és Sajtószolgálat alkalmazottjai lettek. Seton-Watsont a délkelet-európai osztály elnökének nevezték ki, a „magyarszakértő” Macartney pedig egyik legkövetlenebb munkatársa lett. Az Erdélyt kettéosztó második bécsi döntésre mindketten reagáltak, s véleményükkel – hosszú idő után ismét – lényegében a kormányuk mögött sorakoztak fel.

Seton-Watson a BBC égisze alatt, 1940 nyarán részt vett olyan titkos rádióadások létrehozásában, amelyek első célországa a fasiszta Ion Antonescu hatalomra jutása utáni Románia lett. Az egyik első, 1940. szeptember harmadiki adásban az idősödő történész igyekezett megnyugtatni a román közvéleményt, hangsúlyozva, hogy a britek „haraggal és gyűlölettel” tekintenek a döntésre, amelyet – az első bécsi döntéshez hasonlóan – egyoldalú diktátumként kell tekinteni: a náci program része, amely, hangzott jóslata, „Hitlerrel együtt bukik majd el”.⁴²

Seton-Watsonhoz hasonlóan Macartney is kivette a részét a rádiópropagandából a BBC magyar adásaiban: az 1940 júliusától, az „Itt Macartney Elemér beszél” kezdetű közvetítések fő témája a háború alatti magyar külpolitika elemzése volt, sajátos angol akcentussal átítatva. A történész alapvetően támogatásáról biztosította a Horthy-rendszert s legfőképpen Teleki kormányát, ám egyetlen alkalmat sem mulasztott el az egyre kendőzetlenebbül németbarát külpolitikai orientációjának bírálata, veszélyeinek kidomborítására. A második bécsi döntéssel kapcsolatban Macartney – egy külön adásban – pedig azt hangsúlyozta, hogy Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása egy diktátum eredményeképpen jött létre, amely sem Budapestet, sem Bukarestet nem elégíthette ki. Valójában „Délkelet-Európa – beleértve Magyarországot is – kihasználására és elnyomására irányul[t]”.⁴³

Az igazi törést Nagy-Britannia és Magyarország kapcsolatában 1941 áprilisában, a Jugoszlávia elleni német támadáshoz való csatlakozás jelentette. Jugoszlávia megtámadását, ismét összhangban a hivatalos brit állásponttal, mindkét történész elítélte. „Mióta szólok önökhöz, még egyszer sem esett beszéd olyan nehezemre, mint most” – kezdte április 13-i rádióbeszédét Macartney. Úgy vélte, hogy a magyar kormány cselekedetével „hátra döfte” barátját, ami igen könnyen végzetessé válhat az egész ország számára. „Teleki volt az utolsó – hangsúlyozta ismét csak a brit külügy vezetőjével, Edennel egybehangzóan –, aki különbséget tudott tenni becsület és becstelenség között.”⁴⁴ Ezek után már egyáltalán nem meglepő, hogy a magyarokkal szemben évtizedek óta előítéletes Seton-Watson még hevesebben, „gaz hitszegés”-ként értékelte a magyar kormány délvidéki akcióját.⁴⁵

A háború előrehaladtával Kelet-Közép-Európa jövőjének alakulása a Külügyminisztériumban dolgozó elemzőket, így Seton-Watsont és Macartney-t is élesen foglalkoztatta. Az idős történészprofesszor következetesen a status quo ante álláspontját vallotta, Macartney azonban úgy vélte, hogy a vesztes-győztes büntetőelvű kategorizálást túlhaladva a térség „szolidaritásalapú” átszervezése szolgálná hosszú távon leginkább nemcsak az ott élők, hanem az egész világ érdekét is. Realisan mérte fel, hogy a régió lakóinak együttműködésébe vetett hit mindaddig illuzórikus, amíg a konföderációs átrendezést nem előzi meg az érintett népek „politikai kielégítése”: az egyenlő elbánás elve alapján olyan politikai határok megállapítása, amelyek szigorúan követik a néprajzi elvet, a lehető legkevesebb kisebbséget hagyva a határ „rossz” oldalán. Mindazok, akik azt állítják – hangzottak elsősorban a cseh emigráns politikusok és Seton-Watson burkolt bí-

rálataként is felfogható szavai –, hogy a politikai megbékélés idővel, a teljesen egyenlőtlen szelektív megoldás után is bekövetkezik, vagy bolondok (általában ez a helyzet, ha britek), vagy álszentesek (ha közép-európaiak).⁴⁶

A térség egyik legbonyolultabb problémája Erdély kérdése volt, amelynek Macartney a háború alatt számos jelentést szentelt. A történeti elsőség érvét elvetve legfőbb vezérelve a kisebbségek számának minimalizálása vagy legalábbis kiegyenlítése volt. Jól látta azonban azt is, hogy az ebből a szempontból legmegfelelőbbnek látszó „korridoros” megoldás igen súlyos gazdasági nehézségekhez vezetne, így a Romániával és Magyarországgal együtt egy dunai konföderáció részét képező független Erdély gondolatát részesítette előnyben. Egy olyan nyelvi-etnikai kantonokra osztott államét, ahol „a különböző nemzetiségek egyenlő helyzetnek örvendenek”.⁴⁷

Többek között Macartney jelentéseinek ellenpontosítására Seton-Watson már 1942 márciusában összeállított egy jelentést a Külügyminisztérium számára, melynek anyaga *Transylvania: A Key Problem* (Erdély, a kulcsprobléma) címmel 1943-ban külön brosúrában is megjelent. Az addigra már nyugdíjba vonult kutató a pusztán etnikai alapú revíziót kivitelezhetetlensége miatt, a Bethlen által felvetett és Macartney által is támogatott önálló Erdély-koncepciót pedig mint félmegoldást utasította el. A „környező államok újjáépítését ellenző” Magyarország megnyerését vagy bármilyen úton való támogatását kifejezetten károsnak tartotta, hiszen úgy vélte, hogy az „a közép-európai reakciót erősítené”, és a brit–szovjet szövetség megbomlásához vezetne. Az idős történész egyedül „a lakosságcsere alapján lebonyolított revíziót” tartotta kivitelezhetőnek, ami érvelésében a történelmi Erdély (és a Partium) Romániához való tartozását jelentette.⁴⁸

A kelet-közép-európai térség méltányos rendezésének esélyei 1943 őszétől folyamatosan romlottak. A moszkvai külügyminiszteri értekezleten a *Foreign Office* szakértői által kidolgozott – az amerikaiak, sőt a franciák által is támogatott – konföderációs terveket a szovjet vezetés elutasította, az 1944. októberi Churchill–Sztálin százalékos egyezmény pedig a régió és benne Magyarország szovjetizálását vetítette előre. Sőt a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. májusi ülésén Ernest Bevin brit és James Bryce amerikai külügyminiszterek Molotov hajthatatlanságát látva hozzájárultak Magyarország trianoni határainak helyreállításához. Macartney keserűen jegyezte meg, hogy hatéves szakértői tevékenysége teljesen eredménytelen volt. A továbbiakban Seton-Watsonhoz és a *Foreign Office*-hoz hasonlóan ő is csak passzív szemlélője lehetett a kelet-közép-európai eseményeknek.

Macartney nem részesült olyan mértékű elismerésben Magyarországon, mint Seton-Watson az utódállamokban. Még olyanban sem, mint Esmond Harmsworth, akit az 1928. májusi magyarországi látogatása során nemcsak fellobogózott utcák és hálás tömegek fogadtak, hanem Budapest polgármestere, a kormányzó és a miniszterelnök is vendégül látta. A Magyarországhoz nem kötődő brit parlamenti képviselő „érdeme” és a ráirányuló megkülönböztetett figyelem oka édesapja volt, aki lapjában, a *Daily Mailben* két – tárgyi tévedésektől sem mentes – cikkben etnikai revíziót sürgetett.

Carlile Aylmer Macartney ezzel szemben rádióadásában három éven át 186-szor szólt a magyar hallgatósághoz, és a brit külügyminisztérium szakértőjeként a Duna-medencéről és elsősorban Magyarországról 143 memorandumot készített. Történészprofesszori minőségében emellett négy könyvet írt a kelet-közép-

európai régióról, és további ötöt – az angolszász szerzők közül Seton-Watson után a legtöbbet – kizárólag magyar témában. Ezek közül viszont csupán kettő jelent meg magyar fordításban, a rendszerkritikus szakaszok megkurtításával. Nyilvánvaló, hogy könyvei szöveghű le/újrafordítása nagyban szolgálná nemzeti önismeretünket.

Macartney nem volt idealista igazságkereső, mint Seton-Watson, nem kendőzött el tényeket, csak igazolva lássa korábbi álláspontját, s nem rejtette véka alá bírálatát – bármelyik népről vagy vezetőiről is legyen szó. A magyarok *kritikus barátja* volt. A magyar állam és tudományos közélet mindössze egy – visszavont, majd helyreállított – akadémiai tagsággal ismerte el tevékenységét. Ideje lenne ezen az utilitarista hozzáálláson változtatni.

■ JEGYZETEK

1. Harry Hanak: *Great-Britain and Austria-Hungary During the First World War*. London, 1962. 23.
2. Robert William Seton-Watson (A továbbiakban: Seton-Watson): *Racial Problems in Hungary*. London, 1908. 409–411.
3. Arday Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában (1918–1919)*. Bp., 1990. 115.
4. Jeszenszky Géza: *Jászi Oszkár és Robert William Seton-Watson levelezése az első világháború előtti években. Századok különlenyomat 1977*. 759.
5. Herczeg Ferenc: *Scotus Viator és a budapesti radikálisok*. Magyar Figyelő 1911. dec. 15. 523–524.
6. Hugh and Christopher Seton-Watson: *The Making of a New Europe, Robert W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*. London, 1981. 101.
7. R. W. Seton-Watson: *German, Slav and Magyar*. London, 1916. 186.
8. Uo. 146.
9. Romsics Ignác: *A brit külpolitika és a „magyar kérdés” (1914–1946)*. Századok különlenyomat/2. Bp., 1996. In: *Uő: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Bp., 1996. 284.
10. Harold Nicolson: *Peacemaking 1919*. London, 1934. 126.
11. *Seton-Watson and the Yugoslavs. Correspondence-Korespondencija 1906-41*. London-Zagreb, 1976. II/ 82.
12. *New Europe* 1920. 1. 15.
13. Uő: *Danubian Clues to European Peace*. Broadcast Talks Pamphlet, 1935. 7.
14. Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Bp., 1986. 299.
15. Uo. 74.
16. H. and C. Seton-Watson: i.m. 31.
17. Macartney: *Hungaria Aeterna*. The Hungarian Quarterly 1936. 1. 50.
18. Czigány Lóránt: *Trianon angol kritikusa*. Száz éve született Macartney „Elemér”. Magyar Nemzet 1995. 1. 19, 14.
19. Jászi Oszkár: *Revolution and Counterrevolution in Hungary*. London, 1924. XXII–XXIII. (R. W. Seton-Watson előszavával)
20. Macartney: *Hungary since 1918*. Slavonic and Eastern European Review (SEER) 1929. 3. 581.
21. Uo. 592–594.
22. Macartney 1929. július 12-én kelt levele Seton-Watsonnak. In: Robert-William Seton Watson's Papers, Archives of the School of Slavonic and East European Studies, University of London (SEW Papers), 17/15/15.
23. Bán D. András: *Seton-Watson és a csehszlovákiai magyar kisebbség*. Valóság 1997. 6. 143.
24. Seton-Watson: *The Historian as a Political Force in Central-Europe*. An Inaugural Lecture at University of London (22. Nov. 1922) London, 1922, 16.
25. Uő: *The New Slovakia*. Prague, 1924. 101.
26. A szlovákiai helyzet és a magyar kisebbség, R. W. Seton-Watson 1928. augusztus 5-én kelt memoranduma. *R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks. Documents, Dokumenty. 1906-51*. Vol I-II. Ústav T. G. Masaryka, Matica Slovenska. 1995. I/417.
27. SEW Papers, 17/28/7
28. Seton-Watson 1926. október 11-én kelt levele Tileanak. SEW Papers, 17/28/7
29. Macartney: *Minorities. The History of Racial, Religious and Linguistic Minorities in Europe*. League of Nations Union, London, 1929. 36.
30. Seton-Watson: *The Problem of Treaty Revision and the Hungarian Frontiers*. International Affairs 1933/július, 481–499.
31. Uo. 500–501.
32. Uő: *Treaty Revision and Hungarian Frontiers*. London, 1934. 37–46.
33. Macartney: *National States and National Minorities*. London, 1934. 427–428.
34. Uő: *Hungary and Her Successors (1919-1937). The Treaty of Trianon and its Consequences*. London, 1937. 198.
35. Uo. 247.
36. Uo. 352-353.
37. Uo. 436-437.
38. Uo. 495.

39. Public Records Office, Foreign Office Papers (PRO FO), c 12627/2319/12.
40. The Times 1938. 10. 7. 10.
41. SEW Papers, General Correspondence, 17/15/5
42. In: SEW Papers, 14/1/2.
43. Macartney: *Transylvanian Diktat*. 1940/9/1. Hungarian Talks Scripts BBC Written Archives Centre (a továbbiakban BBC WAC), Caversham Park, Reading.
44. Uó: *Loss of Honour*. 1941/4/13. BBC WAC
45. Seton-Watson: *Political Intelligence Department Weekly Summaries* 1940/10-1942/8. 1941/4/16 és 1940/5/27-én kelt jelentések. SEW/12/2.
46. Macartney: *The Settlement of Eastern Europe*. PRO FO 371/34400.
47. Uó: *The Situation of Hungarians in Transylvania Since Roumania Changed Sides on 23 August 1944*. Annex 5: Scheme for Transylvania as an Independent State. MMs. Eng. c. 3301. Doc 1, (fols 331-354)
48. Seton-Watson: *Transylvania: A Key Problem*. Oxford, 1943. 19.

PRITZ PÁL

EDMUND VEESENMAYER NEVEZETES JELENTÉSE¹

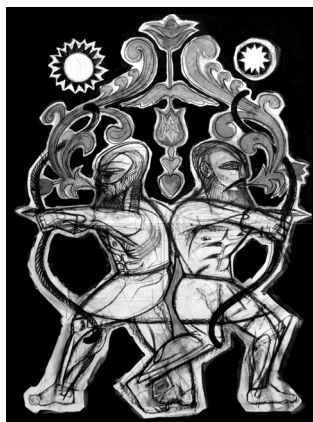
Forráskritikai tanulmány

■ Még meg sem jelent, de már – szakmai körökben – beszéltek róla. Arról, hogy hamarosan olvasható lesz egy irat, amely végre reális tükröt tart elénk. Megmutatja, hogy milyenek is vagyunk mi, magyarok valójában.

A címben jelzett dokumentumról beszélünk.

Való igaz, hogy önismeretünkkel nem kevés a baj. Esterházy Péter írta élete vége felé, hogy nálunk a „nincsenek állnak össze valamikké, a volnákat pedig a sírdogáló emlékezet vanná kovácsolja”.² Ezen – sokak számára megemésztetetlenül bántó – igazsághoz az összehasonlítás eszközével dolgozó történész természetesen hozzáteszi az *is* szócskát. Mert az csak így válik *mélyen* igazzá. Hiszen a nincsenek messze nemcsak nálunk, hanem nálunk *is* valamikké válnak.

Aztán azt is elmondja: ha Carl von Clausewitznek szállóigévé vált nevezetes mondása igaz – márpedig igaz –, vagyis, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel, akkor az is igaz lehet, hogy *ebben az értelemben* a történetírás sem más, mint a soha le nem záruló múltnak a historiográfia eszközeivel való folytatása. Ezért balga dolog azt remélni, hogy egyszer majd alkothat a történész olyan nagyvelbeszélést, amelynek igazsága előtt saruját leoldva mindenki leborul. Ez még akkor sem sikerülhet, ha – mint jelen sorok írója – messzemenően tartja a szakma szabályait. Akkor sem sikerülhet, ha már régen galambepéjűvé vált. Mert nemhogy nem tud, nem is akar politikamentes munkát olvasója elé tárni. Mert abban az érte-

Vajon helyesen tették-e a második világháború győztesei – jó ideje vitatják –, hogy magukra vállalták a háborús bűnösök elítélését? Másként szólva mentesítették Németországot az alól a kötelezettség alól, hogy maga ítélkezzék a bűnösök felett.

lemben ő is politizál, hogy hatni akar. Minimum a már létező, számtalanszor szakmai hibáktól ugyancsak hemzsező, mert éppen a hibák révén lett hatékony (persze felettebb kártékony) munkák erejét akarja gyengíteni. Ha lehet: teljesen erőtlentíteni.

A régen, nem is oly régen élt, fénylő tehetségű Ránki György (1930–1988) 1962-ben Londonban, majd 1966-ban Washingtonban a nemzetiszocialista Németország mintegy hárommillió mikrofilmkockára fényképezett külügyi irataiban kutatott.³ Ennek nyomán mintegy húszezer felvétel került részben a Magyar Országos Levéltárba, részben pedig az MTA Történettudományi Intézetébe. Az 1. jegyzetben olvasható kötetből a szakma 1968-tól ellenőrizhette a szállongó hírek valóságtartalmát.

Az 1902-ben tisztos porosz tanár családban megszületett, árnyékvilágunkból 1977-ben ágyban, párnák közt eltávozott⁴ Edmund Veessenmayer nem volt karrierdiplomata. 1928-ban közgazdasági doktorátust szerzett. 1932 februárjában az NSDAP 873780. sorszámú tagkönyvének lett a birtokosa. A következő januári fordulat után hónapokon belül teljhatalmúvá váló hitleri elit hatalmas bizalmatlansággal kezelte a Wilhelmstrassét, vagyis a német külpolitikai gépezet hagyományos mentalitású apparátusát. Ribbentrop 1938 februárjában külügyminiszterré történt kinevezéséig a külföld azért sem tudta meglátni a hitleri békeblöff messze ellenkező tartalmát, mert a Külügyminisztériummal párhuzamos, azt nemritkán gyengítő, esetenként kifejezetten lejárató szervezetek tevékenykedtek. Olyan brutális figurákkal, mint amilyen a harmincas éveinek elején járó Veessenmayer is volt.

Külügyminiszterré történt 1938. februári kinevezése után Joachim von Ribbentrop Veessenmayert a Wilhelmstrasse állományaiba vette, s követi rangot adományoztatott neki. Ő pedig e váltás után is lényegében ugyanazt tette, amit addig. Tehát ahová küldték (Ausztriába, Jugoszláviába, Magyarországra), ott mindenütt az Európában mielőbb hegemoniára törő Németország (főleg gazdasági) érdekeiért cselekedett faltörő kosként.

Kállay Miklós – aki Bárdossy Lászlót 1942 februárjában váltotta fel a kormányfői székben – harsogó németbarát szólammal igyekezett valódi szándékait leplezni, ám a sztálingrádi fordulat után nem sokkal Berlinben már végképp látják a számukra vészjósló béketapogatózásait. A helyzet helyszíni tanulmányozására Veessenmayer Budapesten termett, majd szeptember derekán Ribbentrop kifejezetten már azzal a megbízatással küldte vissza, hogy „a helyszínen tanulmányozza a német befolyás gyakorlati lehetőségeit a magyar belpolitikai fejleményekre”.⁵ A követ tehát – a nyakatekert fogalmazás helyett legalább a történész beszéljen világosan – azt a feladatot kapta, hogy főnökének s rajta keresztül a Birodalom vezetőinek tegyen javaslatot: miként lehetne megakadályozni, hogy az olaszországihoz hasonlóan – Hitler szavaival – „disznóság” történjék.

„»A Führer nem kapitulál« – volt 12 órán keresztül a Führer 1943. november 9-i nagy beszédének egyedüli hivatalos kommentárja. Ez tulajdonképpen mindent jellemez: csalódást, aljasságot, félelmet és hajlandóságot az árulásra.”⁶

Így kezdődik a kereken tíz nyomtatott oldal terjedelmű jelentés. Az 1923-as – sikertelen – puccskísérlet 20. évfordulóján a Löwenbräukellerben megtartott, a rádió közvetítette „nagy” beszédében a Führer már csak hallgatóságának az érzelmeire igyekezett hatni. És hipnotizált hallgatóságára – lettek légyen a sörpincében

vagy a rádió közelében – szavaival a roncs-Hitler – valóban hatott is. Mert ilyen volt a helyzet, ilyen volt a rendszer. Két nappal korábban Alfred Jodl, a Wehrmacht főparancsnoksága hadműveleti osztályának főnöke mintegy száz birodalmi és körzetvezető előtt megtartott, szigorúan titkos előadásában pőrén hallgatósága elé tárta a német szempontból teljesen reménytelen helyzetet. Végül mégis azzal fejezte be beszédét, hogy Németország soha nem fogja feladni az Európa szabadságáért és kulturális értékeiért folytatott harcát. Mert „az amerikai zsidók” vagy „a bolsevik komisszárok” „ostora” alatti Európa „elképzелhetetlen”.⁷

Ennyi is elegendő, hogy joggal feltételezzük: Veesenmayerben a józan észszerűség szintén konok kitartással keveredett. És e kitartás sikerét most már ezek a hálátlan, árulásra hajlandó, „aljas” magyarok is akadályozzák.

Összegző szavainak bizonyosságát a követ a képviselőházi viták szónoklataiban látja. Ahol „sokszorosán összehangolt változatokban hangzanak el a »magyar küldetésről« és a »nemzeti ellenállásról« szóló jelszavak”. (Veese nmayer kiemelése – P. P.) Abban igaza van, hogy az elsőt „senki nem tudja meghatározni”, ám a történelmünkben többször ugyancsak eredménnyel létezett nemzeti ellenállást alaptalanul becsmérli: „az valójában passzív ellenállás mindenkivel, nem utolsósorban önmagukkal szemben”.

„Alátámasztja” álláspontját: „a trianoni szerződésben megcsonkított Magyarország 20 éven keresztül félárbcra bocsátotta zászlóját, és alázatosan várta területének megnövekedését, anélkül, hogy gyakorlatilag bármit is tett volna annak érdekében. Mikor aztán eljött az alkalom, több mint enyhe nyomásra volt szükség, hogy Magyarországot szerencséjéhez segítsük.⁸ Három ízben növekedett területe jelentős mértékben a birodalom révén, három ízben növekedett saját közreműködése és harca nélkül, és így hatalmi és területi gyarapodását saját alkalmatlanságával a Danaidák ajándékává változtatta.”⁹

A nemzeti érzésében megsértett történész nem vág vissza. Mivel – divatos szirénhangokkal szemben – úgy tartja, hogy igenis van lehetőség (természetesen kellő szakmai vértettség birtokában) nemzeti látószögből is a múlt hiteles bemutatására, ezért vagdalkozások helyett csendesen elmondja: Trianon után az ország valóban félárbcra bocsátotta zászlóját. Miért ne tette volna? Hiszen az említett csonkítás területében és népességszámában egyharmadára, saját etnikumában pedig mintegy egyharmaddal redukálta.

Ám a várakozás messze nem a követ szavai szerint történt. A mai ésszel felfoghatatlan gyászba még a hivatalos politika sem tudott belenyugodni. Csak 1923-ra kerekedett felül a Bethlen István fémjelezte irányzat, a rengeteg társadalmi szervezetbe tömörült közvélemény széles körei pedig a legvadabb tervekkel, külföldet ostromló irreális akciókkal akartak változást. Mindezzel pedig alaposan megnehezítették a kormány dolgát. Azt a dolgát, hogy a roncsból az akkori európai keretekbe beilleszkedő, működő országot teremtsenek. Ehhez a tőkeszegény országnak hitelre volt szüksége, amelyet a kisanant kemény politikai feltételhez kötött. Önmagában a Nemzetek Szövetsége égisze alatt 1924-ben megnyílt kölcsön elérése is komoly diplomáciai erőfeszítést igényelt, majd sikert jelentett. A trianoni sokk hatása abban is megmutatkozott, hogy az Olaszországgal 1927. április elején megkötött politikai megállapodás sikerén felbuzdulva 1928-ban már maga Bethlen István kezdte – a „trianoni farsang” tréfájáról beszélve – a békes revízió jelszavát hangoztatni.

Amikor „aztán eljött az alkalom” – írja Veese nmayer. Ám ilyen alkalom – fájdalom – soha nem érkezett el. Az alkalmon Veese nmayer természetesen a hitle-

ri Németországnak Magyarországot jelentős területi gyarapodáshoz segítő akaratát érti. Ám ebbe az „alkalom”-ba az ország 1945-re sokkal inkább belerokkant, mint ahogy a Szent István-i Magyarország pusztulását meghozó 1918 őszi összeomlásakor volt.

E szomorú tényen semmit sem változtat, hogy a magyar közvélemény túlnyomó hányada a mai napig nem látja az 1938–1941 közötti, nagyon is csak átmenetileg előnyös területi változások és az 1945-ös szörnyű vég közötti eltéphetetlen kapcsolatot. A Horthy-rendszer jellege, a kormányzó megítélése, a magyarországi zsidóság pusztulásában vitt szerep mérlegelése körüli végeláthatatlan vita kárteknony volta leginkább az, hogy elrekeszti a tisztánlátáshoz vezető utat.

Miközben a lényeg az volt, hogy e változások döntő mértékben minden esetben Németország akarata, akkori ereje révén következtek be. És ebből következőn a magyar sors a birodalmi német sorshoz varratott eltéphetetlenül. A Kállay-kormány ezért volt végig kilátástalan helyzetben. Hiszen míg 1918-ban „csupán” a történelmi Magyarország végleges pusztulásával kellett (volna) számolni, addig a második világháború erősen ideológiai jellege, valamint a szövetséges hatalmak közötti erőviszonyok okán – vagyis, hogy a térséget a Szovjetunió fogja a hitleri birodalom igája alól felszabadítani s azzal együtt megszállni – számolni kellett azzal a ténnyel is, hogy a Szovjetunió a maga társadalmi rendjét is (előbb-utóbb) ezekre az országokra kényszeríti.

„Több mint enyhe nyomásra volt szükség, hogy Magyarországot szerencséjéhez segítsük.” – Ne akadjunk el Veessenmayer arroganciáján. „Csak” mondjuk el a dolgokat a maguk összetettségében, s akkor vélhetőleg Ránki György elbeszélésénél is árnyaltabb lesz a kép. Természetesen valóban az első bécsi döntés előzményéről van szó. Ám a korabeli valóság dráma volt a javából.

Adolf Hitler 1933-tól 1938 márciusáig óriási blöffel aratta hatalmas nemzetközi sikereit. Az Ausztria bekebelezése utáni ámokfutásának sikeréhez azonban váltania kellett. És váltott is. Már áprilisban eldöntötte: szétzúzza Csehszlovákiát. Ám a tartós békével és néprajzi elvvel történő blöffölés már nem kecsegtetett sikerrel. Ezért tesz ajánlatot Hitler augusztus 23-án Kielben, a Grill hajó fedélzetén Horthy Miklósnak: támadja meg Magyarország az északi szomszédját. Hiszen Trianonban elszenvedett sérelmeinek nagyságát a nemzetközi közvélemény – minden kisantant-propaganda ellenére – már a harmincas évek elejére belátta. Az erős támadással szemben önmagát megvédeni sem képes országnak Hitler természetesen azonnali katonai segítséget ígért. Ne feledjük, a Győrben március 5-én bejelentett fegyverkezési program éppen csak megkezdődött. (Itt sem felesleges megemlítenünk, hogy Magyarország 1941 júniusában, amikor a Szovjetunió elleni hadba lépéssel rálép az 1945-ös teljes csődjéhez vezető útjára, még mindig – a program minden sikere ellenére – nem lenne képes erős támadást elhárítani.)

Az irdatlan nagy kockázattal fenyegető terv elfogadását a Führer irdatlan nagy előny kilátásba helyezésével remélte elfogadtatni: az egész volt Felvidéket, vagyis az egész Szlovákiát adja cserében.

Magyarországnak mindhárom kisantant országgal rossz volt a viszonya. Ám legjobban nem a Trianonból a megmaradt országnál is nagyobb, 103 ezer km²-nyi nyereséggel távozó Romániát, hanem a polgári demokratikus berendezkedésű Csehszlovákiát utálta. (Egyik erős felindulásában Horthy Miklós párbajra akarta 1935-ben kihívni T.G. Masarykot.¹⁰) Trianon árnyékában még inkább ott keringett a magyar vezetők fejében a nemzet teljes pusztulását jövendőli herderi

jóslat.¹¹ Ezért tudván tudta, hogy nem kockáztathatja az ország sorsát. Éppen Horthy Miklós – az Adolf Hitlerrel való első, Berchtesgadenben történt 1936. augusztus 22-i találkozására alaposan felkészülve – írta: „Ein verlorener Krieg würde Ungarn von der Landkarte verschwinden machen.” Vagyis egy elveszett háború Magyarországot eltüntetné a térképről.¹²

Horthy Miklós kormányzóvá emelkedését is 1920-ban nem csekély mértékben a brit befolyásnak köszönhetette. A korabeli magyar elit Európára nyitott része szintén erősen figyelt Londonra. Ugyan a húszas évek eleje óta tisztában voltak azzal, hogy a versailles-i békerendszert csak egy majdani német–olasz szövetség képes felborítani, tehát a magyar területi revízió sem lehet másként sikeres, ám ahhoz mindenkor a brit egyetértést feltételezték. És 1938 májusában ezek a britek katonai mozgósítással fenyegették meg a Szudéta-vidéket Csehszlovákiáról leszakítani akaró Hitlert.¹³ Ez volt az ún. májusi válság, amely a Führer – átmeneti, látszólagos – visszavonulásával oldódott meg.

Hitler azonban – ismételjük – a Szudéták bekebelezésénél sokkal többet akart. Egy csapással akarta Csehszlovákiát szétzúzni. És ennek érdekében – Veessenmayer pontosan írja – „több mint enyhe nyomás” alá helyezték Magyarországot. Ám a több mint enyhe nyomást hamisan kapcsolja egybe Magyarország „szerencséjével”. Mert Magyarország szerencséje akkor éppen nem a jövőtlen jövőjű területgyarapodás, hanem az volt, hogy kiszabadult a hitleri ajánlat csapdájából. Mégpedig az azon a napon Bledben a kisantanttal történt ideiglenes megállapodásának az aláírásával.¹⁴

Emlékirataiban a kormányzó csak annyit ír, hogy „a délelőtti barátságos hangulat elszállt; beszélgetésünk végén szinte kellemetlen légkör nyomása nehezedett ránk”.¹⁵ A népes magyar delegációban azonban úgy tudták, hogy a nagy vezér epeömlést kapott. Ezen aligha lehet csodálkoznunk. Hiszen micsoda helyzet az, amikor a vendéglátó delikát ajándékkal kecsegteti vendégét, az ellenben nem-hogy visszautasítja azt, hanem megállapodást köt a szétzúzásra ítélt országgal.

Csehszlovákiát nem csupán Horthy utálta. Benito Mussolini szörnyszülött krokodilushoz, Hitler szovjet repülőgép-anyahajóhoz hasonlította. Egyik hasonlat sem volt alaptalan. Versailles-ben 1920-ban azzal a jelszóval temették el az Osztrák–Magyar Monarchiát, hogy lejárt a soknemzetiségű államok kora. A romjain mégis – mások mellett – azt a Csehszlovákiát hozták létre, amelyben az uralgó cseh nemzet szintén kisebbségben került számos nemzetisége egészével szemben. Prága pedig – annak érdekében, hogy ez a „szörnyű” állapot megszűnjék – a sokat reklámozott (sanda politikai szándékok által vezéreltetve ma is elevenen tartott) úgymond „makulátlan” polgári demokratikus voltával szöges ellentétben nyíltan asszimilációs politikát folytatott.

Az 1935 májusában megkötött szovjet–csehszlovák szerződés (ha erejét nem veszi a Párizs vezényelte szövetségi rendszer szűklátókörűségén) valóban reálsan fenyegette Hitler külpolitikai terveinek sikerét. Hiszen az előjáróban emlegetett Carl von Clausewitz másik ismert tétele szerint, aki a cseh medencét birtokolja, az Németországgal szemben is előnyös pozícióval rendelkezik.

Kielben tehát a magyar vezetés kitért Hitler ajánlata elől. Szeptember végén a müncheni négyhatalmi találkozóra, nyomában 29-én az ismert direktóriumra ezért került sor. A Führer ellenben – ismételjük folyvást Jörg K. Hoensch után¹⁶ közel félszáz év óta is – ennél sokkal többet, egész Csehszlovákia szétzúzását akarta. Szóval ő a britekkel nem megállapodni akart. Hanem a brit premier ar-

cába akart nevetni: felesleges volt a bajor fővárosba eljönnie, mert a magyarok már megindultak Csehszlovákia ellen.

A magyar vezetés ellenben – bár az augusztusi vizit után fokozza a Csehszlovákia ellenes diplomáciai és propagandaakcióit – a fő kérdésben továbbra sem hajlandó a német kívánságnak megfelelően cselekedni. Hiába mondja Hitler Münchenben szeptember 20-án Imrédy Bélának és Kánya Kálmánnak, hogy „Chamberlainnel szemben brutálisan fogja képviselni a német követeléseket. Felfogása szerint az egyedüli kielégítő megoldás a katonai fellépés. *Fennáll azonban az a veszély, hogy a csehek mindenbe belemennek.*”¹⁷ (Kiemelés – P. P.) 1939. január 16-án szó szerint a német kancellár ismeri el Csáky István magyar külügyminiszternek, hogy Chamberlain arcába akart nevetni.¹⁸

A Veessenmayer emlegette „több mint enyhe nyomás” tehát nem hozta meg a németeknek a remélt eredményt. Ennek is szerepe lehetett abban, hogy Münchenben a Csehszlovákiával szembeni magyar területi követeléseket a lengyelhez hasonlóan elnapolták, a Prágával való kétoldalú tárgyalásokra bízták. A Prága–Varsó tárgyalások aztán valóban hoztak eredményt, a magyar–csehszlovák tárgyalások ellenben megfeneklettek. A komáromi magyar–csehszlovák tárgyalások kudarcra közismert, ám az már sokkal kevésbé, hogy ezután (jóllehet korszerű munka tárgyalja) október végén a csehszlovák fél kész volt (a városok: Kassa, Ungvár, Munkács kivételével) mindazt a területet visszaadni Magyarországnak, amit majd az első bécsi döntés ír elő, halottak napján, november 2-án.¹⁹

Az első bécsi döntés elfogadásához a németeknek egyáltalán nem kellett nyomást gyakorolniuk Budapestre. Éppen ellenkezőleg: miután világos lett, hogy a brit és a francia fél a magyarok kedvéért nem hajlandó ismét Hitlerrel és Mussolinivel tárgyalni, e diktátumot bizony a magyar fél kérte.

„Három ízben növekedett területe jelentős mértékben a birodalom révén, három ízben növekedett saját közreműködése és harca nélkül, és így hatalmi és területi gyarapodását saját alkalmatlanságával a Danaidák ajándékává változtatta” – írja, ismételjük, Veessenmayer. Való igaz, hogy a területi növekedésekre minden esetben a Birodalom szerepe volt jelentős. Sőt legyünk pontosak: döntő. Ám nem három, hanem négy ízben történtek a változások. Még lényegesebb, hogy ezekben nem csupán megvolt a magyar közreműködés, hanem bizony kemény harc is volt.

A számok korrekciójával hamar végezhetünk. A két bécsi döntésen kívül Kárpátalja, majd a Délvidék visszatérése is ebbe a körbe tartozik.

A leglényegesebb korrekció, hogy a magyar vezetés természetesen tisztában volt vele: ha e területek döntő mértékben német közreműködéssel kerülnek vissza, akkor fölényük még fullasztóbbá válik, háborús vereség esetén pedig velük együtt bukunk. Ezért arra törekedtek, hogy ne a németek ajándékaként, hanem önálló magyar akciók révén kerüljenek vissza a korábban magyar impérium alatt volt területek.

Ez ellenben – bár más és más okokból – egyik alkalommal sem sikerült.

Még egyetlen kilométer terület sem került vissza az országhoz, amikor Kozma Miklós – a korszak egyik fontos politikai szereplője, az MTI elnök-vezérigazgatója, 1935–1936-ban Gömbös Gyula belügyminisztere – 1938. szeptember végén naplójába írja: „A trianoni Magyarország ketrecébe bezárva él 9 millió magyar. Három oldalról a kisantant veszi körül, negyedik az Anschluss óta Németország. Ha a jövőben, amiben ma már senki nem kételkedik, békésen vagy vérrel visszakapjuk a magyar területeket, az magában véve csak annyit jelent,

hogy egy valamivel nagyobb ketrecben valamivel több magyar fog élni. A Ruténföld ellenben azt jelenti, hogy a kisantant gyűrűjét Románia és Csehország között megszakítottuk, s megvan a közös határunk Lengyelországgal. Nem is kérdés, hogy akkor is folytatnunk kell Németországgal addig folytatott baráti politikánkat, de az sem kérdés, hogy egészen más körülmények között, mint értékes ország folytathatjuk. A Róma–Berlin-tengely politikájának nem ellentéte, de nekünk megkönnyebbülés a Varsó–Budapest–Belgrád–Róma-i vonal.”²⁰

Kozma Miklós teljes pontossággal adta vissza a korabeli hivatalos magyar külpolitika törekvéseit és homokra épült reményeit. Kárpátalja megszerzésével – a vágyott, ezeresztendő határok mellett – nagyobb mozgásteret reméltek Berlinnel szemben. A legendák általában cáfolhatóak, ám eredménnyel (szinte) megcáfolhatatlanok. Így az a legenda is kipszűthetetlenül él, hogy Kárpátalja 1939 márciusában önálló magyar akció révén került volna vissza: valójában német jóváhagyással történhetett meg az (átmeneti) fellelegzés. Párizs és London viszonylag kedvezően fogadta a hírt, hiszen mégsem Hitler birodalma hízott látványosan még nagyobbra.²¹

Az elgondolt Varsó–Budapest–Belgrád–Róma-vonal, tehát az ún. horizontális tengely nem szerveződött hatalompolitikai erővé, s így – a csalfa reményekkel szemben – természetesen alkalmatlan volt a tengelytől való megkönnyebbülésre.²²

Teleki Pál és köre a Romániával szembeni revíziót – annak minden kockázatát is a német variánsnál kisebbnek tartva – önálló katonai akcióval akarta sikerre vinni. Ekkortájt Hitler már eldöntötte a Szovjetunió következő esztendei megtámadását. A háború sikeres kimenetelének egyik elemi feltétele az volt, hogy a Balkánon nyugalom legyen. Tehát a magyar–román viszály fegyveres formát nem ölthetett. Joszif Visszarionovics Sztálin is készült az összecsapásra,²³ ezért a Baltikum bekebelezése után ultimátumban követelte vissza Besszarábiát. Erős fenyegetettségében a román vezetés engedett, s egyben német orientációra váltott; Erdélyt illetően maga kérte a döntőbíráskodást. A Teleki-kormány – mivel a németek által álságosan előírt magyar–román tárgyalások kudarcba fulladtak²⁴ – kellenlenül, de belement a német (formálisan német–olasz) verdikt elfogadásába.

Ésszerűen mérlegelve nem lett volna szabad megtennie. Hiszen ebben a pillanatban a két háború közötti magyar politika számára mindig mértékadó brit birodalom már élet-halál küzdelmét vívta a nemzetiszocialista birodalommal. Egy ilyen döntés elfogadását csak a szokásos csodavárások keretében lehetett remélni. Ám ha már 1940 tavaszán a Romániával való fegyveres leszámolásra való elkövettséget sem lehetett józan ésszel megérteni, akkor a magyar fél számára reálisan feltételezhetően kedvező német–olasz döntés elől még kevésbé volt kiút.

Még kruciálisabb volt a helyzet az 1941. március 27-én s az azt követő napokban. Világos volt, hogy a belgrádi németellenes fordulatot Hitler nem hagyhatja megtorlatlanul. Forgatókönyve a Kielben előadottat másolta: tehát magyar részvétel esetén Magyarországé lesz az 1918 előtt birtokolt terület. A különbség ellenben minden formai azonosságot felülírt. A német–brit háború keretében szeptembertől a Luftwaffe már agyonbombázta Londont. És mégis még Teleki is megértést remélt. Mert kilátástalan helyzetekben még a legnagyobbak is beletévedhetnek a kívánság-gondolkodás csapdájába. A történelem ekkor úgy vetette fel a kérdést: magyar vagy német uralom alá kerül a Délvidék félmillió magyar-sága. A honi vezetésnek s közvéleménynek több mint elegendő ismerete volt a hazai németészen belüli, a Birodalomból hatékonyan támogatott erős disszimilációs folyamatokról. Barcza György nevezetes április 2-i távirata²⁵ valóságfede-

zetét Bárdossy László külügyminiszter csak a követtel szembeni ellenszenve okán kérdőjelezhetette meg. Teleki Pál pedig „csupán”²⁶ azt a kiutat látta, hogy öngyilkosságával óvja nemzetét zsákutcába torkollott politikája folytatásától.

Tette nem váltott, nem válhatott ki fordulatot. Az új miniszterelnök, Bárdossy László ugyan megvárta a „független” horvát állam április 11-én történt kikiáltását, s a magyar csapatok csak ennek utána vonultak be a Délvidékre. Teleki Pál tragikus halála Londonban csupán annyi változást hozott, hogy a brit hadüzenet időpontja december elejére tolódott.²⁷

Ezek után tegyük fel a kérdést: mi az igazság abban, hogy Magyarország „hatalmi és területi gyarapodását saját alkalmatlanságával a Danaidák ajándékává változtatta” volna? Vessenmayernek – ismételjük – több mint igaza volt abban, hogy a volt magyar impérium nagy területei – közel annyi, mint amennyi maga a trianoni ország! – döntően Németország ereje, akarata révén kerültek ismét magyar joghatóság alá. Ám alkalmatlanság helyett erőtlenséget indokolt emlegetni: az országnak valóban nem volt képessége arra, hogy erejéből területeket szerezzen vissza. Viszont alkalmas volt, hogy magát roncsból országgá szervezze. Bethlen István szerepe ebben kiemelkedő, ám a magyar nép ereje, szívóssága, élni akarása, a magyar társadalom megújulásra való képessége nélkül az ő egyéni erőfeszítése bizonyosan kevés lett volna. A magyar diplomácia pedig képes volt arra, hogy az országnak a korabeli Európába való elengedhetetlen beilleszkedését hatékonyan segítse. Tagjai sokat tettek az elkerülhetetlenül fontos kölcsönfelvétel körüli kisantant cselvetések ellen.²⁸ A magyar diplomácia a bledi *ideiglenes*²⁹ megállapodással – láttuk – érdemben segítette a kormányzót, hogy nemet mondjon az életveszélyes ajánlatra.

Telitalálat a területi nyereségeknek a Danaidák ajándékához történt hasonlítása. „Csak” éppen ellenkező okból lett elátkozott ajándék. Mivel manapság nem csupán a közvélemény egyes részei nem látnak tisztán (sőt – ismét³⁰ – mind átszellemültebben ringatóznak az érzelmek délibábos hullámain), hanem már a szakma széleit is nyaldossák ezek a hullámok, ezért különösen fontos itt a világos beszéd.

Mivel a követ előterjesztésének az volt a veleje, hogy meg kell szállni az országot, a görög monda felidézésével is hatni akart feletteseire, javaslatá közeli elbírálóira. Magyarország nem becsülte meg a kapott hatalmas területi ajándékát. A végső győzelemig való konok kitarás helyett ki akar válni a háborúból. Ezért megszállással kell büntetni – sugallja. És bár 1944. március 19-én bekövetkezik a megszállás, hosszabb távon az 1947-es párizsi békeszerződés a nagyobb csapás. Bár megvoltak a tervek egy méltányosabb békére, Moszkva akarata győzött.³¹ Végtelenül kiábrándítóan nem csupán a trianoni határok mögé szorítják vissza a magyar államot és lakóit, hanem a Pozsony/Bratislava alatti három faluval együtt igen jelentős területeket is lemetélnék az ismét csonka országról.

Az 1938–1941 közötti területi változások kapcsán (szokásos, de) balga dolog felemlgetni, hogy mindezért mily nagy árat fizettünk a németeknek. Ez az ár – ha a területek megmaradhatnak – egyáltalán nem lett volna aránytalanul nagy.

A nagyobb csapást a kilencszázezer halott és a nemzeti vagyon 40%-ának elpusztulása jelentette. És tetézte mindezt a szlovák főváros alatti három falu jelentős külterületekkel együtt történt elcsatolása.

A mérleget természetesen igen erőteljesen javítja, hogy nem csupán megszállóitól, hanem a végzetbe kormányzó vezetőitől is megszabadult az ország.

„Állam volt ez még? Magyar állam? És társadalom? Magyar társadalom? – kérdi nevezetes, sokak által persze megköpökdött könyvében Szekfű Gyula.

„Egyik sem volt az többé, az állam szétesett, a társadalom szétrohadt” – adja meg a választ.

„Egy vonalnak, hosszú történeti vonalnak, vége szakadt, dicstelenül, szégyenletesen, vagy ha jobban tetszik, groteszkül véres tragikomédiában.

Egyetlen mentség maradt: a forradalom.”³²

Csakhogy e forradalmat – melynek még a megtörténtét is szokásos eltagadni – az első pillanattól külső erő, a kommunista Moszkva deformálta. Ismerjük az eredményt. Hamarosan terrorrendszerbe torkolló egypárti diktatúra, majd 1956 s annak két héten belüli elfojtása. Nyomában megint kemény megtorlás, aztán lassú felívelés.

Most itt vagyunk egy olyan rendszerváltás után közel harminc esztendővel, amelyet annak idején a társadalom túlnyomó hányada igenelt, ám amelynek eredményéből az akkori igenlők kiábrándultak. Pedig lenne mit megbecsülni. Az országban béke és rend honol, az emberi élet biztonságban van. A határok átjárhatóak, a tőke szabadon áramlik. Nagy-nagy érték. A szellemi életben hideg polgárháború zajlik, az egyik igen fontos terep ehhez éppen a múlt. A nézetek szabadon ütközhetnek, ami szintén óriási érték. Ám ezzel a nagy értékkel sokan messze nem sáfarkodnak felelősen. A nézetek ugyan szabadon ütköznek, ám az ütközések a kormányzó, ahhoz húzó erőknek ugyancsak kedvező politikai erőterben zajlanak. Mindebből következően az antikorszakos gondolkodásnak³³ semmivel sem kisebb a felhajtóereje, mint az „átkosban” volt. Igaz, az előjelek felcserélődtek.

Mindennek pedig sok köze van a Veessenmayer jelentésében olvasható igazságokhoz, féligazsághoz, esetenkénti valótlanságokhoz.

Tartalmán túlmenően a jelentés azért kulcsfontosságú, mert az abban megfogalmazott recept jelentős mértékben a megszállás forгатókönyve lesz, az előterjesztő maga pedig a megszállás napjától Magyarország helytartója.

1943 végén, 1944 elején Hitlernek alig volt Magyarország megszállására más-honnan elvonható hadereje. Ezért lesz döntő jelentősége Veessenmayer azon javaslatának, hogy a kormányzó a helyén maradjon. Jelentése így súlyosan ellentmondásossá válik. Egyfelől tele van a magyarságot sértő féligazságokkal, sőt valótlanságokkal. Például szerinte „Magyarország egész tragikumát” „a legkedveltebb magyar dal, a Kossuth-nóta” is mutatja. Hiszen „utolsó szakasza így hangzik: »Ha még egyszer azt üzeni, mindnyájunknak el kell menni«.”³⁴ Bár kifigurázza a magyar passzív ellenállást, ám a kormányzónak szánt kulcsszereppel egy újabb hasonló helyzetet akar elkerülni. Ezért kell, hogy Horthy nevezze ki az új miniszterelnököt. Természetesen a németek szája íze szerint.³⁵

Minden így történt. Az országban sokkal több magyar, mint bejövő német katonára volt. Csak éppen a laktanyákban békésen aludtak.

Így nézett ki a Veessenmayer állította „szabotázs-központ”.³⁶

Valóban?

Természetesen nem. Veessenmayer a zsidóságnak a magyar társadalomban betöltött szerepe okán mondja azt, hogy amikor a nemzetiszocialista Németország „ma a létéért küzd”, akkor elképzelhetetlen, hogy „tartósan megengedhetné magának azt a fényűzést, hogy érintetlenül hagyjon ilyen szabotázs-központot”.³⁷

Nézzük meg a témában nyújtott elbeszélését.

„A zsidó az első számú ellenség. Az 1,1 millió zsidó³⁸ az ország ugyanolyan számú szabotőrjét is jelenti, és legalább ugyanannyi, ha nem kétszer annyi azoknak a magyaroknak a száma, akik a zsidók csatlósaiként a szabotázsra és kémkedésre irányuló nagyszabású tervek megvalósításában segítőitársaik és külső

álcázóik. Egy példa: teljesen helytálló, hogy a legtöbb német-magyar tárgyalás külsőleg az elképzelhető legkellemesebb módon zajlik le, úgyhogy egy német tárgyalásvezető a szokásos asztali felköszöntő keretében kijelentette, olyan szellemben folytak a tárgyalások, amely gyakran eltörölte a tárgyalófelek közti határt. Attól tartok, hogy itt összetévesztették a külső formát a tartalommal, a türelmes papírt a durva gyakorlattal. Mert ez esetben a klíringen keresztül más hang érződik. Senki sem hisz a klíring szentségében. A Nemzeti Bankon keresztül a klíring a rendszerkormányzat keretében tisztára politikum. Védelmi eszköz, amellyel harcolnak, vagy helyesebben mondva szabotálnak. Ezt minden gyakorlati ember tanúsíthatja, és tanúsítania is kell. A gazdaságnak hasznosnak kell lennie, és legkevésbé sem követheti az élethalálharc idején saját törvényszerűségét, még Magyarországon sem, amely hivatalosan még mindig szövetséges a birodalomnak.

Csodálatos, hogy milyen jól működik a zsidók hírszolgálat. 24 órán belül mindenről értesülnek, nem utolsósorban a birodalom legintimebb eseményeiről. Nyilván kitűnően működő titkos adóállomások vannak Magyarországon üzemben. És hogy az aktív kémkedés se járjon rosszabbul, bizonyítja az az eset, amelynek véletlenül jöttem nyomára. Szigetvár magyar falu közelében a zsidó atyafiságú Andrassy Mihály grófnál – nyilván a felsőbb magyar hatóság tudtával – tizenhat, részben a birodalomból elmenekült angol tiszt tartózkodik, akik ott élénk tevékenységet fejtenek ki.”³⁹

Nos, a hosszú idézet is alátámasztja, hogy Veesenmayer azt tartotta: önmagában az ország megszállásával még messze nem számolták fel a „szabotázsközpontot”. Ahhoz könyörtelenül zsidótlanítani kell az országot.⁴⁰ Amit a Kállay-kormánytól Berlin már 1942 végén hasztalanul követelt.

Ezért aligha kétséges, hogy a magyarországi zsidóság pusztulásában bizony nem Adolf Eichmann, hanem a helytartó⁴¹ Edmund Veesenmayer a főszereplő. Aki agyoncitolta 1944. július 11-i táviratában érezhető elégedettséggel táviratozza a Külügyminisztériumnak: „Zsidók koncentrációja és elszállítása az V. zónában, a Budapest-külvárosi akciót is beleértve, terv szerint július 9-én 55 741 zsidóval lezárult. I-V. és külvárosi akció összeredménye immár 437 402.”⁴² Eichmann végül majd hasztalanul menekül el a számonkérés elől. Hosszú bujkálása után Argentínában 1960-ban a Moszad ügynökei elfogják, Jeruzsálemben monstre-perben elítélik, s 1962-ben kivégzik.

Veesenmayer előtt ellenben – mint előjában elmondtuk – már 1951-ben megnyílnak a börtön kapui. Vajon helyesen tették-e a második világháború győztesei – jó ideje vitatják –, hogy magukra vállalták a háborús bűnösök elítélését? Másként szólva mentesítették Németországot az alól a kötelezettség alól, hogy maga ítélkezze a bűnösök felett. Ha úgy tetszik, elvették a jogot Németországtól, hogy ezt megtegye. Így aztán a múlttal való német szembenézés más fórumokon, más eszközökkel történt meg. Bizonyosan megtörtént, amint azt az 1945 utáni német történelem tanúsítja. Ám annyira mégsem történt meg, hogy a volt szövetségesek – köztük Magyarország – fölé makulátlan mintaként magasodjék.⁴³

Az a vád, hogy a magyar közvélemény – gyakran lehet hallani – nem nézett volna szembe, nem számolt volna le a múltjával, minden eresztékében aligha állja meg a helyét. Hiszen már a népbírósági perek is bizonyosan a szembenézés fórumai voltak. Igaz, ehhez az 1945. januári moszkvai fegyverszüneti megállapodás előírásai is hozzásegítették az országot. Ilyen per nyomán végezték ki –

többek között – Sztójay Dömét is. Aki bábuként tette, amit tett. Veesenmayer ellenben nem bábuként, hanem főszereplőként cselekedett. És amikor 1951-ben ugyancsak korán szabadlábra került, akkor a múlttal állítólag oly makulátlanul leszámoló Német Szövetségi Köztársaságban fel sem merült, hogy saját kezdeményezésre maga emeljen vádat ellene. Mint ahogy – amint az német kutatók munkája bizonyítja⁴⁴ – a német társadalom náciitlanítása sem történt meg a maga egészében.

Amikor a magyar népbírószági perek is zajlottak, akkor még közvetlen közelben volt minden megtörtént szörnyűség. A jogos vádak számos ízben messze nem elfogulatlanul fogalmazódtak meg. És ahogy történni szokott, az idő múlásával a hangsúlyok az elkövetett bűnökről a perek hibáira, aránytévesztéseire helyeződtek.

Mindent összefoglalva: Veesenmayer jelentése harci eszköznek készült. A már a pusztulás kapujában lévő birodalom elszánt hívének annak érdekében készített műve, hogy a bukást a magyar tartalékok maximális kiaknázásával (is) elodázzák. Az általa rajzolt magyarság(torz)kép – reális, valamelyest igaz vonásaival együtt – a magyarság ellenfeleinek/ellenségeinek gyakran citált kedves olvasmánya vagy inkább csak beszédtemája. (Amit már akkor is dicsértek, amikor szövetségserűen még nem is ismerték. Lelkük rajta.) Esterházy Péter belülről született bírálatait kellene/lehetne inkább megszívlelni. Ám még azt sem könnyű egy olyan világban, ahol a múlt harci fegyver saját, de – pártállásban, világnézetben – a másik térfélen álló, nemritkán a külföld által segített/befektetett polgártársaink ledúlására.

■ JEGYZETEK

1. A *Wilhelmstrasse és Magyarország*. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkowszky Loránt, Juhász Gyula. Kossuth, Bp., 1968. (A továbbiakban: Wilhelmstrasse) 561. sz. irat és annak négy melléklete. 743–755.
2. Esterházy Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozös változat*. Bp., 2013. 241.
3. A német iratokat a győztesek hadiszákmányként vitték fővárosaikba: Londonba, Washingtonba, kisebb részben Moszkvába. Azokat a német háborús bűnösök nürnbergi perében hasznosították, majd abból angol nyelven dokumentumsorozatot publikáltak. A később német nyelven, immáron német földön kiadott sorozat ennek a fordítása.
4. Viselt dolgai miatt a háború utáni bírósági ítélet – ha azonos mércével mérnek – kötéllal pecsételi meg életét. Ő ellenben 1949-ben a nürnbergi per ún. Wilhelmstrasse perében 20 év börtönre ítéltetett; 1951-ben (!) pedig már szabadlábra helyezték.
5. Wilhelmstrasse 555. sz. (Hencke Ribbentropnak 1943. szeptember 17-én.)
6. Uo. 561. sz. 743.
7. John Toland: *Adolf Hitler*. Gustav Lübke Verlag, Bergisch Gladbach, 1977. 959–960.
8. Az 1968-as kötetben itt Ránki György tollából – név nélkül – (ld. erre Wilhelmstrasse 42.) az alábbi jegyzet olvasható: „Az első bécsi döntés előzményeire utal, amikor a müncheni egyezmény megkötése előtt a magyar kormány nem vállalta azt a német követelést, hogy Chamberlain és Daladier Hitlerrel folytatott tárgyalásai idején katonai támadást indítson Csehszlovákia ellen. A magyar kormány csak diplomáciai nyomást volt hajlandó gyakorolni a csehszlovák kormányra, és irreguláris szabadcsapatokat dobott át csehszlovák területre. [...]”
9. Wilhelmstrasse 743.
10. *Horthy Miklós titkos iratai*. Kossuth, Bp., 1962. 30. sz.
11. Johann Gottlieb Herder német nyelvtudós filozófus nézete szerint (mint a Kárpát-medencében hajdan élt számos etnikumnak) a magyarságnak is a sorsa a teljes pusztulás lehet.
12. Uo. 32. sz. (159. és 167.)
13. Akkor „csak” ennyi látszott a német tervekből. Valójában – mint elbeszélésünk fő vonala jelzi – egész Csehszlovákia léte volt a tét.
14. Ezért tartjuk úgy, hogy e bravúr volt az 1918–1945 közötti magyar külpolitika csúcsteljesítménye.
15. Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa-História, Bp., 1990. 212.
16. Jörg K. Hoensch: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen, 1967. 80.
17. Wilhelmstrasse 142. sz.
18. „Ha a magyarok annak idején benne lettek volna a dologban, akkor ő a szemébe nevetethet volna Chamberlainnek.” – Wilhelmstrasse 176. sz.
19. Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Osiris, Bp., 2002. 114–116.

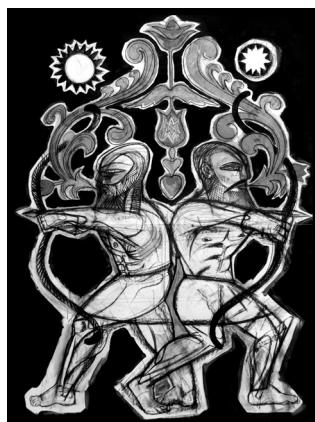
20. A nevezetes naplóbejegyzést először idézi Ádám Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Akadémiai, Bp., 1968. 327.
21. Ld. részletesebben Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Kossuth, Bp., 1988. 199–214.
22. Ld. erre részletesebben jelen sorok szerzőjének Hory András varsói évei c. tanulmányát. In: *Uő: A relativizálás elfogadhatatlansága*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Bp., 2016. 259–280.
23. Ennek nem mond ellent, hogy annak időpontja hihetetlenül váratlanul éri majd.
24. Berlinben tudták, hogy a magyar követelések és a román engedékenységek között szakadéknyi a távolság.
25. Ha bármilyen ürüggyel a magyar kormány a németek oldalára áll, akkor azt London hadüzenettel torolja meg.
26. Politikus annál aligha tehet többet, mint életét teszi a serpenyőbe igazságáért.
27. Az államférfiú Winston Churchill ekkor sem önként, hanem a háború fő terhével viselő Szovjetunió nyomására cselekedett így. Merthogy a történelem kegyetlen természete nem csupán a kicsiket, a nagyokat is sújtja.
28. Az volt a céljuk, hogy a kölcsön fejében a kisantantnak is legyen zálogjoga az ország felett.
29. Magyarország soha nem állapodott meg a kisantanttal. Bledben a kisantant külügyminiszterei tudomásul vették: a megállapodás akkor lesz végleges, ha előtte Budapest Prágával, Bukaresttel, Belgráddal kétoldalú megállapodásokat köt a magyar kisebbség védelmére. Ezen tény súlyának lememéséhez tudni kell, hogy a kisantant soha nem tűrte egyes államainak Magyarországgal történő politikai különmegállapodásait. 1926-ban a kormányzó nevezetes mohácsi beszéde után jelentős mértékben azért nem lett magyar–jugoszláv egyezmény, mert Belgrád azonnal elkezdett Prága és Bukarest előtt mosakodni. A magyar diplomácia pedig élt a Rómából jött ajánlattal, s 1927. április elején megszületett a magyar–olasz un. örökbarátsági szerződés.
30. Nagyjából úgy, mint a két háború között. Ám arra akkor magyarzatot adott a közvetlen tegnap. Az a tény, hogy néhány éve még együtt volt a történelmi ország. 1945 után évtizedekre a közvélemény zöme tudomásul vette a fájdalmas valóságot. Ez a realizmus fogyatkozik mostanság.
31. Abból a reális megfontolásból döntöttek Moszkvában így, hogy az egymással viszálykodó szomszédok nem fognak majd ellenük összefogni.
32. Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Gondolat, Bp., 1983. 74–75.
33. Ezen a megelőző rendszer/korszak valóságának – döntően legitimációs célokat szolgáló – befekettítése, leminősítése értendő.
34. Wilhelmstrasse 744.
35. A németeknek Imrédy Béla volt a favoritjuk, s vele szemben a kormányzó valóban engesztelhetetlen maradt. A Sztójay Döme személyében kialakult kompromisszum sajnos megint megmutatta a kormányzó politikai talentumának vastkos korlátait. Sztójayban Horthy Miklós továbbra is a katonát látta, a katonákról pedig – alaposan tévedve – minden rossz tapasztalatát felelde azt gondolta, hogy neki fog majd engedelmeskedni. Miközben nyolcesztendő berlini követi működése alapján biztosan lehetett volna tudni, hogy a németek bábja lesz. Az lett.
36. Wilhelmstrasse 745.
37. Uo.
38. Erős túlzás. A megnagyobbodott országban mintegy 800 ezren voltak.
39. Wilhelmstrasse 745.
40. A Balkánon is amit lehetett, megtett az ottani zsidóság ellen.
41. Március 19-e után teljhatalmú birodalmi megbízottként érkezik vissza az országba. Jungerth-Arnóthy Mihály a külügyminiszter állandó helyetteseként szívós munkával elérte, hogy a helytartó akkreditáltassék. Így lesz majd „követ és teljhatalmú birodalmi megbízott”. A flastrom azonban semmit sem változtatott azon a tényen, hogy a megszállt ország élén valójában nem Horthy Miklós, hanem Edmund Veesemayer állt.
42. Wilhelmstrasse 697. sz. 881.
43. Még épületesebb Albert Speer esete. Őt viselt dolgai alapján – ha Nürnbergben egy mércével mérnek – felakasztják. A szovjet bírák erre voksoltak, de leszavaztattak. Speer ügyes taktikával védekezett. A táborokban rabszolgaként dolgoztatott rabokat a tárgyaláson többszörösen megkönnyezte, ám azt, hogy tudott volna a megsemmisítő táborokról, kereken letagadta. 20 esztendő börtönt kapott. Kiszabadulása után emlékirataival, nyilatkozataival óriási vagyont keresett. Könyvei, nyilatkozatai elsőprő sikerének titka aligha titok. Ha Hitler designált utóda nem tudott semmit a nemzetiszocialista rendszer legszörnyűbb bűneiről, ergo felelősség sem terheli érte, akkor világos, hogy egy egyszerű német állampolgárnak az égvilágon semmi felelőssége nem lehet. Amikor 1966-ban Speer előtt Berlin-Spandau-ban megnyíltak a kapuk, maga Willy Brandt, a Szociáldemokrata Párt elnöke küldött virágkoszorút neki. 70. születésnapján pedig személyes írásban Helmut Kohl gratulált Speernek. Magnus Brechtken, a müncheni Institut für Zeitgeschichte helyettes igazgatója idén a Siedler Verlag-nál megjelent *Albert Speer. Eine deutsche Karriere* címmel kiadott 912 oldalas könyvében mondja el a tényeket. Azok keretében az olyan piacvezető történészek Speert mentegető hamisításait, mint az oxfordi Hugh Trevor-Roper vagy Joachim C. Fest. (Fest újságíróból lett történész, s messze nem mellesleg a nagy tekintélyű *Frankfurter Allgemeine Zeitung*nak volt sokáig a kiadója.) Vö: Klaus Wiegrefe: „Ignorant”. Der Spiegel 2017. május 27.
44. *Hitlers Eliten nach 1945*. Herausgegeben von Norbert Frei in Zusammenarbeit mit Tobias Freimüller, Marc von Miquel, Tim Schanetzky, Jens Scholten, Mathias Weiß. 5. kadás DTV, München, 2012. (Első kiadás: Campus Verlag, Frankfurt am Main, 2001.)

PAPP ISTVÁN

A KÁDÁR-KORSZAK MAGYARORSZÁGA A NYUGATI DEMOKRATIKUS EMIGRÁCIÓ SZEMÉVEL

■ A 20. században több hullámban hagyták el Magyarországot fiatal értelmiségiek, akik életüket, szabadságukat veszélyeztetve látták jobb- vagy baloldali egyeduralmi törekvések miatt. Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban letelepedve többen is a magyar emigráció meghatározó szereplőivé, a diaszpóra politikai szervezeteinek és folyóiratainak fontos alakjává váltak. Az alábbiakban idézett személyiségek két hullámban: 1946 és 1949 között, illetve 1956-ban távoztak hazájukból, ám a későbbi évtizedekben is folyamatosan figyelemmel kísérték az itteni politikai folyamatokat. Részben egykorú írásaikra, részben visszaemlékezéseikre támaszkodva idézzük fel, hogyan ítélték meg Kádár János Magyarországot akár a médiumokból szerzett hírekre, esetlegesen ismerőseik által közvetített információkra támaszkodva, majd az utazási lehetőségek bővülésével immár személyes benyomásaikra építve.

Elsőként az 1927-ben született és még ma is aktív Kende Péter újságíró, publicista, politológus véleményét szeretnénk idézni. Családi hagyományként a polgári radikalizmust örökölte édesapjától, de 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba, s igen fiatalon a párt napilapja, a *Szabad Nép* munkatársa lett. Sztálinista hite Nagy Imre 1953-as kormányfősége idején kezdett oldódni, hamarosan a miniszterelnök reformprogramjának elkötelezett hívévé vált. 1955-ben Nagy Imre bukásakor neki is távoznia kellett a *Szabad Nép* szerkesztőségéből, majd a

Manapság a katolikus konzervatív történetírás és történetfilozófia kiemelkedő képviselőjeként tartják számon az 1924-ben született Lukács Jánost vagy ahogy az olvasók ismerik, John Lukacsot.

forradalom leverését követően Franciaországban telepedett le. A Párizsban megjelenő *Irodalmi Újság* egyik legfontosabb szerzője, aki fokozatosan a – többek között a Jászi Oszkár és Bibó István nevével fémjelzett – szocialista és liberális elemeket egyaránt vegyítő gondolati hagyomány képviselőjévé vált. 1962-es, *Egy fellemás rehabilitáció* című írásában elsősorban Kádár János országglásának kezdeti éveit tette mérlegre:

„Beszéljünk egyszer nagyon-nagyon őszintén: Kádár János és az MSZMP az utóbbi években Nagy Imre 1953-as eszményét próbálja megvalósítani (a parasztkérdéstől eltekintve): kommunizmust, de jobban. Kommunizmust, de úgy, hogy a nép többsége elfogadhatónak érezze. 1953 és 1956 között azonban még volt egy nemzedék, amely hitt a reformkommunizmus lehetőségében. De a párt, amelynek 1953 júniusában még voltak esélyei, Rákosi és Gerő szakavatott vezetése alatt egymás után fordította szembe magával legértékesebb híveit is. Aztán pedig szovjet hadosztályokkal kellett a – közben módosult személyzetű – reformkommunizmus új indulását biztosítani. Kádárék tudják a legjobban, milyen erkölcsi hátrányt jelent számukra november 4-e.

1956 októbere előtt fenn lehetett tartani azt a fikciót, hogy csak néhány reformra van szükség, s a nép – bizalmát visszanyerve – együtt fog menetelni a párttal. De a forradalom nem hagyott többé helyet a kételynek. Az egész kommunista mozgalom – Kádár maga is olvassa csak újra október vége tájt mondott beszédeit! – szembekerült a kegyetlen valósággal, hogy mindent újra kell kezdeni, mert a nép *mást* akar, gyökeresen mást. A nép és a párt antagonizmusából eredő dilemmát ki így, ki úgy oldotta meg. Volt, aki a párthatalomhoz maradt hűséges, volt, aki a népakaratot választotta és volt, aki a dilemma megoldásának reménytelensége miatt minden cselekvéstől visszavonult.”¹

Nagyobb időtávlatból, a forradalom utáni első tíz évről adott áttekintést több metszetben is az 1913-ban született, a népi mozgalomban szocializálódott Gombos Gyula. 1945-öt követően a Független Kisgazdapártban találta meg a helyét, s rövid börtönbüntetést szenvedett a Magyar Közösség-per kapcsán. 1948-ban hagyta el Magyarországot, és hosszú időn keresztül az Egyesült Államokban, majd Franciaországban élt. Meghatározó alakja volt az *Új Látóhatár* című folyóirat szellemi körének. A rendszerváltást követően hazatért, és 2000-ben hunyt el. Esszéit fiktív levelek formájában tette közzé, címzettjük Németh László *Az utazás* című drámájának egyik szereplője, Mircse Zoltán volt. Gombos 1966 márciusában *Arról, hogy mi változott s mi nem Ötvenhat óta* címmel többek között az alábbiakat írta:

„Talán mondanom se kell, látom én, amit még a nyugati újságírók is látnak, s néha oly szakmai felületességgel értelmeznek: a mai magyar élet sok mindenkiben – és előnyére – különbözik az Ötvenhat előttitől. Látom, hogy a Párt uralmának e második évtizede az előző legdurvább bűneit levetkőzte. Nem volnék beszámítható ember, még kevésbé magyar, ha nem örvendenék minden engedménynek, a legarasznyibbnak is, mely a magyar népet egy lélegzettel több levegőhöz s egy nyújtózással nagyobb mozgási szabadsághoz juttatja. Még akkor is, ha gyanítom, hogy az engedmények között hátsó gondolat is van.

Őszintén szólva, szinte a hála érzése fogott el, amikor Ötvenhat után láttam, hogy amitől annyian rettegtünk, nem következett be: nem végezték ki ezrével s nem rakták orosz vagonokba tízezzrel a forradalom résztvevőit. Az előző évtized gyakorlatát folytatva ez is következhetett volna. Bármily jogtalan és véres is volt a megtorlás, lehetett volna még véresebb: a kiszolgáltatott országban senki

sem állhatta volna útját. E viszonylagos mérsékletet mégiscsak megkönnyebbülés volt látni. S azt is, ami utána következett. Megszűnt az ÁVH; igaz, más néven tovább működik a Belügyminisztérium égisze alatt, de egykori korlátlan hatalma talán csökkent s az esetek többségében civilizáltabb módszereket alkalmaz. Ezzel eltűnt a »csengőfrász«. Jól tudom, mit jelent ettől szabadulni, rémületét magam is kóstoltam.

Ezek következményeképp a hatvanas évek első felének magyarja fölszabadultabbnak érezte magát, nyíltabb lett, könnyebben nyilvánított véleményt, kritizálta a közállapotokat, néha nyersen is, ha nem a lényegről volt szó. Az amnesztia révén a politikai foglyok jó része is kiszabadult. S a Párt józanabb politikájára vall, hogy megszüntette az ország légmentes elzártságát: az utóbbi években százezrek utazhattak ki útlevéllal Nyugatra rokont látogatni vagy turistaként; még többen fordultak meg Magyarországon nyugatiak vagy hazalátogató magyarok. S nemcsak emberi igazságot, de az ország jövő fejlődését is szolgálta, hogy a Párt kidobta fegyverei közül az »osztályellenség« balga fogalmát, legalább elvileg, két lényeges területen: az egyetemi felvételeknél és a gazdasági életben. A tehetség és a tanulmányi eredmény az egyetemeken, a rátermettség és szaktudás a vállalatoknál nagyobb teret kapott.”²

Alig egy évvel az előbb idézett írás megjelenését követően, 1967 tavaszán látogatott haza Kárász Artúr közgazdász, a Világbank igazgatója. 1907-ben született, és ahhoz a középosztálybeli reformértelmiséghez tartozott, amelynek tagjai 1945 után úgy érezték, közéleti szerepet kell vállalniuk a rommá lett ország felépítésében. Kárász személyes ismerősei révén a Nemzeti Parasztpárt jelöltjeként lett a Magyar Nemzeti Bank elnöke, és a szigorodó politikai viszonyok miatt 1949-ben választotta az emigrációt. Hosszú éveket töltött Franciaországban, valamint az Amerikai Egyesült Államokban, és végül 1990-ben hunyt el. A reformokkal kísérletező Magyarországnak külföldi, nyugati hitelekre volt szüksége, s ez tette lehetővé, hogy a Világbankot képviselő Kárász Artúr hazalátogasson. Finom tollal rajzolta meg egykori munkahelyén szerzett benyomásait:

„Másnap a sofőr elvitt a bankba. Sok minden megváltozott az épületben, a főkapun nem állt többé bajuszos portás – régen a portásnak mindig bajusza kellett hogy legyen. A lift mellé csúnya páternoszttert raktak és a két emelet közé még egy emeletet gyömöszöltek. Kár volt, de úgy látszik helyre volt szükségük. A szobám – a régi szobám – olyan volt, mint régen, csak már nem volt romos, az ágyúgolyó helyét becementezték. Barackot ittunk, kora délelőtt, ezt régen nem csináltuk volna. A barack után bevonultunk a tanácsterembe. Ott azután feltámadt minden régi emlék, a főtanács, a nehéz idők – azok a valószínűtlenül nehéz idők! Az elnökség tényleg kitett magáért és előkerítette azt a néhány embert, aki a régi gárdából még megmaradt. [...]”

A nagy asztalnál a barátaim mellett néhány ismeretlen is megjelent. Külső emberek lehettek, talán a pártból, hogy azután valakinek jelentést tudjanak tenni. Az új gazdasági mechanizmus akkor már nagyban futott és a rezsím próbált kicsit Nyugat felé nézni. Nyilvánvaló volt, hogy a Világbank érdekelte a hatóságokat, fejtágításra volt szükségük, ez lett az ülés témája. Én elmondtam mindent, amit a bankról tudniok kellett. Olyan volt az egész, mintha 46-ban lettünk volna, amikor az öreg marsallt kérleltem, hogy engedjen bennünket lélegzethez jutni. Akkor ez nem sikerült, úgy látszott, hogy most jobb volt a helyzet.”³

Manapság a katolikus konzervatív történetírás és történetfilozófia kiemelkedő képviselőjeként tartják számon az 1924-ben született Lukács Jánost vagy

ahogy az olvasók ismerik, John Lukacsot. Ő eléggé hamar, 1946-ban hagyta el Magyarországot mint a Független Kisgazdapárt anglofil szárnyával és személyiségeivel rokonszenvező fiatal értelmiségi. Az Egyesült Államokban telepedett le, és 1947-től a Chestnut Hill College jelentette egyetemi tanári és tudósi működésének legfőbb színterét. A még ma is aktív idős professzor mindig figyelemmel kísérte a magyar belpolitikát. A rendszerváltást követően számos könyvét fordították le magyarra, itthon széles körű értelmiségi olvasó- és talán nem túlzás, rajongótábora van. A hidegháborús feszültség oldásán munkálkodó történész 1972-ben látogatott először Magyarországra, és a nyolcvanas évek közepén, tehát még Gorbacsov hatalomra kerülése előtt írott visszaemlékezésében tanulságos képet adott szeretett városáról, Budapestről.

„Amikor 1972-ben, az elmenekülésem után több mint negyedszázaddal hazalátogattam Magyarországra, azt találtam, hogy szülővárosom szinte teljesen amerikanizálódott. A Belváros egykor romokban heverő Duna-parti részén a legnagyobb épület az Intercontinental szálloda betontömbje volt, amely úgy festett, mint egy nagy amerikai repülőtér fogadócsarnoka, és ennek felelt meg a berendezése is meg a közönsége is.

A budai oldalon, annak legszembetűnőbb pontján, egy Hilton szálló volt épülőben. Magyarország demokratizálódott, iparosodott és bürokratizálódott társadalommá vált, rengeteg fiatal járkált amerikai farmernadrágban. Leginkább az autók érdekelték őket. Az egyetlen falfirka, amire emlékszem, nem politikai volt, de még csak nem is trágár: egy híres amerikai rockzenekar nevét hirdette, már elfelejtettem melyikét. Sok helyen, a sétahajóktól kezdve az éttermek bejáratáig a Pepsi Cola piros-fehér-kék zászlója lobogott. Szemtanúja voltam, amint éttermekben, nagy családi összejöveteleken, a fő fogás után Pepsit rendelnek, büszkén, mintha pezsgő volna.

Tizenkét napot töltöttem Magyarországon, ez alatt az idő alatt alig néhány oroszot láttam, németekkel és amerikaiakkal volt tele a város. A jobb szállodákban és éttermekben gyakorlatilag nem lehetett oroszot találni; ha mégis megkocskáztatták, hogy poros szandálban és peccsés, hasig kigombolt ingben beállítsanak, a személyzet a hátsó asztalokhoz irányította őket, a konyha vagy a vécé közelébe. Ennél fontosabb volt számomra a felismerés, hogy az elmúlt harminc év orosz uralma nem hagyott különösebb nyomot szülőhazám kultúráján és civilizációján. Orosz divat nem létezett, az orosz szokásokkal senki sem törődött, az orosz művészet, az orosz irodalom, a régi és az új egyaránt, népszerűtlen volt és nem olvasták; harminc év alatt a magyar nyelv alig néhány orosz kifejezést vett át, miközben a mindennapi nyelvben hemzsegték a proli, nagyvárosi argó, cigány, amerikai vagy komputer-angol jövevényszavak.

Ez persze csak az érem egyik oldala volt. Az érem másik oldala a szuverén valóságot képezte le: a magyar államot változatlanul az oroszok tartották kezben. A kormány semmi jelentőset nem tehetett a beleegyezésük nélkül; nyilvánosan vagy nyomtatásban egyetlen bíráló szót sem lehetett róluk ejteni.”⁴

Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus első eredményeit Kende Péter értékelte *A magyar gazdasági reform* címet viselő, szintén az *Irodalmi Újság* hasábjain közölt, 1972-es elemzésében: „Ha meg akarjuk vonni az azóta eltelte több mint négy esztendő mérlegét, mindenekelőtt két pozitív körülményre kell felhívni a figyelmet:

Az »új mechanizmusra« való átállás sokkal zökkenőmentesebb volt, amint amire a reform alkotói számítottak. A vállalati vezetők meglepő gyorsasággal il-

lesztek az új helyzetbe, s alkalmazkodtak annak követelményeihez. A folyó tervezés decentralizálása nem vezetett sem pánikhoz, sem katasztrófához, ellenkezőleg: az ellátás folyamatos maradt, sőt jelentősen javult. [...]

A reform hatásaként Magyarország gazdasági vérkeringése meggyorsult, a fogyasztási piacok ellátása szembetűnően megjavult, az életkörülményekben lényeges javulás állott be (holott az azt megelőző időszak sem volt kedvezőtlen) elsősorban falun, de az ipari központokban is. 1949 óta először megkezdődött Magyarország felzárkózása az európai életnívóhoz és életformához. (Európai életformának nevezem a magánélet autonómiáját, a hely- és pályaválasztási szabadságot, a technikai újítások magánhasználati alkalmazását, az utazási lehetőségeket stb.). A folyamat *mértéke* vitatható, *tendenciájához* nem fér kétség. A reformmal elismerést nyert, hogy a »társadalom« szükségletei a fogyasztók – honpolgárok – egyedi óhajaiból tevődnek össze, s hogy a legjobb »mechanizmus« az, amely a legkevésbé akar ez utóbbiaktól függetlenül, azok feje fölött döntőbíráskodni. Hogy ezen belül a közérdek és a magánérdek, a társadalmi tulajdon és az egyéni kisajátítás mely kombinációja az optimális, ez már csak részletkérdés, amelynek megválaszolása a gyakorlati tapasztalatra vár.⁵

A reform csupán egyik arcát jelentette a Kádár-korszak Magyarországnak, mivel a gazdasági nyitással és a kulturális élet kereteinek tágulásával egy időben a diktatúra számos intézménye továbbra is működött. Ezekről a struktúrákról adott finom láttelepet a hajdani falukutató író, *A tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság* szerzője, az 1912-ben született Szabó Zoltán. A *Magyar Nemzet* publicistája, aki 1939/40-ben a *Szellemi Honvédelem* rovat szerzőjeként szerzett országos ismertséget, a világháborút követően egyre növekvő kétségekkel állt az új magyar demokrácia szolgálatába. 1949-ben a Mindszenty- és a Rajk-per hatására mondott le a párizsi magyar nagykövetség kulturális titkári posztjáról. Nagy-Britanniából, majd Franciaországból támogatta írásaival az *Új Látóhatár* folyóiratot. 1984-ben halt meg. *Hungarica Varietas* című 1974-es cikkében többek között az emigráció és az anyaország közötti szellemi vérkeringés lehetőségeit boncolgatta.

„A nyomtatvány-borítékban kecses könyv érkezik; szemre vékony: százhetven oldal biblia-papír teszi könnyűvé. Hajlékony keménykötésével olyan puhán ül az ember tenyerében, ahogy Picasso kék-periódusbeli fiújának kezében ül a galamb. A könyvnek is művészi kötet a költő ajándéka, s az »Állami Könyvterjesztő Vállalat Külföldi Ajándékkönyv Expedíció«-jának fehér cédulája esett ki belőle; hibátlanul írt magyar nevémmel s ugyancsak hibátlanul írt angol címemmel. A fehér lapnak rózsaszín párja volt: emez az ajándékozó nevét és budai címét tudatta, hogy a feladónak a könyvét a címzett megköszönhesse... Így szállnak ide a könyvek a magyar országból jövet; megcédulázták őket, ahogy postagalambokat szoktak az útra.

Útleveleknek nem vagyok barátja: a múltból annyi bizonyosan irigylésreméltó, hogy a hajdani utas vízum és passzus nélkül kelhetett át az országok határain. Ezeket a könyvbe tett úti leveleket azonban mindig mosolygós tetszéssel fogadom: nem hatósági beavatkozást jeleznek, hanem figyelmet. Nyugati könyvkiadók gyakorlatát követik, államilag, hiszen a könyvkiadás államosított, s az Állami Könyvterjesztő Vállalatnak van egy »Külföldi Ajándékkönyv Expedíció« nevű osztálya. A munkaköre? Úgy rémlik az, hogy a választottak jószándékát a hivatalosak munkájával szolgálja, s könnyítse meg. Ezek a könyvbe tett *carté d'identité*-k, noha hivatalosak, nem keltik fel bennem a Kosztolányi

sorokban kifejeződő – *engem beírtak mindenféle könyvbe – és minden módon számon tartanak* – kényelmetlen érzéseket, bár elképzelhető, hogy a hivatal elkönyveli: kinek ki küldözgeti külföldre könyveit? Ám ilyen lista – ha van – még a hivatalból gyanakvót is egyedül arra figyelmezteti, hogy barátságokon, becsüléseken a távolságok – a térbeliek, az időbeliek – nem tudnak változtatni.

Az európai modorú gyakorlat csekélység ugyan, de ritkaságértéke van; fejlődésértéke is van a közelmúlthoz képest. Nyíltságában van biztatás is: buzdít azoknak a kapcsolatoknak a fenntartására, amelyek közösségeket, a nemzetit, a szakmait, együtt tarthatják, valamennyire. Ez az értéke. A gyakorlat értelmét nem csökkentti, csak limitálja, hogy e hivatalos készség és figyelem a magyar kultúrjavak utaztatásában csak *egyirányú!* ... Ami a magyar könyvek *kiküldésében* érvényesül, a magyar könyvek *beeresztésében* nem érvényesül. Mégis: örvendetes, egymagában is, hogy az állami könyvterjesztő hatásköre nem marad az állam határain belül, s ezt túlhaladja; nyugat felé is. Vagyis törekszik a magyarországi irodalmi termés *kivitelére*, feltehetően van export osztálya is: ez a belföldi termést, mindnyájunk gyarapodására kijuttatja. Amit megkívánunk, azt megvehetjük. Olyan osztálya viszont, amely a külföldi termést az országba bejuttatja, tudtommal nincsen. A Magyarországból kiküldött magyar könyv: *persona grata* ... szolgálati útlevéllal utazik ki. A Magyarországra beküldött magyar mű viszont mintha nemkívánatos idegen volna: az ilyen, nyugat felől, legfeljebb magánúton juthat be, esetenként és mutatóba. S az, hogy az útján céljához ér-e, hogy a címzetthez elér-e: többnyire bizonytalan. Elképzelhető, hogy útközben idegenellenőrző hivatal veszi szemügyre. Az egyenlőtlenség nemcsak méltánytalan. Indokolatlan is. Az egyenlő elbánással se pártot, se kormányt nem érne gýász. Az egyenlőség hiányának viszont van kára, ártalma is. Ez nem egyedül olvasóké és a szellemi életé.”⁶

Szabó Zoltánhoz képest sokkal tömörebben és kevésbé lírai módon, de mégis nagyon pontosan fogalmazta meg a Kádár-korszak Magyarországról szóló véleményét Kovács Imre. Az 1913-ban született politikus, publicista, író *A néma forradalom* című szociográfiájával szerzett országos ismertséget, s került a népi mozgalom élvonalába. 1945-öt követően a Nemzeti Parasztpárt főtitkáraként igen hamar az MKP egyik legharcosabb ellenfelévé vált és 1947-ben az emigrációt választotta. Az Egyesült Államokban talált új hazát, s aktívan részt vett a magyar diaszpóra közéletében 1980-ban bekövetkezett haláláig. Egyik legközelebbi barátja és vitapartnere Borbándi Gyula volt, hozzá írta 1970-ben azt a levelet, amelynek egyik rövid passzusa sok Nyugaton élő magyar lelki állapotát fejezhette ki.

„Én határozott döntéssel emigráltam, pontosan tudtam, miért jövök el Magyarországról. Nem tudtam a kommunizmussal egyezkedni, képtelenségnek tartottam, hogy kommunizmusban éljek, s ma is ez a felfogásom, hiába nevezik szocializmusnak. Valószínűleg erről a Magyarországról már nem jönnék el, de erre még nem megyek vissza. Én is ki vagyok téve csábításnak, rábeszélésnek, hogy menjek haza, akárcsak látogatóba, amint azonban magyar földre lépnék, mindjárt elveszíteném azt a potenciáloamat és hitemet, ami 23 éven át az elveimhez kötött. De elveszítené hitét sok magyar is, mert ha én is hazamentem, a velem egyívásúak hazamentek, akkor nincs már remény. A remény, a kitartás részei vagyunk és ez roppant felelősség.”⁷

A már többször említett, 1919-ben született Borbándi Gyula fiatal joghallgatóként került a népi mozgalom vonzáskörébe, és kisebb tisztségeket töltött be

a háború után a Nemzeti Parasztpártban. 1949-ben hagyta el Magyarországot, s előbb Svájcban, majd az akkori Nyugat-Németországban élt. Nem csupán a Szabad Európa Rádiónál dolgozott, hanem barátaival megalapította és közel négy évtizeden át szerkesztette a *Látóhatár/Új Látóhatár* című folyóiratot. Bár személyes vonzódásai a népi mozgalomhoz kötődtek, türelmes személyisége, visszafogott stílusa és szellemi érdeklődése révén a magyar emigráció egyik legintegratívabb vezetőjévé vált. 1987-ben nyílt először lehetősége arra, hogy hazalátogasson, és élete utolsó éveiben vissza is költözött Budapestre. Kivételesen hosszú és termékeny életpályája 2014-ben zárult le.

2003-ban publikált *Két világban* címet viselő memoárjában így rögzítette első, magyar földön szerzett tapasztalatait: „A határon ebéd utáni nyugalmi idő. Hétfő van, nem nagy a forgalom. Előttem egy, mögöttem két gépkocsi. Egyik sem magyar. Magyar autókat a szomszédos sávon látok. A fiatal határőr összeszedi és előre viszi az ellenőrző bódéba útleveleinket. Tíz perc múlva hozza vissza. Fél órára számítottam. A gépkocsiban ülve maradvra a határfogalmat nézegettem. Az átkelés nem olyan gyors, mint Nyugaton, de gondolom gyorsabb, mint némely más kommunista országban.

Budapest már csaknem Tátabányánál kezdődik. Minden be van építve, az autópályáról alig látni valamit a tájból. Hajdan Nyugat felől még a Bécsi úton érkeztünk a fővárosba. Most dél felől a Budaörsi úton. Az első benyomásom: minden kisebb, mint ahogyan azt emlékezetemben megőriztem. A Kossuth Lajos utca és a Rákóczi út szűkebbnek, keskenyebbnek látszik annál, amit vártam. Nem csoda, az elmúlt évtizedekben a világ annyi nagyvárosában jártam, és oly sok széles, tágas, levegős sugárutat láttam, hogy az első pillanatban a pesti utak, terrek, házak mintha összezsugorodtak volna. Később a szem hozzászokik a hazai méretekhez. Este a Belvárosban sétálva már minden olyan méretű és kiterjedésű, mint ahogyan emlékeztem rá.

Feltűnt, milyen sokan járkálnak az esti órákban az utcákon. Igaz, egyelőre csak a Rákóczi út környékét és a Belvárost láttam. A kellemes nyári este mindegyütt kicsalogatja az embereket lakásaikból, de ennek ellenére Münchenben vagy más német nagyvárosban még ilyenkor is otthonukban maradnak, többnyire a televízió előtt ülve. Lám, mit tesz, hogy Budapest jóval délebbre fekszik. Az élet – ha nem is annyira, mint a dél-európai országokban – inkább a házon kívül, mint azon belül zajlik. A csillogó Dunaparton és a fényes belvárosi utcákon járva nyugati nagyvárosban érezheti magát a látogató, az egésznek nemzetközi hangulata van és nemcsak a sok turista miatt. Szerencse, hogy nyári derűben és napsütésben érkeztem, nem téli vagy őszi ködben, szélben, esőben, amikor minden komor, zord, barátságtalan. Azzal alszom el, hogy az első benyomások – természetesen a külsőt, a felszínt érintők – jobbak, mint amikre számítottam.

Másnap járom a várost, ismerkedem a nekem új Budapesttel. A reggeli verőfényben az utcákat és a házakat is más megvilágításban látom, mint a tegnap esti félhomályban. Első meghökkentő felfedezésem a házak állapota. Az eredeti és művészi megoldású lépcsőháza miatt a szép régi pesti épületek között számon tartott házon, amelyben a VIII. kerületi Kőfaragó utcában lakom, már egyáltalán nem látszik, hogy tizenkét évvel ezelőtt felújították. Külső falán mállik a vakolat, fakuló, piszkos a festés, és a lépcsőház építészeti szépségét sem lehet észrevenni.

Szép város volt Budapest, és utcáit járva, úgy érzem – mint az utazást nem sokkal utána felidézve egy írásomban már említettem –, most sem kell szégyen-

keznie. Ha nem is olyan csillogó, mint volt fiatalságom éveiben, látszik a szándék, az igyekezet, a törekvés, hogy régi fényét és ragyogását visszanyerje.”⁷⁸

Végezzük ott áttekintésünket, ahol elkezdjük, az *Irodalmi Újság* szellemi körénél. Az 1924-ben született magyar–latin szakos középiskolai tanár, Méray Tibor a háborút követően a Magyar Kommunista Párt meggyőződéses hívévé vált, és a *Szabad Nép* újságírójaként vett részt a hazai sztálinizmus építésében. 1954-től a Nagy Imrével rokonszenvező reformkommunista értelmiségiek egyik vezéralakja, a forradalom bukása után Franciaországot választotta élete új helyszínéül. Fontos könyveket publikált Nagy Imréről és az 1956-os forradalomról, s 1971 és 1989 között főszerkesztőként irányította az *Irodalmi Újságot*. A ma is Párizsban élő idős szerző 1988 szeptemberében, tehát a Kádár-korszak végóráiban ekképpen látta hazáját:

„Magyarországon ma egypártrendszer van, a bel- és külpolitikai helyzettől függően keményebb vagy enyhébb formában, de ezé az egyetlen párté minden hatalom, a kulcspozíciókat csak ennek az egy pártnak a főfunkcionáriusai vagy engedelmes kiszolgálóiák tölthetik be.

A »ius murmurandi«, a morgás joga ma szélesebb, mint bármikor 56 óta. Nagyobb a szólásszabadság, a gyülekezési szabadság és a szervezkedés szabadsága is. Nem ismerik el, de nem is verik szét az olyan új egyesüléseket, mint a Fialat Demokraták Szövetsége, a Magyar Demokratikus Fórum, a Szabad Kezdeményezések Hálózata, a különböző társaságok, klubok, bizottságok, egyesületek, körök, párhuzamos szakszervezetek. Eléggé szabadon lehetett tüntetni március 15-én, teljesen szabadon Erdély ügyében vagy legutóbb Bős–Nagymaros ellen. Augusztusban három helyen sztrájk robbant ki: nemcsak nem nyilvánították törvényellenesnek, hanem szinte órákon belül teljesítették a sztrájkolók követeléseit. A »szelepeket« olyan tágra nyitották, mint harminckét év óta még soha.”⁷⁹

■ JEGYZETEK

1. Kende Péter: *A párizsi toronyból*. Cserépfalvi, Bp. 1991. 101. Kiemelések minden esetben az eredeti szövegekben.
2. Gombos Gyula: *Húsz év után*. Auróra, München, 1970. 10.
3. Kárász Artúr: *Nyolcvan év a Föld körül*. Bethlen Gábor Könyvkiadó – Irodalmi Újság, Bp.–Párizs, 1990. 208–209.
4. John Lukacs: *Egy eredendő bűnös vallomása*. Ford. Barkóczi András. Európa, Bp., 2001. 140–141.
5. Kende Péter: *A párizsi toronyból*. Cserépfalvi, Bp., 1991. 106–107.
6. Szabó Zoltán: *Hungarica varietas*. Új Látóhatár 1974. 2. sz. 89–90. A ... jelzések az eredeti szövegben szerepelnek.
7. Kovács Imre levele Borbándi Gyulához, 1970. október 9. Idézi Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. II. Európa, Bp., 1989. 239–240.
8. Borbándi Gyula: *Két világban*. Életem és pályám. Európa, Bp., 2003. 511–513.
9. Méray Tibor: *Többpártrendszert! Válogatás a lap 1988-ban megjelent számaiból*. Az *Irodalmi Újság Sorozata*. Párizs, 1989. 3. A szövegben tévesen szerepel a Magyar Demokrata Fórum neve.

GÖMÖRI GYÖRGY

1981-es jegyzetfüzetből

A csillagokban az a biztató,
hogy a ma vörös óriásaiból
holnapra (csak pár millió év
az egész!) fehér törpék lesznek,
sőt – ki tudja? – mély fekete lyukak.

2006 júniusában

A kéz, az arc oly ismerős –
De ki az, ki mögötte van?

Akivel éltem évekig,
De nem mondhattam neki: „uram”,

Mert szolgám volt, vagy zsarnokom,
Sose volt egyenlő felem;

Mint vadgalamb a trágya közt:
Múlt-magamat szemezgetem.

Van rossz szerep és jó szerep –
A sors igazságtalan.

Akit így félrerendezett,
Most már -talan, -telen marad.

MÉSZÁROS KÁLMÁN

GRÓF HALLER GÁBOR HALÁLA ÉS TEMETÉSE

(Kolozsvár, 1723. november 27 – december 14.)

Kovács Ágnes 70. születésnapjára

■ A napokban jelent meg Kovács Ágnes – tanítványaival együtt közreadott – nagy forráskiadványának, Károlyi Sándor és felesége, Barkóczy Krisztina levelezésének záró kötete.¹ Barkóczy Krisztina leveleinek sajtó alá rendezésekor magam is lektorként közreműködhettem, így figyeltem fel egy olyan családtörténeti adatra, amelyet kellően mindmáig nem sikerült tisztázni. Károlyiék vejének, Károlyi Klára fiatalon elhunyt férjének, Haller Gábornak haláláról és temetéséről van szó.

Már Heckenast Gusztáv Rákóczi-kori életrajzi adattárának sajtó alá rendezésekor szembesültem azzal, hogy a vonatkozó szakirodalom több egymásnak ellentmondó változatban közli a gróf halálának időpontját és temetési helyszínét, s mivel akkor nem volt módom az adatok ellenőrzésére, a Nemesi Társaság főstrázsamesterének ezt az alapvető életrajzi adatát nem tudtam pontosan rögzíteni, csak a figyelmet hívtam fel röviden a következő ellentmondásokra:² Nagy Iván 1723 augusztusára tette a halál időpontját, s a temetés helyszínéként a kolozsvári jezsuiták (utóbb kegyes iskolai rend) templomának sírboltját jelölte meg.³ Trócsányi Zsolt Erdély kormányzattörténetét taglaló munkájában a királyi táblai ülnökök számbavételekor 1723. november 23-i dátummal közli a halálesetet, s forrása valószínűleg abban volt pontatlan, hogy Simon Mihály guberniumi tanácsos halálával azonos időpontra tette a nem sokkal utóbb elhunyt Hallerét is.⁴ A Károlyi család levéltárosa, Éble Gábor kétféle dátumot is rögzített: Károlyi Ferenc csonkán maradt életrajzában december 1-jét,⁵ a Károlyi család leszármazásáról összeállított reprezentatív kötetben pedig már óvatosabban terminus *ante quem*ként adja meg december 6-át.⁶ A nemrégiben elhunyt Szluha Márton (1935–2016) genealógustól 2004 táján pedig december 7-i időpontot kaptam – forrás megjelölése nélkül.⁷ Végül utalnunk kellett rá, hogy Ballagi Aladár egy könyvismertetésében jegyzetbeli említést tett Haller Gábor kerelószentpáli sírjáról.⁸

Megannyi ellenőrzésre váró, pontatlan adatot kellett tehát rögzítenem, s most, Barkóczy Krisztina levelezése kapcsán ismét azzal szembesülhettem, hogy a kérdést továbbra is nyitva kell hagynunk. A primer források feltárása azonban az elmúlt időszakban végbement levéltári digitalizálási munkálatok folytán jóval egyszerűbbé vált a korábbi időszakhoz képest,⁹ éppen ezért megkíséreltem a szóba jöhető levelezési anyag áttekintésével választ keresni a kérdésre. Próbálkozásom eredménnyel járt, amelyet – a Károlyi Sándor családi levelezését közreadó egykori kedves témavezetőm jubileumi születésnapja előtti tisztelgésnéként is – ez úton szeretnék közzétenni.

De lássuk előbb, mit tudhatunk meg Barkóczy Krisztina levelezéséből vejének haláláról. A hírt 1723. december 1-jén délelőtt vették Nyírbaktán, s Barkóczy Krisztina azonnal levelet küldött lovászmesterükkel Pozsonyba tartó férje után. Károlyi Klára születés után lábadozott. (Október 9–10. körül született gyermekéről

csupán annyit tudunk, hogy Haller Gábor Kolozsvárott még értesült a világra jötéről, de legfeljebb néhány hetet élt, talán még édesapja előtt elhunyt.) A Haller atyafiság a temetést illetően Károlyitól várt utasítást. Ő azonban Pozsonyba igyekezett, s mind Ferenc fiát, mind pedig nagybácska unokáit szerette volna ott bemutatni. Az unokák még csak Poroszló körül járhattak, nagyanyjuk ezért azt írta Károlyi Sándornak, hogy ha csak lehet, küldje vissza őket, mert apjuk rokonsága bizonyára elvárná, és az illendőség is azt kívánná, hogy részt vegyenek a temetésen. Károlyi Klára emellett azt kérte, hogy ha apja a közügyek miatt nem tudna részt venni a temetésen, legalább az öccsét, Ferencet küldje vissza. Maga Barkóczy Krisztina betegsége miatt nem mert vállalkozni a kolozsvári útra. Másnap, december 2-án újabb levelet küldött Károlyi után, s lánya aggodalmait tolmácsolta, aki legalább öccsét és a gyermekeit visszavárta, hogy ne egyedül kelljen mennie a temetésre, ellenkező esetben „kész volna inkább halasztani is” a végtisztességet.

Károlyi a hosszas téli utazást bajosnak tartotta, s ezért nem küldte vissza a gyermekeket, Barkóczy Krisztina azonban december 5-i levelében nehezményezte ezt a döntést. Lánya mellé egy tisztos nemesembert és egy nemesasszonyt kívánt felkérni, aki bekísérte volna a temetésre, már csak azért is, mert akikkel beszélt a dologról, többen is úgy vélték, „hogya ha [Károlyi Klára] Erdélyországa nyelvét el akarja kerülni, csak bemenjen”. Barkóczy Krisztina dohogott is egy sort, hogy férje nem küldte vissza fiukat az unokákkal, mert a lányuk most velük együtt Kolozsvárra indulhatna, s az éppen ott folyó, december 21-éig tartó gyűlés alkalmával „fele költséggel megeshetnék” a szertartás. Lánya viszont reménykedett benne, hogy édesapja is leutazna a temetésre, melyet kész lett volna újesztendő és vízkereszt ünnepe közé halasztani. A még későbbi időpont viszont a meghirdetett erdélyi országgyűlés esetleges elhúzódnása és a közelgő farsang miatt nem látszott szerencsésnek, azon túl pedig a bőjti időszak jelentett volna nehézséget. Mindenesetre arra is felhívta férje figyelmét, hogy fiuknak is illendő gyászruhát kell még csináltatni legalább a temetésre, tehát ha leküldi, számítsa be, hogy az is időbe telik. Végül tűrhető egészségét érezve ő maga is elkészült rá, hogy ha kitéjük az időpontot, „lassacskán, bevont sézán” elkullog a temetésre. Végül december 8-án arról tájékoztathatta férjét, hogy lányuk előző este illendő kísérettel (két alkalmazottjuk, valamint Ilosvay Imre és neje társaságában) beindult Erdélybe.¹⁰ Barkóczy Krisztina fennmaradt levelezésében ezután hosszabb hiátus van, a következő ismert levelét 1724. január 16-án írta férjéhez, amelyben már nem esik szó vejük haláláról és temetéséről.

Károlyi Klára leveleiből sem tudhatunk meg többet, mert erdélyi útjáról csak egy levele maradt fenn atyjához december 9-én Egregyről,¹¹ s ekkor még csak arról írhatott, hogy másnapra tervezi Kolozsvárra érkezését, ahonnan bővebb tudósítást fog küldeni. Következő ismert levelét viszont már 1724. január 20-án Nagykárolyból írta öccséhez, s ebben mindössze azt köszönte meg, hogy Károlyi Ferenc szeretett volna részt venni férje temetésén, de sajnos erre nem nyílt lehetőség.¹² A részleteket végül férje rokonainak leveleiből ismerhetjük meg. Az a kolozsvári levél, amelyet Barkóczy Krisztina december 1-jén vett kézhez, minden bizonnyal azonos Haller György 1723. november 27-i levelével. Levélíró ebben Károlyi Sándort értesítette, hogy veje egyhetes lázas betegség után aznap dél körül hunyt el. Károlyi Klárát – aki, mint említettük, gyermekágyból lábadozott – nem merte a szomorú hírral terhelni, a temetéssel kapcsolatos rendelkezéseket pedig Károlyitól várta. Károlyi rögtön azután, hogy megkapta felesége december 1-jei tudósítását (nyilván Haller György továbbított levelével együtt), azaz december 2-án Poroszlóról válaszolt, és a temetéssel kapcsolatban is rendelkezett. A Haller rokonság azonban úgy döntött, hogy nem halogatják a temetést tovább. Úgy vélték, Károlyi a közügyektől aligha szabadulhat el egyhamar, Barkóczy Krisztina gyakori betegeskedéséről is tudtak, ezért az ő részvételét sem remélhették, az éppen zajló ko-

lozsvári törvénykezési gyűlés viszont megfelelő alkalmat biztosított a szertartás il-
lő lebonyolításához, hiszen a jelen lévő urak a temetésen is részt vehettek. Továb-
bi halogatást azért sem mertek vállalni, mert a himlő szedte áldozatait a városban,
s Károlyi Klára életét is féltették, a gyermekek megérkezésére pedig ugyanezen ok
miatt nem akartak várni. Haller Gábort így december 14-én, „tiszteességesen, szép
gyülekezetnek jelenléte alatt” helyezték végső nyugalomra a kolozsvári jezsuiták
új templomának sírboltjában. Minderről az elhunyt harmad-unokabátyja, Haller
György még aznap, öccse, Haller János pedig másnap tudósította Károlyi Sándort.

Mint láttuk, már Nagy Iván helyesen közölte a temetkezés helyét, a kolozsvá-
ri jezsuita, majd piarista templom temetkezéseinek legújabb feldolgozásában pe-
dig Haller Gábor sírfelirata is megjelent. Ez utóbbi tájékoztat a halálozás időpont-
járól („OBIIT 27. NOVEMB[RIS] 1723 AETATIS 38”), a közlemény szerzője mégis
ragaszkodott a korábbi genealógiai irodalomból vett december 7-i dátumhoz, s
jegyzetben ezt a tévesnek bizonyult adatot ismételte meg.¹³ Ha a sírfelirat hiteles-
ségéhez némi kétség férhetne is, Haller György és János említett és alább
közlendő¹⁴ levelei eloszlatják esetleges kételyeinket, s megerősítik a síremléken ol-
vasható dátum hitelességét, s a temetés időpontjáról is tájékoztatnak.

1.

Kolozsvár, 1723. november 27.

Haller György levele Károlyi Sándorhoz

Eredeti, csak az aláírás saját kezű. MNL OL P 398. No. 25 122.

Méltóságos Gróff, Generalis Uram, nékem nagy jó Uram!

Nem kicsiny szomorúsággal kelletik az Méltóságos Generalis Úrnak értésére
adnom, hogy Istenben ez világból bódogúl kimúlt Méltóságos Gróff Úr, Haller Gá-
bor Öcsém Uram ő kegyelme ennek előtte nyolcadnappal forró hidegben esvén,
mai napon itt, Kolosvárt tizenegy és tizenkét óra között délben lelkét az ő Terem-
tő Istenének kiadta. Kinek is testét sokáig fenn nem tarthatván, koporsóban kelle-
tik tennünk. Az eltakarításának penig idejét és napját Excellentiád akarattjára és
dispositiójára hagyván, várunk Excellentiád parancsolatjátúl. Az Méltóságos Iffiú
Asszonyoknak penig – nem akarván mostani állapotjában is megszorítani – tud-
tára nem adtam, hagyván egészen az iránt Excellentiád méltóságos opinójára és
tetszésére az dólgot. Továbbá kívánom, Isten ő Szent Felsege Excellentiádat egész
méltóságos úri házával edgyütt minden szomorú változásoktól oltalmazza! Maga-
mat ajánlván úri favorában, s maradok

Excellentiádnak

Alázatos, köteles szolgája,

Haller György¹⁵ m. p.

Kolosvárt, die 27. 9bris 1723.

2.

Kolozsvár, 1723. december 14.

Haller György újabb levele Károlyi Sándorhoz

Eredeti, csak az aláírás saját kezű. MNL OL P 398. No. 25 123.

Méltóságos Generalis, nékem nagy jó Uram!

Poroszlórúl 2. praesentis tett úri válaszát Excellentiádnak alázatosan vettem,
az mellyből Istenben bódogult, kimúlt Öcsém, Haller Gábor Uram temetésére va-

ló szándékát Excellentiádnak értem, de bizonyos okokra nézve az familiának, úgy az több Méltóságoknak tetszett eltakaríttatását tovább nem halasztani, hanem szintén mai napon, úgy mint ezen hólnapnak 14dik napján, az jelen való congressusnak szép frequentíájával tisztességessen eltemettetni. Tudván elsőben is Excellentiádnak az publicumokban lévő foglalatosságit, mellyek miatt nem remélhettük teljességgel lejövetelét, az Méltóságos Asszonynak ő Excellentiájának gyakorta való betegeskedésére nézve is nem kívántuk halasztani, hogy ő Excellentiája befáradván, netalám tán egészsége periclitáltassék. Nemkülönb az Méltóságos Ifiasszonynak sokáig itten való maradása tanácsos nem vólna az itten uralkodó himlőre nézve, annyival inkább az Úrfiacskáknak. Ezeket considerálván, hogysen egy halálból (kit Isten távoztasson) casu quo kettőt ne okozzunk, helyesebbnek ítélvén hamarébb való eltakaríttatását, kit is mai napon az Pater Jesuviták újj templomában befektettünk. Nekem pediglen Excellentiád más, örvendetesebb dolgokban parancsolván, fogom tartani szerencsémnek, ha udvarolhatok, mellyel magamot gratiájába aláztatossan recommendálván, maradok

Excellentiádnak

Alázatos szolgája,
Haller György m. p.

Kolosvár, 14. Xbris 1723.

3.

Kolozsvár, 1723. december 15.
Haller János levele Károlyi Sándorhoz
Eredeti. MNL OL P 398. No. 25 280/c.

Méltóságos Generalis Uram, nékem nagy jó Uram, Patronusom!

Excellentiád 2^a praesentis Poroszlón datált méltóságos levelét alázatos kötelességgel vettem, melyből értem szegény üdvezült bátyám uramnak véletlen történt halála felől írott levelet s tudósítást ugyan Poroszlón szomorúan való vételét Excellentiádnak.¹⁶ Kívánom, Isten ő Szent Felsege azon szomorú változásoktól Excellentiádat s méltóságos úri házát őrizze s oltalmazza, szívem szerént kívánom. Jóllehet, Méltóságos Generalis Uram, hogy azon keserves esetről kötelességemet illette volna Excellentiátokot tudósítani alázatosan, de minthogy szegénynek az nyavalyájával edgyütt vettem halálának híret, magam házamnál az végső óráján (amely örögbíttette fájdalomot) jelen nem lehettem, de abban ellenben vigasztalódtam, hogy oly boldog kimúlást engedett ő Szent Felsege szegénynek, amelynél szebbet edgy keresztény lélek sem kívánhat. Minthogy pediglen Méltóságos Gubernator Uram, mint elébb való méltóságos atyafi,¹⁷ kívánt eltakaríttásáról disponálni, tetszett ő Excellentiájának az több méltóságos atyafiakkal edgyütt sok okokra nézve, hogy az tegnapi napon eltemettessék, amely is, Istennek hála, tisztességesen, szép gyülekezetnek jelenléte alatt végben ment, tétetvén szegénynek teste az ide való tisztelendő pater Jesuviták újj templomának criptájában. Tudom, Méltóságos Uram, hogy Excellentiád jelenléte vagy legalább dispositiója nélkül az méltóságos atyafiak nem admaturálták volna azon temetési solemnitást, ha Excellentiádat Felseges Urunk szolgálatja által az mostanság való lejöveteltől meggátoltattnak nem véltették volna, de emellett considerátot afflictis afflictionem non esse ad dendam,¹⁸ mivel kétség nélkül valaméddig a föld színén lett volna a szegény bátyámnak teste, szüntelen való törekedést s bűt vitt volna végben kedves Ángyom Asszony,¹⁹ mellyel magának is árthatott volna, azonban féltetett ő kegyelme más nyavalyától is, amely az országban, de kivált itt, a himlő, erőssen uralkodik, nehogy Excellentiátok ő kegyelmében is (kit Isten távoztasson)

valamiben megszomorítottassék. Emellett nem is ífíltethetett tisztességesebben való végben menetele az sokszor említett temetésnek másszor, mint most, mivel ezen octavalis terminus alkalmatosságával edgyben gyűlt méltóságos gyülekezet jelenlé-tével elig²⁰ tiszteltethetett volna meg, ha elhaladott volna, avagy igen messze hala-dott volna az következendő, úgy mint 10ma affuturi beállandó diaetalis terminus miatt, amely, az Isten tudja, mikor terminálódik. Kire nézve kívántam Excellen-tiádnak kötelességem szerint alázatos levelem által udvarolván, tudósítanom, vala-miben pedig kedves Ángyom Asszonynak tudok szolgálni, bizony nyereségemnek s tartozó kötelességemnek tartván, el nem mulatom. Hogy pediglen az előttünk lé-vő szent innepekre Isten ő Szent Felsége Excellentiádat szerencsésen virrasztván, a következendő új esztendőre juttassa és annak minden részeit tegye Excellentiádnak szerencsésé, s örvendeztesse többeknek elérésével s minden contentumi szerint való jóknak beteljesedésével szívem szerint kívánom, és magamot midőn méltósá-gos úri gratiájában mindenkor ajánlanám, maradok

Excellentiádnak

Alázatos, legkissebb szolgálja,
G. Haller János²¹ m. p.

Kolosvár, 15. Xbris 1723.

A közölt levelekben előforduló latin szavak magyarázata

2^a (= secunda) – 2-án

9bris (= Novembris) – november

10ma (= decima) – 10-én

Xbris (= Decembris) – december

*

(...) affuturi – jövő (hónap ... napján)

admaturál – sürget, siettet

casu quo – esetleg, történetesen,

netalántán

congressus – gyűlés, összejövetel

considerál – meggondol, tekintetbe vesz

contentum – elégedettség, megelégedés

cripta – sírbolt

datál – keltez

diaetalis – országgyűlési

disponál – intéz(kedik), rendelkezik

dispositio – intézkedés, rendelkezés

familia – család

favor – kegy, tetszés

frequentia – sokaság, ünnepélyesség

generalis – tábornok

gratia – kegy, kegyelem

octavalis – nyolcados (bizonyos

ünnepek nyolcadnapjához kötött

törvénykezési időszakhoz kapcsolódó)

opinio – vélemény

patronus – pártfogó

periclitál – veszélyeztet, kockáztat

(...) praesentis – folyó hó (... napján)

publicum – közügy, közérdek, közjó

recommendál – ajánl

solemnitas – ünnepség, ünnepélyes

szertartás

terminál – (meg)határoz, elvégez,

bevégez

terminus – időpont, határidő

■ JEGYZETEK

1. *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz*. Második kötet (1712–1724). Közreadják: Kovács Ágnes, Fogarassy Zoltán. Szerk., jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta Kovács Ágnes. Nyíregyháza, 2017. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai, II. Közlemények, 49.)

2. Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. S. a. r., kiegészítette és az előszót írta Mészáros Kálmán. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.) 179.

3. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. VI. Ráth Mór, Pest, 1860. (Reprint. Helikon Kiadó, Bp., 1987.) 536. Ez az adat a hatalmas családtörténeti mű kiegészítő megjegyzései, kötet végi toldalékai között szerepel minden hivatkozás nélkül. Mint látni fogjuk, csak a temetkezési helyszín helytálló, s Nagy Iván tévedését súlyosbítja, hogy a férjét jóval túlélő Károlyi Klára halálát is ugyanarra az évre, 1723. november 27-ére tette. (Mint kiderült, ez utóbbi dátum ép-

pen a férj halálának napja, nyilvánvaló tehát, hogy Nagy Iván tévedésének hátterében valami egyszerű félreértés állhat.)

4. Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet, 8.) 378. (333. jegyz.)

5. Éble Gábor: *Károlyi Ferencz gróf és kora. 1705–1758*. I. [NB. a mű csonkán maradt, több kötet nem készült!] Hornyánszky Viktor, Bp., 1893. 160.

6. Uő: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével*. Franklin-Társulat, Bp., 1913. VI/P. tábla

7. Egy genealógiai kézikönyv ugyanezt a dátumot közli: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. Összeáll. Gudenus János József. I. Natura, Bp., 1990. 505. – Gudenus János József szíves közlése szerint ő maga és Szluha Márton is Vajay Szabolcstól (1921–2010) kapta az adatot, aki egy erdélyi család-történeti kiadvány elkészítésén fáradozva mindkettőjüket bevonta a munkába. A kéziratban maradt mű jelenleg Vajay Szabolcs hagyatékában, a fehérvárcsurgói Károlyi-kastély könyvtárában található.

8. „Haller Gábor kerellőszentpálí sírjáról s Károlyi Klára csodás meneküléséről bőven ír Ribiczey Aladár a Magyar Állam 1890 aug. 31-diki számában.” Lásd Ballagi Aladár *könyvismertetését*: Gróf Károlyi Klára, néhai gróf Haller Gábor özvegyének két érdekes levele. Ismerteti Brazay János, mezőpetri-i plébános. Nagy-Károly, 1890. 8-r. 34 lap. Irodalomtörténeti Közlemények 1. (1891) 120. (lapalji jegyz.)

9. Ne feledjük: a Károlyi család levéltára 1998-ig Bp.-en, a Szentkirályi utcában csupán heti egy alkalommal állt nyitva a kutatók előtt, ma pedig már a család nemzeti levéltárának teljes misszilisanyaga (MNL OL P 398.) a kuruc kori irattal (uo. P 396. 1.) együtt többé-kevésbé részletes segédletekkel feltárva, digitális másolatban áll az érdeklődők rendelkezésére.

10. Minderre lásd *Barkóczy Krisztina levelei*. i. m. II. 620–624. (Nr. 695–698.) – NB. a dec. 1-ji levél Éble 1893-as követeztetését mutatja helyesnek a halál *terminus ante quem*-jét illetően. Hogy 20 évvel később ezt miért tolta ki dec. 6-ára, nem tudjuk, de bizonyosan megfeledezett korábbi adatáról. (Vö. 5–6. jegyzetben i. m.)

11. Magyar-, majd Alsóegregy a Meszes hegység tövében, az Erdélybe vezető országút fontos állomása volt, ma Románaşi.

12. MNL OL P 398. Nr. 23 877–23 878.

13. Sas Péter: *A kolozsvári piarista (egykori jezsuita) templom sírfeliratai*. Lymbus 2007. 162. (Uo. az 56. jegyzetben Gudenus: i. m. i. h. alapján hivatkozik a dec. 7-i halálozási dátumra, anélkül, hogy az ellentmondásra rámutatna vagy megkísérelné azt feloldani.)

14. A levelek közreadásánál – az egykorú kiejtés megőrzését szem előtt tartva – a helyesírást modernizáltuk, a szövegben előforduló latin szavak és kifejezések magyarázatát pedig külön szójegyzékben adjuk, a további magyarázatokat pedig a tárgyi és szövegkritikai jegyzetek tartalmazzák.

15. Haller György (+1731) idősebb harmad-unokafivére volt az elhunytak.

16. Így, a mondat második részében egyeztetési hibával!

17. Kornis Zsigmond (1677–1731) 1713-tól haláláig volt erdélyi gubernátor, a Hallerekkel házassági kapcsolatok révén állt atyafiságban: nagynénje, Kornis Katalin (1639–1696) például az elhunyt Haller Gábor apai nagyanyja volt.

18. ...megfontoltatott, hogy a bűt búval tetézni nem kell...

19. Az eredetiben tollhibából „Anyom Asszony” szerepel, de semmi esetre sem Haller Gábor anyja vagy mostohaanyja (ők egyébként sem éltek már ekkor), hanem özvegye, Károlyi Klára értendő.

20. Így, bizonyára elírás *alig* helyett.

21. Haller János (+1755) fiatalabb féltestvére volt az elhunytak, 1734 végén Erdély gubernátora lett.

MÉNES ANDRÁS

KIK VISZIK HÍRÜNKET A VILÁGBA?

„Hirdesd híriünk a világban.”¹

■ Az abszolút geometria, a torziós inga, a karburátor, a transzformátor, a radioaktív nyomjelzés, az atomerőmű, a termonukleáris fúzió, a hűtőtorony, a villanymozdony, a golyóstoll, a holográfia, az elektronikus számítógép, az ólommentes benzin, a C-vitamin vagy a racionális döntéseket és viselkedést segítő játékelmélet az egyetemes kultúra megannyi kiemelkedő alkotása. Ezek felfedezésében, illetve kifejlesztésében döntő azon emberek hozzájárulása, akiknek Magyarország volt szülőhazájuk, akik magyar iskolában szereztek tudásukat és emberségük alapjait.²

A mögöttünk hagyott 20. század a kultúra – benne a tudományos, műszaki, gazdálkodási kultúra – drámai változásainak a korszaka, a szellemi tulajdon felértékelődésének, az ipari társadalomból az információs társadalomba történő átmenetnek a folyamata. Ebben különösen kiemelkedő a magyar származású tudósok hozzájárulása.

Megerősíti ezt a több mint száz éve alapított Nobel-díj története. A népesség számához viszonyítva figyelemre méltóan nagy a magyar származású Nobel-díjasok köre. A magyar főváros – Budapest – sok Nobel-díjas közös szülővárosa.³

A magyaroknak az egyetemes kultúrához való nemzetközi rangú hozzájárulása nem korlátozódik a tudományok körére. Hosszan sorolhatók a világviszonylatban is kiemelkedő magyar származású alkotók teljesítményei a kultúra további területein Bartók Bélától Korda Sándorig, a zeneművészetől a filmművészetig.

Hogyan lehetséges, hogy egy olyan kis ország, mint Magyarország annyi nemzetközileg elismert tehetséget adott a világnak, mi a kiugró teljesítmények titka?

Ez nem csupán napjaink kérdése. 1996-ban emlékeztünk annak ezerszázadik évfordulójára, hogy a népvándorlások korának mozgásai során a keletről jövő magyarság a Kárpát-medencét választotta hazájául, és Európa szívében megteremtette végleges otthonát. A magyaroknak e térségben való letelepedése és fennmaradása egyedülálló történeti tett. Ugyanis a 4. századtól közel egy évezreden át nyugat felé áramló sztyeppei népek mind eltűntek a történelem színpadáról, beleértbe a hunokat és az avarokat is. E régióban a messze keletről jött népek közül a magyarság volt az egyedüli, amely politikai és kulturális identitásának fenntartásával tudott meggyökerezni, eredetiségének, sajátos értékeinek megőrzésével és gyarapításával vált szereplőjévé az európai történelemnek.⁴

A megmaradásért és felemelkedésért vívott sok évszázados küzdelemben a kultúra jelentette a döntő tényezőt. A magyarok nem üres kézzel és nem üres fejvel jöttek a Kárpát-medencébe. Tanultak a szomszédos népektől, és együtt gazdagították Európát. A letelepedést követő fél évezred során hazánk az európai reneszánsz egyik műhelyét adó ország lett.⁵ Annak jelzésére pedig, hogy hova emelkedett Magyarország a reneszánsztól napjainkig ívelő története során, Norman Macrea, a japán gazdasági csoda kutatója 1992-ben közreadott Neumannbiográfiájában elemzi a 20. századelőn bekövetkezett magyar műveltségi csoda gyökereit:

„A század elején Budapest volt Európa leggyorsabban fejlődő metropolisza. Ez a város tudósok, művészek és leendő milliósok olyan seregét produkálta,

amely csak Itália reneszánsz városállamaihoz fogható. – Mai szociológusok a japán gazdasági sikert nem kis mértékben az 1945 után kifejlesztett japán középiskola-rendszernek tulajdonítják. De a történelem legeredményesebb iskolái kétségkívül a pesti gimnáziumok voltak 1890 és 1936 között. Ma egy közepes japán diák többet tud matematikából, mint az amerikai diákok 99%-a. Ugyanez lehetett igaz 1914 táján Budapesten. Japánban ma az a kiválóság mértéke, hogy a fiatal bekerül-e a tokiói egyetemre. Ezt a szerepet játszotta Magyarországon az Eötvös-verseny. Neumann ajánlotta, hogy az ilyen versenyeket Amerikában is meg kellene honosítani.”⁶ (Kármán Tódor, Szilárd Leó, Teller Ede egyaránt nyertek Eötvös-versenyt.)

A nyugati világban szétszóródott tudósaink (is) „csinálták” a 20. századot. A mögöttünk hagyott 20. században kezdődött el a magyar származású tudósok által elindított:

– atomkor, ami alapvetően átalakította a gazdaságot, orvostudományt, világpolitikát. Elindítói vitán felül Szilárd Leó (neutron-láncreakció),⁷ Hevesy György (radioaktív nyomjelzés),⁸ Wigner Jenő (vízhűtéses teljesítményreaktor)⁹ voltak.

– computerkor, ami szupertitkos katonai programként indult, de fél évszázad alatt elérkezett iskoláinkba és otthonainkba is. A mai számítógép Neumann János fejében fogant.¹⁰ Annak széles társadalmi jövőjét Kemény János ismerte fel, és a hálózat első létrehozásával ő valósította meg.¹¹ A számítógépek millióiban villámsebessen számoló-gondolkodó mikroprocesszor felgyorsítása Andy Grove (Gróf András) érdeme.¹²

– úrkorszak, amit a századelőn Hermann Oberth megálmodott.¹³ Később Kaliforniában Kármán Tódor realitássá formálta azt.¹⁴ Napjainkban magyar kezek által épített eszközök dolgoznak a Holdon, a Marson, és vannak úton a Szaturnusz felé.¹⁵

A „rövid 20. század” (1914–1989) a világháborúk és forradalmak időszaka volt.¹⁶ Az első világháborút számunkra a trianoni békeszerződés/békediktátum zárta le. Magyarország területének kétharmadát veszítette el, a hozzá tartozó lakossággal és természeti-gazdasági erőforrásaival. Az igazságtalan békediktátummal több millió magyar hazánkfia került határon túlra.¹⁷ A két világháború közt, a második világháború és ’56 után Nyugatra emigrált tudósaink és művészeink sokat tettek a magyarok jó híréért. Erről magam is írtam több helyen is.¹⁸ De mi a helyzet a határon túlra szakadt magyarokkal? Túl a bécsi döntéseken, a párizsi békeszerződésen, a helsinki záróokmányon és az államközi alapszerződéseken a magyarok kisebbségben még élnek és tehetségükkel és tudásukkal gazdagítják ma is a világot.

Megpróbáltam összeállítani egy listát a határon túlra szakadt területeken született személyiségekről, akik hírünket vitték/viszik a világba.

Szlovákia

Andrássy Gyula gr. id.	Oláhpatak	miniszterelnök
Andrássy Gyula gr. ifj.	Tőketerebes	képviselő, politikus
Aulich Lajos	Pozsony	aradi vértanú
Balassi Bálint	Zólyom	költő
Baross Gábor	Pruzsina	miniszter
Bartókné Pásztor Ditta	Rimaszombat	zongoraművész
Basilides Mária	Jolsva	operaénekes
Basilides Zoltán	Vágújhely	színész
Batthyány Lajos gr.	Pozsony	miniszterelnök
Benyovszky Móric gr.	Verbó	világutazó

Bercsényi Miklós gr.	Temetvény	kuruc hadvezér
Berzeviczy Albert	Beszterce	politikus, az MTA elnöke
Berzeviczy Gergely	Kakaslomnic	közgazdász
Blaha Lujza	Rimaszombat	színésznő
Bulla Elma	Selmecebánya	színésznő
Chazar András	Jólész	siketnéma int. alapító
Cinka Panna	Sajógömör	cigányprímás
Cornides Dániel	Liptószentmiklós	történész, tudós
Csontváry-Kosztka Tivadar	Kisszeben	festőművész
Czuczor Gergely	Andod	pap-költő
Dienes András	Kassa	irodalomtörténész
Dessewffy Arisztid	Csákány	aradi vértanú
Dobó István	Szerednye	várkapitány
Dohnányi Ernő	Pozsony	zeneszerző
Egressy Ákos	Kassa	színész
Erdődy János gr.	Pozsony	operaalapító
Esterházy János gr.	Nyitraújlak	politikus
Fábry Zoltán	Stósz	író
Fadrusz János	Pozsony	szobrász
Ferenczi István	Rimaszombat	szobrász
Feszty Árpád	Ógyalla	festőművész
Gabányi Árpád	Eperjes	színész
Gorka Géza	Nagytapolcsány	keramikus
Gózon Gyula	Érsekújvár	színész
Görgei Artúr	Toporc	tábornok
Gracza György	Vehéc	történész
Greguss Ágoston	Eperjes	esztéta
Hamvas Béla	Eperjes	író
Harsányi Zsolt	Korompa	író
Házy Erzsébet	Pozsony	operaénekesnő
Heckenast Gusztáv	Kassa	nyomdász
Hegyi Barnabás	Zboró	operatőr
Herman Ottó	Breznóbánya	természettudós
Holló Barnabás	Alsóhangony	szobrász
Hutyra Ferenc	Zsibra	felsőházi tag, állatorvos
Illés Endre	Csütörtökhely	író
Ipolyi Arnold	Ipolykeszi	történész, író
Irányi Dániel	Toporc	történész
Jaschik Álmos	Bártfa	díszlettervező
Jedlik Ányos	Szímő	pap, feltaláló
Jékelfalussy Róbert	Rimaszombat	statisztikus, író

Jeszenák János br.	Pozsony	'48-as vértanú
Jókai Mór	Komárom	író
Káldi György	Nagyszombat	jezsuita bibliafordító
Kempelen Farkas	Pozsony	feltaláló
Kmetty György	Felsőpokorágy	tábornok
Kosáry Emma	Kisszeben	énekesnő
Kubinyi Ágoston	Videfalva	természettudós
Kubinyi Ferenc	Videfalva	képviselő, író
Lahner György	Necpál	aradi vértanú
Lakner Artúr	Zólyom	gyermekszínház ig.
Lavotta János	Pusztafödémes	zeneszerző
Lehár Ferenc	Komárom	zeneszerző
Lehota Árpád	Lőcse	színész
Lénárd Fülöp	Pozsony	Nobel-díjas fizikus
Madarász Viktor	Csesznek	festőművész
Madách Imre	Alsósztrégova	író
Maléter Pál	Eperjes	1956-os vértanú
Márai Sándor	Kassa	író
Marek József	Vágszerdahely	Kossuth-díjas állatorvos
Máriássy Félix	Márkusfalva	filmrendező
Markó Károly	Lőcse	festőművész
Mécs László	Hernádszentistván	költő
Mednyánszky Cézár br.	Beczkó	'48-as táborigazgató
Mednyánszky László br.	Beczkó	festőművész
Mikovinyi Sámuel	Albertfalva	térképész
Mikszáth Kálmán	Szklabonya	író
Nádasdy Ferenc gr.	Csejte	országbíró
Nagy Károly	Révkomárom	csillagász
Neményi Lili	Igló	énekesnő
Németh Imre	Kassa	kalapácsvető olimpiai bajnok
Oláh Gusztáv	Eperjes	orvos
Olgyala Viktor	Igló	festőművész
Orbók Attila	Pozsony	újságíró, színműíró
Ottlyk György	Ozorócz	kuruc brigadéros
Pajor Sándor	Melsics	orvos
Pákh Albert	Rozsnyó	író
Palocsay György br.	Palocsa	kuruc generális
Pattantyús Ábrahám Géza	Selmechánya	egyetemi tanár
Petzvál József	Szepesbéla	optikus, egyetemi tanár
Petzvál Ottó	Szepesbéla	matematikus
Peskó Zoltán	Zsolna	orgonaművész

Petény Salamon János	Ábellehota	ornitológus
Pethes Sándor	Kassa	színész
Ponori Thewrewk Emil	Pozsony	filológus
Ponori Török Aurél	Pozsony	antropológus
Pór Bertalan	Bábaszék	festőművész
Pray György	Érsekújvár	pap, történétíró
Prohászka Ottokár	Nyitra	püspök, író
Pulszky Ferenc	Eperjes	'48-as politikus
Ráday Pál	Losonc	kuruc generális
Radványi Géza	Kassa	filmrendező
II. Rákóczi Ferenc	Borsi	fejedelem
Rényi László	Liptószentmiklós	nyelvész
Reviczky Gyula	Vitkóc	költő
Rómer Flóris	Pozsony	pap, természettudós
Rubik Ernő id.	Pöstyén	repülőgép-tervező
Schöpflin Aladár	Maniga	irodalomtörténész
Segner János András	Pozsonyszentgyörgy	fizikus
Semsey Andor br.	Kassa	mineralógus
Serly Tibor	Losonc	zeneszerző
Slachta Margit	Kassa	apáca, országgyűlési képviselő
Sólyom Janka	Kassa	szanzonekes
Speidl Zoltán	Losonc	atléta, futó
Staud Géza	Mocsonok	színháztörténész
Steier Lajos	Liptószentmárton	történész
Stróbl Alajos	Liptóújvár	szobrász
Sváby Frigyes	Tótalmás	történész
Szabó Ernő	Kassa	színész
Széchenyi Ödön gr.	Pozsony	tűzoltóság-alapító
Szenczi Molnár Albert	Szenc	pap, író
Szentpétery Imre	Középpalojta	történész
Szentpétery József	Rimaszombat	ötvös
Szinnyei József id.	Révkomárom	lexikonszerkesztő
Szinnyei József ifj.	Pozsony	nyelvész
Szinyei Merse Pál	Szinyeújfalu	festő
Szmrecsányi György	Felsőkubin	politikus
Szmrecsányi Ödön	Kassa	grafikus
Szóke Béla	Malacka	régész
Tagányi Károly	Nyitra	történész
Thomán István	Homonna	zongoraművész
Thököly Imre gr.	Késmárk	fejedelem
Tihanyi Kálmán	Üzbég	feltaláló

Tolnai Vilmos	Pozsony	nyelvész
Tompa Mihály	Rimaszombat	pap, költő
Tóth Lőrinc	Révkomárom	író
Trefort Ágoston	Homonna	miniszter
Túróczy-Trostler József	Moskóc	irodalomtörténész
Tyroler József	Alsókubin	rézmetsző
Újházy László	Budamér	politikus
Ürményi László	Ürmény	országbíró
Varjú Elemér	Felsőludány	történész
Vásárhelyi Pál	Szepesolaszi	víz mérnök
Wathay Ferenc	Nagyvág	hadvitész, író
Wéber Samu	Poprád	történész
Zalánfy Aladár	Bártfa	orgonaművész
Zathureczky Ede	Igló	hegedűművész
Zsámboky János	Nagyszombat	könyvkiadó, történész
Zsedényi Ede	Lőcse	politikus

Ukrajna

Báthy Anna	Beregszász	operaénekes
Bródy Pál	Ungvár	rendező
Csortos Gyula	Munkács	színész
Döbrentei Gábor	Nagyszöllős	író, szerkesztő
Fedák Sári	Beregszász	színésznő
Gegesi Kiss Pál	Nagyszöllős	gyermekgyógyász
Janovich Jenő	Ungvár	színész, színigazgató
Karlovsky Bertalan	Munkács	festőművész
Munkácsy Mihály	Munkács	festőművész
Nagy Endre	Nagyszöllős	kabarészerző
Padányi-Gulyás Béla	Técső	építész, történész
Pálmay Ilka	Ungvár	színésznő
Pásztor Árpád	Ungvár	író
Perényi Zsigmond br.	Végardó	politikus
Sáfáry László	Munkács	költő
Salamon Béla	Beregszász	színész
Szép Ernő	Huszt	költő, író
Uray Tivadar	Munkács	színész
Vedres Márk	Ungvár	szobrász
Werbőczi István	Verbóc	jogtudós, nádor

Románia/Erdély

Ábrányi Kornél id.	Szentgyörgyábrahám	zeneszerző
Ady Endre	Érminszent	költő
Ajtay Andor	Fogaras	színész
Apáczai Csere János	Apáca	filozófus, teológus
Apor Péter br.	Altorja	emlékiró
Apor Vilmos br.	Segesvár	püspök, vértanú
Áprily Lajos	Brassó	költő
Arany János	Nagyszalonta	költő
Bánhidi László	Szatmárnémeti	színész
Bánffy Miklós gr.	Kolozsvár	író, politikus
Barabás Miklós	Szinyérváralja	festőművész
Baróti Szabó Dávid	Barót	költő
Bartók Béla	Nagyszentmiklós	zeneszerző
Báthory István	Szilágysomlyó	fejedelem
Benedek Elek	Kisbacon	író
Bethlen Gábor	Marosillye	fejedelem
Bethlen István gr.	Gernyeszeg	miniszterelnök
Bethlen Miklós gr.	Kisbun	kancellár, emlékiró
Bihari József	Nagyajta	színész
Bocskai István	Kolozsvár	fejedelem
Bolyai Farkas	Bolya	matematikus
Bolyai János	Bolya	matematikus
Borsos Miklós	Nagyszeben	szobrász
Böloni Farkas Sándor	Bölon	író, utazó
Brassai Sámuel	Torockó	polihisztor
Dajbukát Ilona	Piskitelek	színésznő
Dayka Margit	Nagyenyed	színésznő
Dávid Ferenc	Székelyudvarhely	hitalapító, püspök
Dési Huber István	Nagyenyed	festőművész
Domokos Pál Péter	Csíkvardotfalva	néprajzkutató
Dózsa György	Dálnok	paraszttvezér
Dudás József	Marosvásárhely	'56-os vértanú
Dsida Jenő	Szatmárnémeti	költő
Erdősy-Sylvester János	Szinyérváralja	bibliafordító
Fáy András	Kohány	író
Fényes Elek	Csokaj	statisztikus
Ferenczi Zoltán	Borsa	irodalomtörténész
Fráter Loránd	Érsemjén	nótaszerző
Gábor Áron	Bereck	ágyúöntő
Gyalokay Jenő	Nagyvárad	hadtörténész

Gyarmathy Sámuel	Kolozsvár	orvos, nyelvész
Haynal Imre	Beszterce	orvos
Hollósy Simon	Máramarossziget	festőművész
Horváth Árpád	Dés	rendező
Hunyadi Mátyás	Kolozsvár	király
Ignác Rózsa	Kovászna	író, színész
Ilosvay Katalin	Arad	színész
Incze Sándor	Kolozsvár	színkritikus
Inke László	Arad	színész
Jakab Elek	Szentgerice	történetíró
Jancsó Benedek	Gelence	történész
Jávor Pál	Arad	színész
Jékely Zoltán	Nagyenyed	költő
Jósika Miklós br.	Torda	író
Kabos Endre	Nagyvárad	vívó, olimpiai bajnok
Kacziány Géza	Marosvásárhely	történész
Kacziány Ödön	Marosvásárhely	festőművész
Kafka Margit	Nagykároly	író
Károli Gáspár	Nagykároly	bibliafordító
Kazinczy Ferenc	Érsemjén	író
Kémény Jenő	Déva	díszlettervező
Kemény Zsigmond br.	Alvinc	író
Kiss Ernő	Temesvár	'48-as vértanú
Kiss Manyi	Magyarlóna	színész
Klapka György	Temesvár	tábornok
Kolozsvári Grandpierre Emil	Kolozsvár	író
Kolozsvári György	Kolozsvár	szobrász
Kolozsvári Márton	Kolozsvár	szobrász
Koréh Endre	Sepsiszentgyörgy	operaénekes
Korniss Dezső	Beszterce	festőművész
Kós Károly	Temesvár	építész, író
Kölcsey Ferenc	Szódemeter	költő
Köllő Miklós	Gyergyócsomafalva	szobrász
Kőrösi Csoma Sándor	Csomakőrös	nyelvtudós, tibetológus
Kőváry László	Torda	történész
Kreith Béla gr.	Arad	múzeumalapító
Kriza János	Nagyajta	néprajzkutató
Kulin György	Nagyszalonta	csillagász
Kuncz Aladár	Arad	író
László Gyula	Kóhalom	történész, régész
Lázár Mária	Herkulesfürdő	színész

Maderspach Károlyné	Arad	'48-as hazafi
Márton Áron	Csíksgyógyfalva	püspök
Medgyaszay Vilma	Arad	énekesnő
Mezey Lajos	Nagyvárad	festőművész
Mihalovitz Pál	Magyarvalkó	festőművész
Mikes Kelemen	Zágon	író
Mikó Imre gr.	Zabola	politikus, történétíró
Misztótfalusi Kis Miklós	Alsómisztótfalu	nyomdász, betűmetsző
Moldován Gergely	Szamosújvár	történész
Molnár György	Nagyvárad	színész, író
Nagy Imre	Csíkzsógyöd	festőművész
Nagyajtai P. Teréz	Zalatna	jelmeztervező
Nagysándor József	Nagyvárad	'48-as vértanú
Németh László	Nagybánya	író
Nopcsa Ferenc br.	Déva	geológus
Nóti Károly	Tasnád	író
Nyíró Gyula	Dés	ideggyógyász
Nyíró József	Székelyzsombor	író
Orbán Balázs	Lengyelfalva	néprajzkutató
Orsós Ferenc	Temesvár	orvos
Ortvay Tivadar	Németcsiklova	régész, földrajztudós, pap
Osvát Ernő	Nagyvárad	újságíró
P. Szatmáry Károly	Szilágysomlyó	író
Paál László	Zám	festőművész
Padányi Viktor	Batta	történész
Pápai-Páriz Ferenc	Dés	pap, szótáríró
Papp Simon	Kapnikbánya	geológus
Páskándi Géza	Szatmárhegy	író
Patrubány Lukács	Erzsébetváros	nyelvész
Pávay Vajna Ferenc	Csongva	geológus
Pázmány Péter	Nagyvárad	érsek, író
Péchy Erzsébet	Székelyudvarhely	színésznő
Pesty Frigyes	Temesvár	történész
Pósa Lajos	Radnót	költő
Prielle Kornélia	Máramarossziget	színésznő
Rajnai Gábor	Arad	színész
Reményik Sándor	Kolozsvár	költő
Réti István	Nagybánya	festőművész
Révai Miklós	Nagyszentmiklós	pap, nyelvész
Ritoók Emma	Nagyvárad	író
Rónai András	Nagyszeben	térképész

Roska Márton	Magyarköblös	régész
Rotarides Mihály	Gyulafehérvár	zoológus
Ruffy Péter	Nagyvárad	író
Sas Flóra	Háromszék	földrajzi felfedező
Sebess Dénes	Marosvásárhely	agrárpolitikai író
Sinka István	Nagyszalonta	költő
Solti Bertalan	Temesvár	színész
Somogyi Erzsi	Kolozsvár	színésznő
Soó Rezső	Székelyudvarhely	botanikus
Sulyok Mária	Királyhida	színésznő
Szabédi László	Sáromberke	költő
Szabó Dezső	Kolozsvár	író
Szabó T. Attila	Fehéregyháza	nyelvész
Szacsvay Imre	Biharsályi	'48-as vértanú
Szamosközi István	Kolozsvár	történetíró
Szamosy Elek	Déva	festőművész
Szász Károly id.	Vízakna	politikus
Szász Károly ifj.	Nagyenyed	költő
Szathmáry Pap Károly	Kolozsvár	festőművész
Széchenyi Zsigmond gr.	Nagyvárad	vadász, utazó, író
Székely Bertalan	Kolozsvár	festőművész
Szendrey Ákos	Kolozsvár	etnográfus
Szentjobi Szabó László	Ottomány	költő
Szervátiusz Jenő	Kolozsvár	szobrász
Szigligeti Ede	Nagyvárad	színműíró
Szilágyi Domokos	Nagysomkút	költő
Szilágyi Sándor	Kolozsvár	történész
Szokolay Béla	Belényes	bábművész
Szőts István	Szentgyörgyválya	filmrendező
Tamási Áron	Farkaslaka	író
Teleki Blanka gr.	Kővárhosszúfalu	pedagógus
Teleki Sámuel gr.	Sáromberke	könyvtáralapító
Tompa Sándor	Kézdivásárhely	színész
Tóth Árpád	Arad	költő
Tókécs Anna	Marosvásárhely	színésznő
Török Irma	Temesvár	színésznő
Török Pál	Kolozsvár	történész
Tutsek Anna	Kolozsvár	író
Tuzson Pál	Zernest	vegyész
Ugron Gábor	Marosvásárhely	politikus
Vastagh György	Kolozsvár	szobrász

Wass Albert gr.	Válaszút	író
Wesselényi Miklós br.	Zsibó	politikus
Zajzoni Rab István	Zajzon	költő
Zerinváry Szilárd	Arad	csillagász
Zilahy Lajos	Nagyszalonta	író
Zsedényi Béla	Aknasugatag	író, politikus

Román Moldova és Bukovina

Gáspár Simon	Istensegits (B)	néprajzkutató
Lakatos Demeter	Forrófalva (M)	költő
Petrás Incze János	Forrófalva (M)	pap, néprajzkutató
Petrás Mihály	Forrófalva (M)	kántor, néprajzkutató

Szerbia

Ábrahám Pál	Apatin	zeneszerző
Beszédes József	Magyarkanizsa	vízmérnök
Borovszky Samu	Kara-Vukova	történész
Csáth Géza	Szabadka	író
Fehér Ferenc	Apatin	operaénekes
Fenyő Emil	Magyarkanizsa	színész
Gulácsy Irén	Lázárföld-pusztá	író
Hajnal István	Nagykikinda	történész
Harangozó Tibor	Szabadka	sportoló
Harangozó Vilmos	Szabadka	sportoló
Herczeg Ferenc	Versec	író
Hollósy Kornélia	Gertenyes	színésznő
Juhász Árpád	Zombor	festő
Kiss Lajos	Zombor	népzenekutató
Kosztolányi Dezső	Szabadka	író
Kuzsinszky Bálint	Szabadka	régész
Latabár Kálmán id.	Szabadka	színész
Lázár Vilmos	Nagybecskerek	aradi vértanú
Majtényi Mihály	Nagybecskerek	író
Medveczky Bella	Zombor	operaénekes, író
Milloss Aurél	Torontál	balettművész
Ódry Lehel	Nemesmilitics	operaénekes
Ortutay Gyula	Szabadka	néprajzkutató
Ranódy László	Zombor	filmrendező
Sántha Kálmán	Nagybecskerek	orvos
Sárkány Imre	Ókér	festőművész
Sor Tibor	Zombor	ötvösművész

Schweidel József	Zombor	'48-as vértanú
Szabó Ferenc	Nagybecskerek	történész, országgyűlési képviselő
Szarvady Frigyes	Újvidék	'48-as politikus
Szarvas Gábor	Ada	nyelvész
Szentgyörgyi István	Begaszentgyörgy	szobrász
Szentkláray Jenő	Törökbecse	régész, történész
Sziklai József	Magyarkanizsa	színész
Than Károly	Óbecse	vegyész
Than Mór	Óbecse	festőművész
Thim József	Zombor	orvos, történész
Törley József	Szabadka	pezsgőgyáros
Váli Béla	Szabadka	színháztörténész
Vincze Zsigmond	Zombor	zeneszerző
Zádor István	Nagykikinda	festőművész

Horvátország

Damjanich János	Staza	'48-as vértanú
Fráter György	Kamičak	politikus, bíboros, érsek
Janus Pannonius	Cseznce	humanista, költő
Knezich Károly	Nagygordonya	aradi vértanú
Leibstüek Mária	Zágráb	'48-as főhadnagy
Mihalovich Ödön	Fericsance	zeneszerző
Pauler Gyula	Zágráb	levéltáros, történész
Ruzsás Lajos	Vukovár	történész
Vitéz János	Zredna	bíboros, esztergomi érsek
Vukovics Sebő	Fiume	'48-as miniszter
Zrínyi Ilona gr.	Ozalj	várvédő asszony
Zrínyi Miklós gr.	Ozalj	költő, hadvezér
Zrínyi Péter gr.	Vrbovec	horvát bán
Zsitvay Leopold	Vukovár	bíró, jogi író

Szlovénia

Béri Balogh Ádám	Muraszombat	kuruc brigadéros
Pandur Lajos	Lendva	festőművész
Pataky Kálmán	Alsólendva	operaénekes
Zala György	Alsólendva	szobrász

Ausztria

Csákányi László	Németújvár	színész
Illyefalvi Lajos	Lajtafalva	statisztikus
Imre Samu	Felsőőr	nyelvész
Liszt Ferenc	Doborján	zeneszerző
Sulyok Mária	Királyhida	színésznő
Trattner Máttyás	Felsőőr	nyomdász

Napjainkban

■ Nemcsak a régmúlt és a közelmúlt emberei tettek sokat a magyarság híréért. Napjainkban sok tehetséges fiatal és tapasztaltabb magyar teszi a dolgát képességeihez mérten a legjobban. Szeretnék bemutatni egy tehetséges, fiatal, kreatív határon túli magyar lányt.

Szalai Barbara magyar családban született, magyar óvodába járt, és otthon is magyarul beszélnek. Az alapiskolát és a gimnáziumot a híres Duna utcai épületben végezte, természetesen magyarul. Pozsonyban érettségizett.¹⁹ Utána Nagyszombatban (Tranava) szlovákul tanult kommunikáció- és médiatudományt. Ezt követően Olaszországban a fagylaltkészítést tanulta meg, angol nyelven.²⁰ Úgy tett, mint évszázadokkal ezelőtt a peregrinusok.²¹ Elment külfontra tanulni, és hazavitte a tudását. A Nagyszombati Egyetemen Szalai Barbara tanult jogi és közgazdasági-üzleti tantárgyakat, Olaszországban a szakmát tanulta ki tökéletesen.²² Mindezekhez hozzájön a magyar kreativitás. Így nyitotta meg első fagylaltozóját huszonnégy évesen.²³ A fagylaltozó a világ második legjobbja lett (!), és Európában a legjobb. Mindig az Európa Top 13 közt van Barbara családi vállalkozásként működtetett fagyizója. Hitvallása az, hogy mindenki megtalálja az ízlésének megfelelő terméket. Erre bizonyíték a közel 150 féle fagylalt, beleértve a különlegességeket is.²⁴ Aki Pozsonyban jár – ebben a szép koronázó városban – nézzen be hozzá. Ha szerencsés a látogató, láthatja a világ talán legszebb sésfkabátját Szalai Barbarán.

■ JEGYZETEK

1. *Dalolva szép az élet.* Zenés magyar film. 1950.
2. Marx György: *A jövő század regénye.* Magyar tudomány 1993. 12. sz.
3. Bruce Schechter: *Agyam nyitva áll!* Erdős Pál matematikai utazásai. Vince Kiadó, Bp., 1999.
4. Marx György: i.m.
5. Romsics Ignác: *Helyünk Európában.* Korunk 2017. 4. sz.
6. Norman Macrea: *John von Neumann.* Pantheon Books, New York, 1992.
7. William Lanouette: *Genius in the Shadows.* Macmillian Publishing Company, New York, 1992.
8. Levi Hilde: George de Hevesy, life and works. Rhodos, Copenhagen, 1985.
9. Francis S. Wagner: *Eugen P. Wigner, an architect of Atomic Age.* Rákoszi Foundation, Toronto, 1981.
10. Herman H. Goldstein. *The Computer from Pascal to von Neumann.* Princeton University Press, 1980.
11. Szabó Árpád: *Magyar természettudósok.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1999.
12. Marx György: *Beszélgés marslakókkal.* OOK-Press, Veszprém, 1992.
13. Marx György: *Marslakók érkezése.* Akadémiai Kiadó, Bp., 2000.
14. Nagy Ferenc (szerk.): *A Gêniousz '96 üzenete.* Better Kiadó, Bp., 1996.
15. Hargittai István: *Beszélgés Marx Györggyel* 1999-ben. Magyar Tudomány 2003. 7. sz.
16. John Lukacs: *A XX. század és az újkor vége.* Európa Kiadó, Bp., 2000.
17. *Új Magyar Lexikon.* Akadémia Kiadó, Bp., 1962.
18. Ménes András: *A biokémiától a stresszelméletig.* Magyar Kémikusok Lapja 2012. április; Ménes András –Krácsenits Zoltán: *Ötven éve hunyt el Hevesy György.* Orvostovábbképző Szemle 2016. július-augusztus; Ménes András: *A biokémiától az orvosi Nobel-díjig.* Harminc éve hunyt el Szent-Györgyi Albert. Magyar Kémikusok Lapja 2016. október; uő: *Oktatástól az emberi erőforrás felhasználásáig.* Humánpolitikai Szemle 2003. 11. sz.; uő: *Atomnag és kreativitás* (Szilárd Leó emlékére). Humánpolitikai Szemle 2008. 5. sz.; *A magyar talentum életútja és üzenete.* Korunk 2017. április.
19. *Szalai Barbara – a fagyikirálynő* – MTAG.
20. Barbara Szalai: *Zmrzlinja je mágia* – Meet the Heroes.
21. Fehérvári Krisztina: *Az ember és az agy.* Interjú Vizi. E. Szilveszterrel. Magyar Krónika 2017. 4. sz.
22. *Zmrzlinárka Barbara Szalai:* Vstávam aj zaspávam so zmrzlinou.
23. *A magyar iskola sikeres embereket nevel.* Felvidék.ma
24. O nás – koun.sk

CODÁU ANNAMÁRIA

FÁNAK LENNI

Han Kang: *Növényevő*

■ Nem tudunk mit kezdeni azzal, amikor egy „átlagos” ember elkezd nem „átlagosan” viselkedni. Főleg, ha egy nőről van szó, aki így a társadalomban betöltött szerepe iránti felelősséget is feladja. Ez az a feszültségteli forduló-pont, amely a dél-koreai Han Kang 2016-ban Nemzetközi Man Booker-díjjal kitüntetett regényét elindítja – a feszültség pedig egyre fokozódik, s a különböző nézőpontokból való láttatás ellenére a növényevővé váló Jonghje lényének legmélye végig megközelíthetetlen marad úgy, hogy közben talán nem is áll olyan távol tőlünk a világból való csendes visszavonulás, a társadalmi kötöttségektől való megszabadulás vágya vagy a tiltakozás az emberi léte-zést meghatározó agresszió ellen.

Han Kang regénye végig magával ragadó és szorongást keltő. Nagyszerűsége és a többféle értelmezés lehetősége a minimalista stílusnak és az alkalmazott elbeszélői nézőpontoknak is köszönhető. Nagyon fontosnak bizonyul ugyanis az, hogy ki és hogyan mondja el a történetünket. Jonghje alig szólal meg a könyvben, s nem ő mondja el azt a történetet, amelynek ő maga a tárgya. Ezzel együtt fellép annak a lehetősége is, hogy a *Növényevő* nemcsak Jonghjeről szól, hanem ugyanannyira fontossá válik annak tematizálása is, hogy hogyan viszonyul a környezete a nő átváltozásához. Jonghje kiíródása a társadalomból pedig így még erőteljesebb: ami az ő különleges esete, története, az lassan már nem is az övé, csak apropóvá válik ahhoz, hogy az egyes szereplők a saját helyzetükre reflektáljanak.

Jonghje egy nap – mintegy brutális álmaira adott reakcióként – lemond a húsevésről, férjének sem készít többé húsból ételt. Nem tud aludni, kétség-beejtően lefogy, még szótlanabbá válik, és egy idő után semmiféle táplálékot sem akar elfogyasztani, napfényre és vízre, a fákéhoz hasonló létezésre vágyik, furcsán viselkedik. A családja pedig a Jonghje irányuló „megmentési” kísérletek során fokozatosan szétesik és elidegenedik. A folyamatot nagyon precíz hármasszerkezeten keresztül mutatja meg a regény. Az első fejezet Jonghje férjének az egyes szám első személyű narrációja, aki érzéketlen, kényelmes és saját kisebbségi komplexusai által vezérelt egyén lévén a társadalmi normák szűk keretei felől értelmezi felesége hirtelen jött bizarr viselkedését – mivel számára a feleség is csak egy koncepció, egy szerep, amit valakinek be kell töltenie. Csongot az foglalkoztatja a leginkább, hogy milyen hatással lesz ez az új viselkedésmód az ő életére. Gondolkodik azon, hogy milyen esetekben indokolt a vegetarianizmus, de szerinte „Minden egyéb esetben a növényevés nem jelent mást, mint a feleség indokolatlan makacsságát, hogy ellenálljon a férje kívánságainak – úgy, ahogy az enyém is.” A regénynek ez a fejezete többszörösen is arra fókuszál, hogy milyen társadalmi megítélések kapcsolódnak a kortárs Dél-Koreában a „vegetarianizmushoz” (jó döntése a fordítóknak, hogy a címben a „növényevő” kifejezést használták, mivel a szövegvilágból kiderül, hogy ez korántsem a vegetarianizmusról szól). De háttérként, Jonghje álmai

révén (ezek leírása képezi azokat a ritka és rövid alkalmakat, amikor Jonghje saját egyes szám első személyű perspektíváját olvashatjuk) bevillan az a traumatikus élmény, mely abból a tapasztalatból fakad, hogy a kultúrában/hagyományban is ott az agresszió, méghozzá olyan nemes szándékok esetében is, mint a gyógyítás: „Meggyógyítja a kutyaharapást, ha eszünk abból a kutyából, amelyik megharapott, tartja a mondat, ezért én is eszem belőle egy falatot.” Ugyanígy agresszív gesztusnak bizonyul, amikor apja erőszakkal próbálja megetetni Jonghjét, de a kórházi gyógyítás is ilyen a táplálkozást elutasító páciensek esetében, mint arra a regény harmadik részében lesz példa. Ha Jonghje döntését úgy értelmezzük mint lázadást ezen öröklődött társadalmi köttöttségek és a belőlük fakadó feszültség és agresszió ellen, akkor ebbe a lázadásba íródik bele például olyan jelentéktelennek tűnő mozzanat is, mint nővéreinek, Inhjének az európaiásra műtett szemhéja.

A második fejezet talán a legnyugtalanítóbb, itt a test és a szexualitás úgy kerül előtérbe, hogy Inhje férje, akinek nézőpontját követjük ebben a részben, egyre fokozódó vágyat érez sógornője iránt akkor, amikor megtudja, hogy nem tűnt el a nő mongolfoltja. Ezt fűti a videóművész régebb megálmódott koncepciója is egy virágokkal telehajszolt szeretkező párról, és a műalkotás megvalósítása a valós vágy beteljesítésének kényszerével fonódik össze. A nemi jellegét elveszített, lesóványodott, reakciókészletét leminimalizált, kinézetében növényyszerűvé vált nő tiltakozásának hiányát használja a férfi saját tetteinek igazolására, és belső vívódásai ellenére kisajátítja magának Jonghjét. A vér, a mozgásokat rögzítő videók, az erotikum ebben a fejezetben a testre és a testről való lemondásra irányítja a figyelmet, míg a harmadik fejezet a psziché történései köré szerveződik. Inhje arra törekszik, hogy pszichiátriára utalt testvérét megvédje és megmentse, de az idősíkok között asszociatíván ugráló elbeszélés nemcsak Inhje

depresszív hajlamát és saját kítőrészi kísérleteit, hanem nyugtalanító, testvéréről szóló álmait is felfedi, mintha ezek révén kommunikálna vele a létezésből szinte teljesen eltűnt Jonghje. Annak ellenére, hogy ez utóbbi fejezet a legempathikusabb viszonyulás Jonghjehez, mégsem tudunk elég közel kerülni hozzá. Szándékairól keveset tudunk, okait a véres álmokra, illetve bizonyos mértékben a családon belüli erőszakra is visszavezethetjük – de nem részletezi ezeket az eseteket a regény, mert végső soron nem oknyomozást végez. Ezeknek az elejtett szálaknak köszönhetően lehetséges a növényevés többféle olvasata: egyrészt szimbolikus lázadás a már említett társadalmi keretek és az erőszak ellen, másrészt morális álláspont érvényesítése, de lehetséges egy klinikaibb olvasat, a pszichés állapotokhoz való viszonyulásaink egyféle kritikája. Jonghje orvosi diagnózisa az anorexia nervosa skizofréniával társulva, de az okait nem tudják meghatározni, s a gyógyszerek sem hatnak – tehát ennél tovább az orvostudomány sem tud mit kezdeni vele.

A lázadás modellje szerinti értelmezés mellett nem válik mellékessé az sem, hogy a regény ugyanakkor a házasság, a társkapcsolatok analízise, pontosabban annak kérdése, hogy mennyire élhető meg a szabadság a másik mellett, s olvasható női történetként is. A szabadság és a felelősség viszonya központi problémává válik, mivel a nőt társadalomból való kilépése ellenére a társadalom még ugyanúgy a sajátjának tekinti, ez tükröződik mind a család általi felelősségre vonásban, mind a segíteni akarásban. Természetesen kérdés, hogy mennyire sikeres Jonghje szabadulási kísérlete (amennyiben ez a szándéka), hisz ez is csak brutális módon tud érvényesülni (lásd például az érfelvágás jelenetét), és hogy mekkora fokú tudatosság van mindebben. Ha megfigyeljük Jonghje egy-egy mondatát, döntése sokkal inkább zsigeri reakció („Kiáltások és üvöltések állnak össze a dudorral. A hús miatt. Túl sok húst ettem”; „Az arc a gyomromban

van. A gyomromból tör elő”), reflektálni nem tud a jelenségre. S talán éppen ezért nem sikerül racionális (társadalmi, orvosi stb.) érvek felől megközelíteni, érteni Jonghjét a környezete számára.

A *Növényevő* egy olyan megrázó és mélyre ásó másféle történet testről és lélekről, amelyben az anyagból és a tu-

datos létezésből való kivetkőzés felől kérdőjeleződik meg az emberi, az állati és a növényi, illetve az ezek kategóriáival le nem írható létezés. Akár radikális kritikaként értelmezzük, akár nem, megválaszolatlan marad a kérdés, hogy mi marad/lesz mindezen le- vagy újjáépülés után.

BALASSI, A REJTÉLY

Gömöri György: *A rejtőzködő Balassi*

■ „Balassi a magyar reneszánsz költészet legkiemelkedőbb alakja”, „Balassi a 16. század örök szerelmese”, „Balassi az Istentől el nem távolodó *poeta doctus*”... néhány azok közül a Balassi-meghatározások közül, amelyekbe a Balassi-műelemzések olvasása során, középkoról kezdődően, akarva-akaratlan, minden olvasó beleütközik. Gömöri György és *A rejtőzködő Balassi* írása túlmutat az általános műelemzői megközelítések során létrejött, mára már részben közhelyessé vált meghatározásokon, és egy adatokon, illetve egy bonyolult kapcsolathálózaton alapuló, összetett Balassi-kép körvonalait rajzolja meg mind a „balassológusok”, mind pedig a hétköznapi befogadók számára.

Gömöri György ezen kötetében az olvasó már korábban megjelentetett írásokkal is találkozhat (erre a kötet előszavában maga a szerző hívja fel a figyelmet), valamint a gyűjtemény darabjai között is felfedezhető némi átfedés, ám ezen ismétlődések az adott tanulmányban tárgyalt új információk közegében nem akasztják meg az olvasás menetét és annak minőségét, sőt egy olyan fonalat biztosítanak a befogadó számára, melynek segítségével gördülékenyen, folyamatos visszatekintés nélkül is könnyedén kiszűrheti a fontosabb gondolatokat. Az előbb említett gördülékeny jelleg nem csupán a bennfentes irodalmárok számára válik érzékelhetővé, hanem a kívülállók is egy

már-már szórakoztató, olvasmányos szöveggel találkozhatnak, hiszen a szerző viszonylag kis számban és csak indokolt esetben használ *terminus technicusokat* vagy idegen eredetű kifejezéseket, jelentésüket pedig rögtön feltűnésük után meg is magyarázza (pl. a gyűjtemény 188. oldalán használt *wishful thinking* angol kifejezés használatát követően a törzsszöveg részeként értesülünk annak magyar jelentéséről). A gyűjteményben szereplő tanulmányok folyamatosága természetesen nem magyarázható csupán a szak-, illetve idegen kifejezések alacsony számával, hiszen nagy szerepet játszik a számos mellék- és főszereplővel ellátott egységes szálon futó történet sorozatszerűsége is. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy nem egy kronologikus értelemben vett sorozatszerűségről beszélünk, sokkal inkább egy olyasfélérről, amely az előbb említett szereplőket ugyan mindannyiszor Balassihoz, de más-más élet-eseményhez (vagy adott esetben más korhoz) társítja, ezzel megbontva a tanulmányokban megjelenített idő statikusságát, és sajátos reflexiót hoz létre a szépirodalom és szakirodalom, valamint a múlt és jelen dimenziói között.

A Rigán Lóránd által szerkesztett kötetben Gömöri tizennyolc írása lelhető fel, melyek közül tizenhat szaktanulmány, kettő pedig a szerzőnk által megalkotott, de a gyűjteménnyel tematikájában összefüggő, azaz Balassi lengyel-

országi kapcsolatairól szóló, azokhoz kapcsolódó szépirodalmi szöveg. Ahogy azt az előszóból megtudhatjuk, a gyűjteménybe foglalt tanulmányok nem fedik le a szerző Balassi Bálintról szóló írásainak összességét, ám a legfontosabb tanulmányok mégis fellelhetőek a kötetben. Ezen tanulmányokról a kötet hatodik oldalán további fontos információkat szerezhetünk, mégpedig, hogy két nagyobb csoportra oszthatók: „beszámoló a lengyel vonatkozásokról, de azokról az albumbejegyzésekről is, amelyeket Koppenhágában, illetve Boroszlóban találtam”. Ezen információknak közlése által a szerző lehetőséget biztosít az olvasó számára, hogy még az olvasási folyamatba való tényleges belemerülés előtt megteremtse egy olyan egyéni „olvasási közeget”, amely a szövegben bemutatott információk minél nagyobb mértékben történő, adekvát befogadásához szükséges. Az adekvát befogadás lehetőségének valóságosságát maga Gömöri példázza, hiszen mind a kötetben megemlített, szakmailag elismert kutatók írásaiban, mind pedig saját munkáiban is „jelen van”, jelenléte pedig nem merül ki a szerzőségben, hanem olvasói szemszögből is képes látni és bírálni az idézett vagy csupán megemlített szövegeket.

A szerző kimagasló, „határokon átívelő” vers- és kultúrtörténeti, illetve történelmi ismeretei a kötet teljes egészén nyomot hagynak, és egymást hivatottak alátámasztani, hitelt adva azon hipotézisek létezésének is, amelyeket az eddigiekben sem Gömöri György, sem pedig más „*balassológus*” nem tudott bebizonyítani, vagy pedig megcáfolni (ezen még nem igazolt fölvetések nagyszerű kiindulópontként szolgálhatnak a jövőbeli Balassi-kutatók számára).

Az említett lehetséges hipotézisek mellett mindenképpen kiemelendő a Gömöri György tanulmányaiban megjelent „létező tézissor” bemutatása is, melynek során szerzőnk olyan irodalmárok által megfogalmazott, Balassi Bálint életéhez és munkásságához fűződő megközelítéseket, elméleteket

idéz fel, finomít, vagy esetleg cáfol meg, mint Eckhardt Sándor, Varjas Béla, Kőszeghy Péter vagy Komlós Tibor. Ezen megközelítések közül a következőket érdemes kiemelnünk: az úgynevezett „BÁTHORY” vers szerzőségének problematikája, annak újszerű megvilágítása, Balassi Bálint némely költeményének (pl. *Katonaének*) manierista kontrasztokra épülő hatása, valamint a Célia-versek revíziója (utóbbiról szerzőnk úgy vélekedik, mint „habókos, délibábos” hipotézisről). Mindemellett pedig azt is meg kell jegyeznünk, hogy Gömöri nemcsak a többi kutató munkásságában foglaltakat, de a saját tanulmányaiban leírtakat is képes kellő kritikai szemlélődéssel (meg)figyelni és (át)írni.

A könyv egyik legfőbb érdekessége, ahogyan arra már a fülszöveg is felhívja az olvasó figyelmét, hogy nyomon követi a bemutatott kor egyik legnevesebb angol költőjének, Sir Philip Sidney-nek európai és magyarországi utazásait és a Balassi családhoz fűződő lehetséges kapcsolatait. A könyvben Sir Philip Sidney magyarországi kapcsolatairól és utazásairól egy teljes fejezetben át olvashatunk. A fejezetben Gömöri György teljes egészében közli azt a levelet, melyet Purkicher György Sir Sidney-nek címez, és amelyben egy olyan népballada gyökereit véli felfedezni, mely időben majdhogynem egyszerre tűnt fel mind a magyar, mind pedig a román, délszláv és bolgár népi irodalomban.

Ahogyan az az eddigiekből is tükröződni látszik, a kötet tartalma elsősorban a Balassi Bálint lengyelországi utazásaihoz köthető kapcsolat- és adatkeresésre összpontosít, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül a gyűjteményben megjelenő műelemzéseket, melyeket szerzőnk a lengyel, illetve magyar nyelvben és népszokásokban, valamint a történelemben és az irodalomban való jártasságával alkot meg, így nyomatékosítva azokat a Balassi-életműben adott esetben egymástól olyannyira távol eső pontoknak a megjelenítését, mint a végvárak és királyi udvarok vi-

lága, Júlia (azaz Losonczy Anna) és Célia (Wesselényi Ferencné Szárkándi Anna) vagy az örömlányok és az Istenhez való fohász.

Következésképpen elmondhatjuk, hogy Gömöri György kötete azzal, hogy az eddigi műközpontú Balassi-kutatásokkal szemben az életrajzi-műfaji kutatásra összpontosít, sokat elárul Balassi Bálintról, életének adalékairól, eseményeiről, fő- és mellékszereplőiről, és

igyekszik a lehető legtöbb információt felfedni Balassi „rejtőzködéséről”, ám ennek ellenére a Balassit övező rejtélyek, a hozzá kapcsolódó még meg nem válaszolt kérdések legalább olyan biztos rejteket biztosítanak a reneszánsz költő számára a 21. században, mint amilyen biztos rejteket nyújtott számára Lengyelország öt évszázaddal ezelőtt.

Sipos Timea Noémi

KOLONIALIZMUS ÉS SZOCIALIZMUS: AZ ELYNYOMÁS MODERN EURÓPAI MODELLJEI

Post-Colonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures

■ A Róbert Gáfrik és Dobrota Pucherová szlovák akadémikusok által szerkesztett *Post-Colonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures* tanulmánykötet arra tesz kísérletet, hogy a posztsovjet Kelet-Közép-Európa önképét és traumafeldolgozását a posztkoloniális kritika módszereivel olvassa. A könyv létrejöttét a szerkesztők tágabb politikai kontextualizációval, az aktuális (2015) európai helyzet ismertetésével indokolják, szerintük Kelet-Ukrajna orosz megszállásához nagyban hozzájárult az ottani orosz kisebbség önrendelkezésére, nyelvi jogaira, illetve a történelmi érvekre hivatkozó beszédmód. Valójában az a diskurzus nem törekedett arra, hogy ténylegesen, minden függőségi irányba felmérje az adott kisebbség kitettségét, hanem a „nemzetegyesítés” címszava alatt az egyik nemzetállami jogtiprást másik nemzetállami kontextusba írta csak vissza; az elnyomott-elnyomó viszonyt nem törölte el, csupán megfordította.

Hasonló érvelésre (egyetlen alkalommal) e tanulmánykötetben is találunk példát.

Mykola Riabchuk regisztrálja az ukrán nyelv és kultúra periferikus helyzetét az egyszerre lokális és globális orosszal szemben, szövege a háttérben mégis tovább működteteti a kultúra organicitásának és a Kelet-Nyugat rejtett értékhiarchiájának programját: adottnak tételezi, hogy egy országban egyetlen nemzeti kultúrának kell dominálnia. Ha azt írja, hogy az ukrán kisebbségi kultúra a saját szuverén országában, akkor a szerző Ukrajnában kizárólag az ukrán etnikumot tekintti szuverénnek, és nem a mindenkor ukrain elnyomottakat törekszik emancipálni.

A *Post-Colonial Europe?*... tanulmányai ugyan nem ajánlanak fel azonnali és gyakorlati politikai cselekvésre alkalmas stratégiákat, de létrejöttük rögtön kettős célt szolgál: felmutatják a posztsovjet térség létező (emlékezet)politikai-kulturális-irodalmi beszédmódjainak problémás jellegét és a posztkoloniális kritika adaptálhatóságára/lefordíthatóságára való törekvésük közben az abban rejlő következtetlenségeket, kritikus pontokat is.

Recenzióm megírását ugyanakkor egy sajátos szempont is motiválja: a tanulmánykötet olvasásakor leginkább azokra a problémafelvetésekre fókuszálok, amelyek a mai erdélyi történéseket és viszonyokat (a nemzetállamiság vágyát, a „kisebbségi” társadalmak koncepcióját, a közösségi történetmondást, műtfeldolgozást, traumák kibeszéletlenségét, az (ön)gyarmatosító diskurzusokat) működtetik. Azt remélem, hogy a tárgyalt fogalmak és esetek párhuzamként, összehasonlítási alapként szolgálhatnak majd az erről való hazai, minél szélesebb körű beszédhez.

Maga a *Post-Colonial Europe?*... öt nagy témakört jár körül: az első elméleti blokk a két nézőpont (posztkoloniális és posztoszocialista) kompatibilitását fessegeti. A második a nemzeti történelmek újírásának nehézségein visz keresztül. A harmadik a terekhez (haza, otthon, senkiföldje, liminális terek) kötődő sémák és narratívák átértékelését szorgalmazza. A negyedik az államszocialista szubjektum viszonyulását vizsgálja a harmadik világhoz, útleírásokon, beszámolókon keresztül. Az ötödik, utolsó fejezet az öngyarmatosításra fókuszál, a koloniális múlt(ak) továbbélésére a jelenben.

De mitől posztkoloniális helyzet a kelet-európai? Noha a Szovjetunió nem volt klasszikus, „imperialista” gyarmattartó hatalom, sőt deklarálta azok ellenében jött létre, a Varsói Szerződés országai valójában a moszkvai pártközpont vazallusaiként fungáltak. Ezt az elnyomás-, majd később felszabadulástapasztalatot mégsem sikerült (a posztkoloniális tanulmányok nyelvén) artikulálni. Az angolszász orientáció a Postcolonial Studies lefoglalta a brit nemzetközösségi országok helyi, de egyetemesítő igényű diskurzusának; az elmélet marxista háttere pedig eleve érdektelenné tette a (poszt)szocialista térséget a vizsgálat szempontjából. Hogy is lehetne egy, a kapitalista paradigmával szembeszegülő szocialista, marxista ország elnyomó?

A posztoszocialista szubjektum ezáltal olyan szürke zónába kerül, amely

ben túlságosan is látható láthatatlan (*hyper-visible invisible*): úgy marad idegen, hogy megszólalásig hasonlít az azonoshoz, a sajátához, fehérek közt a fekete (lásd Madina Tlostanova tanulmányát), és Spivak hasonlatát továbbfűzve folyamatosan az azonosnak, a sajátjának a nyelvén kell beszélnie, nem tudva, hogy van-e egyáltalán anyanyelve, melyen megszólalhat.

A posztkoloniális kritika kulcsfontosságú kérdése így legalább akkora súllyal bír a posztoszocialista vizsgálódások tekintetében, mint „eredeti” kontextusában. Hogyan szólítható, szólalatható meg az alárendelt, az elnyomott? Milyen a viszonya az őt vizsgáló, objektivizáló antropológusi tekintetű, amelyik őt a tudomány egyetemes igényű (nyugat-)európai, racionális, konstruált paradigmáiba illeszti? Vajon elégséges-e az alárendelt reprezentációja a helyette-beszéléssel, vagy törekednünk kell a szubaltern megszólaltatására, lefordítására?

Zsadányi Edit tanulmányában többek között Kukorelly Endre *Tündérvölgy* és Németh Gábor *Zsidó vagy?* című könyvét is elemezve arra mutat rá, hogy a racionális elemzés diskurzusain túl van olyan helyzet, amelyen keresztül az alárendelt szól és megszólítható: a gyerek nézőpontja, narratív, retorikus nyelve. Amennyiben reflektálunk a gyerek nem reflektált pozíciójára, a gyerekperspektíva fikciós aktusa résztvevőként, átélőként, nem pedig elemzőként von be minket. A személyes félelmek így vagy úgy kapcsolódnak a rendszer zsarnokságaihoz, a közvetlen, behelyettesítő, részt vevő viszony leszűkíti a racionális, tudományos beszédmód értelmezési távolságát.

Németh Gábor regénye az egyszerűnek látszó kérdésre (zsidó vagy?) ad szövevényes választ; mert maga a kérdés meglete, kategóriájának feltétele a becsapás. Erre a kérdésre nem adható világos, identitásnarratív válasz, Zsadányi szerint pedig azt érdemes végiggondolni, hogy is jutunk el oda, hogy egy ilyen kérdés egyáltalán feltehetővé váljon. A zsidó identitás elnyomott identitás

volt a Kádár-rendszer alatt, és a regény főszereplőjének felkínálják, hogy egy megtalált stabilitással rendelkező zsidó közösséghez kapcsolódjon, de ő ezt a felkínált azonosítást elutasítja: a mindenkori kiszolgáltatottak kategórián túli nem-kategóriájával vállal közösséget.

Zsadányi szerint ahhoz, hogy képessé váljon a beszédre az alárendelt, létre kell hozni a kategóriákon kívüliség diskurzív tereit, amely túl van az ellentmondás-mentesség logikáján és a modernitás önmagát egyetemesnek beállító, de valójában igencsak (nyugat-)európai diskurzusán. A traumára, az elnyomás megtapasztalására nincs koherens feloldás, az mindig csak részlegesen tehető ismét diskurzívá.

A kolonialitás logikája egyértelműen modern képződmény, ugyanakkor a szovjet elnyomást hajlamosak vagyunk egy, a felvilágosult modernitással szembenő despotikus működésmód termékének tekinteni, kijátszva a fejlett Nyugat és elmaradott Kelet dichotómiáját. Ezzel szemben a proletárdiktatúra a francia forradalom eszméjében gyökerezve épphogy a modernitás egyik alapvető elbeszélését tekinti alapjának.

A modernitás paradigmájában rejlő ideológiai elidegenítés (*ideological othering*) folyton olyan bináris oppozíciókat képez meg, melyeknek első tagja felsőbbrendű a másikkhoz képest (lásd Cristina Sandru tanulmányát). A hatalmi mátrix, amely az imperialista és az államszocialista rendszereket működte-ti, valójában ugyanaz: a faji elnyomás struktúrái ráíródnak az osztályalapú elnyomásra.

Az elnyomás azért tud ugyanolyan hatékonyan működni bőrszín és etnicitás, osztály és politikai meggyőződés alapján is, mert ugyanazokra az intézményi és biopolitikai mechanizmusokra támaszkodik, melyek a populációt állandóan fel- és tovább osztják. Az az új fogalom, amely lehetővé teszi az így felismert, közös gyökerű elnyomásról való beszédet, a *posztdependencia* (Dorota Kolodziejczyk és Hanna Gosk terminusa, főképp lengyel nyelvterületen terjedt el). Az új fogalmak megalkotásá-

val, bevezetésével, közös nevezők felkutatásával a tanulmánykötet nem kritikátlanul húzza rá a posztkoloniális elméletet a posztszocialista helyzetre, hanem megpróbálja azt lefordítani, alkalmazni. Olyan beszélgetés, transzfer alakul ki, amelyben mindkét pozíció fonákságai, felületességei megmutatkozhatnak.

A Benedikts Kalnačs által hivatkozott Baltikum példája kiválóan szemlélteti az elméletek közti fordítást, a helyzetleíráshoz használt adekvát nyelv megtalálásának nehézségeit. A Német Lovagrend, majd Poroszország által kolonizált terület lakossága a szovjet vesztéllyel szembesülve visszasírja a korábbi elnyomót, átvéve annak értékrendjét: önmagára az egykori gyarmatosító nyugati civilizáció hordozójaként tekint a keleti, vörös hordákkal szemben – ez az önkolonizációs gesztus hiúsít meg minden olyan törekvést, mely felszólíthatna a korábbi függőségi viszonyok kritikus felülvizsgálatára. Jagoda Wierzejska is hasonló következtetésre jut tanulmányában Andrzej Stasiuk *Útban Babadagba* c. regénye kapcsán. Míg a Duna-menti országok a nemzeti történetbe erőszakolt idegen testként tekintenek a szocialista örökségre, addig a Habsburg-monarchia kevésbé kutatott, de minimum ellentmondásos gyarmatosító politikája egyre inkább vágyott múlttá vált Kelet-Közép-Európában. Nyugati szemmel nézzük magunkat: a Habsburg uralom relikviáira az Európához (= a nyugati kultúrához) tartozás zálogaiként kezdünk tekinteni.

Az állami függetlenség rövid pillanataiban (a két világháború között), állítja Kalnačs, a függőségekkel való szembenézés helyett a hipotetikus nemzeti múlt megkonstruálása zajlott a kelet-európai térben. Ez a kísérlet jóval többet elmond a reflektálatlanul átvett nyugat-európai kulturális paradigma (egy nép – egy ősnyelv, egy ősvallás, egy őshaza) adaptációs lehetőségeiről, illetve a domináns kultúrával szembeni másság kényelmetlen érzetéről, mint bármilyen saját nemzeti múlttról vagy identitásról. A nemzeti múlt megalkotásának bukta-

tói, illetve a másodrangúság továbbra is fennálló érzete szorongáshoz vezetett, így a dicsőséges történelmek helyét a vákuum (*void*) narratívái vették át, ami Bogdan Ștefănescu szerint a posztkolonizált nemzeti szubjektum konstitutív toposzává válik.

A román nemzeti narratívát a két világháború közötti értelmiség prominensei (Lucian Blaga, Constantin Noica, Mircea Eliade) a történelem tudatos bojkottjára fűzték fel, kijátszva ezzel természet és történelem dichotómiáját. A hosszú ideig tartó államnélküliség oka szerintük a román nép föld- és kozmoszközelsége, a nép ugyanis ösztönösen tudja, mikor kell a történelem viharai elől menedéket keresnie, hogy a kedvező pillanatban aztán affirmálhassa magát. Emil Cioran ugyan a *Románia színeváltozásában* kritizálta ezt az ahistorikus felfogást, feltéve a kérdést, hogyan is lesz az évszázados beletörődésből és vákuumból erény. Ceaușescu bukása után a posztszocialista elit mégis az interbellikus korszak nemzetkonceptióját tekintette mintának. Az államszocialista időszak számukra értelmezhetetlen vákuum volt, ellenséges erők működési terépe, melyekkel szemben a kultúrába és néplélekbe való bemenekülés toposza nyújtotta a legtöbb vigaszt. A traumatizált posztkommunista képzelet Ștefănescu szerint a prekommunista múltba regrediált. Tünetértékű például, ahogy Andrei Codrescu román emigráns író a *The Hole in the Flag* c. könyvében egyenesen arról beszél, hogy meglátva a határon a lyukas román zászlót, azt gondolta, hogy a hosszú eltávozás után azon a lyukon, mintegy újból megszületve térhet majd vissza szülőhazájába.

A szocialista diktatúrák traumapasztalata nem artikulálható racionálisan; a vallásosság és a spiritualizmus pedig egyfajta menedéket jelentett annak az elképzelésnek, aztán toposznak, amely a kommunista eszmében látta meg a történelemben illeszthetetlen elementáris rosszat. A szocializmus traumáját az objektivitáson, racionalitáson túli, illetve afölötti nyelven megszólaltató irodalmi szövegekbe Adriana Radu-

canu tanulmánya ad betekintést. Az általa kutatott textusokra illő „*postcolonial gothic*” olyan tesztfogalom, amely az államszocializmus működésmódját nem racionálisként, hanem egyfajta rémálomvilágként képezi le. A hagyományos gótikus panelekkel (úgy mint paranoia, trauma, kísértetiesség, identitásfeloldódás, a tudat lebomlása) hatékonyabban feltérképezhető a totalitárius államot mozgató folytonos transzgresszió, törvényszerűségeinek állandó excesszusa. Raducanu tanulmánya Ismail Kadare *Spiritus* c. regényét elemzi, amelyben az albán titkosrendőrség még a halottak fölött is rendelkezni szeretne. Shpend Guraziu mérnököt véletlenül eltemetik egy titokzatos lehallgatókészülékkel, amelyre viszont nagy szükség lenne egy államellenes összeesküvés megállításához. A holttestet végül kiásásák, a titkosrendőrségre pedig destruktív átok telepszik.

A *gothic* eszközkészlete azt is szugesztíven bemutatja, ahogy az egyéni, fizikai testekből mint instrumentumokból kialakul és táplálkozik a totalitárius állam politikai teste. Az új lehallgatókészülék szükségtelenné teszi az eddigi lehallgatói gárdát, akik különböző testrészeiket elvesztve a rendszer szimpla protéziseivé válnak, a pártorganizmus részeivé. A kommunista új ember vágya folyamatos feszültségbe kerül a kivénhedt pártkáderek valóságával.

Az elhasználandó testekkel szöges elmentében áll az esszencia, melyet egy nyugati kutatókból álló csoport próbál kiolvasni az albán hétköznapiokból: a hipotetikus vezérjelölő minden megnyilatkozást megfejtendő rejtjellel alakít át. A kutatók feltételezik ugyanis, hogy léteznie kell a gyökeres rossz egy „kommunista” verziójának; azonban próbálkozásuk sikertelenségét az is előrevetíti, hogy nem tudnak albánul: funkciótlan szótáraikkal nincs esélyük a diktatúra traumájának a közelébe férközni.

A politika csinálásának, alkotásának tere, a polisz sem működik többé az állampolgári döntések transzparens színpadaként, hanem fluid tér, de- és reterritorializációk helyszíne. A migráció az

állampolgárság és az állandó lakhely kategóriáit minimum megkérdőjelezi, a térhasználathoz fűződő politikai jogok az eddigi keretekbe már nem illeszthetők be. Az áttelepítésekkel felszámolódik az addig egységesnek és organikusnak gondolt identitásképző tér. Megmutatkozik az identitásképzésben rejlő erőszak is azért, hogy nem tud mit kezdeni a ki- és betelepítettek térhez fűződő egyaránt érvényes viszonyulásával. Irene Sywenky szerint a helyek olyan lokalitásokként jelennek meg újra, melyek identitásrezsimen kívül értelmeződnek. Az irodalom kihívása ennek az újfajta helytapasztalatnak a megjelenítése (lásd pl. Gaál Xénia Königsberg-tanulmányát a kötetben). Az eddigi identitáskialakító és -hordozó funkció leginkább azért okoz károkat, hogy egymással párhuzamos dominancianarratívákat hoz létre a kelet-közép-európai térben ahelyett, hogy valamiféle párbeszéd kialakítására törekedne.

A domináns (nemzeti) narratívák egyik legjellemzőbb vakfoltja a kelet-európai (gazdasági) migránsok jelenléte Nyugat-Európában (a tanulmányíró Cristina Sandru ajánlja itt Ioana Baetica Morpurgo *Imigrantii* c. regényét, mely őt Londonban élő, különböző hátterű ember élettörténetét meséli el, akikben egy a közös: a román állampolgárság). Az etnikai szolidaritás teljesen csődöt mond, hiszen az értelmiséginek, középosztálybelinek semmilyen kapcsolata sincs a kétkezi munkással, az értelmiségi inkább asszimilálódik (*otherness-within-the-limits-of-citizenship*, Étienne Balibar fogalma a megszelídíthető, akkulturálható másságról).

A bevándorló kelet-közép-európai prekariátus állampolgárság vagy más közösségi képviselési rendszer, intézményi hálózat híján egyáltalán nem vesz részt a fogadó társadalom politikai testében (néha egy-egy dokumentumfilmben a domináns tekintet tárgyaivá válnak), az újonnan érkező bevándorlókkal szemben pedig a fogadó társadalom normáival, azaz elutasítással felelnek. Ennek a történetnek a tanulmányíró szerint viszonylag kevés ábrázolása létezik

az emigráns irodalomban, Kwame Kwei-Armah *Let There Be Love* c. drámája azon kevés példák egyike, amely egy ilyen találkozást mesél el Angliában indiaiak és lengyelek között.

A vakfoltokkal, üres helyekkel szemben olyan terek is vannak, melyek egy ideológia, nagy elbeszélés szempontjából túltelítettek: a „Keleti határvidék” (Kresy) alatt a ma Ukrajnához tartozó, de a lengyel nemzeti identitás kialakulásában fontos szerepet játszó területet értjük. A határvidékről való beszédmód a második világháború utáni lengyel irodalomban viszont idealizáló és kirekesztő, a lengyel nemzeti nosztalgia kifejeződése, amelyben a területhez az autentikusan megélt lengyelség, a lengyel lényegiség kapcsolódik; illetve a terület elvesztése a mártírológia sémái szerint kerül elbeszélésre. A nemzeti jelölő mint vezérjelölő alkalmazása megvonja a határvidék más etnikumú lakosaitól a beszéd jogát, elnémítja, elhallgattatja őket (Emilia Kledzik). Az ország másik felében található, a németek kitelepítése után lengyellé váló Szilézia egyik városkájáról szóló Olga Tokarczuk *Nappali ház, éjjeli ház* c. regényében viszont Dorota Kołodziejczyk szerint sikerül szakítani az ideológiailag terhelt objektív tapasztalattal. A mindentudás fikcióját leküzdve ábrázolhatóvá válik a város palimpszeszt múltja. A regény elbeszélője újonnan költözik a településre, és annak történelmei rejtve is maradnak előtte, amíg a szomszéd, Marta be nem avatja őt. Marta hibrid lény, az emberi és nem emberi lét határán, aki télen hibernál, és akinek pl. a lehullott haja által szenzoriális szinten befogadható a történelem. Tokarczuk regénye Khalil Gibran-idézettel indít, a ház álmaról. Az álom felfüggeszti az ellentmondás-mentesség logikáját; az álomtér egyszerre működik episztemikus és testi térként. A regényben nem csupán a történelem rétegei válnak hozzáférhetővé, de humán és nonhumán szféra határai is összemosódnak.

A történelemtől való tudás metonimikusan jön létre, a test kapcsolata a házzal (ház mint test, test mint ház), az

abban található és azt körülvevő dolgokkal hozza létre azt; az épületek emlékezete érzékszervi tudással párosul. A gomba metafora plasztikusán összefoglalja ezt az állapotot: halott növényzetten nő mindig kiteve az elemeknek, közvetlen kapcsolatban áll velük, miközben azok alakítanak rajta.

Az egyéni, privátként elgondolt test is térkép ebben az összefüggésben: nem a magánélet-közélet tabugeneráló dichotómiájában létezik, hanem a tér szociális és kulturális kontextusában. A test lényegileg politikai, nem pedig a történelmi traumákon kívül eső tárgy, hisz azoknak tanúsítója, lenyomatainak hordozója. Ennek a politikának a tere Tokarczuk regénye esetén már nem kizárólag humán tér, ugyanúgy részei a növények, állatok, környezeti elemek is.

Irene Sywenky tanulmánya a politikus test megmutatásakor többek között Okszana Zabuzsko *Terevizsgálatok az ukránok szexuális életéről* c. regényére támaszkodik. A regény narrátora Amerikába kivándorolt ukrán tanárnő, aki nem érzi otthon magát se Nyugaton, se Ukrajnában. Individuális identitásának hordozójává, akár egy csigaház, saját teste válik, amelybe beíródnak az átélt traumák. Az ilyen módon politikus test újrapozicionálja és deterritorializálja a nemzeti azonosság, politika és történelem problematikáját, az intimitás, a szex privát terében vizsgálva őket. A szexuális egészség kollektív mintázatai ezért a társadalmi egészségre / patológiára is rákérdesznek. A férfi patológiája, amely a szexuális kontrollban ölt testet, annak is a kivetülése, hogy tehetetlen a politikai térben. A nő teste ezzel szemben deterritorializált (nomád terei a konyha és az egyetemi szféra) – a koloniális tér mikrokozmosza, amelyben szexuális és kulturális identitás találkozik egymással. A test hiába térkép, a férfi olvasó tekintete számára az az identitás, amely az elbeszélő számára mobil otthon, az a nyelv, amelyet rajta kívül „pár százan

beszélhetnek helyesen”, nem létezik – Ukrajna hol is van? A test ilyen helyként való felmutatása azt a strukturális erőszakot veszi célba, amely a politikai térben ellehetetleníti a cselekvést, a feszültségeket privátként elgondolt terekbe csatornázza.

A *Post-Colonial Europe?*... nem normatív nyelvekre és perspektívákra hívja fel a figyelmet, amelyek segítségével jobban megérthetjük, hogy miért csődült be a rendszerváltás nagy ígérete a posztoszocialista térségben, miért tekintünk magunkra továbbra is a Nyugat domináns tekintetével, miért merül fel egyre gyakrabban a kétsebességes Európa projektje; anélkül azonban, hogy a sikertelenségek és kudarcok okát világméretű összeesküvésekben, kitervelt inváziókban találnánk meg. A könyv rámutat a posztkoloniális és posztoszocialista állapot közös gyökerénél álló modernitás, racionalitás erőszakos mátrixára, amely kiveti magából a domináns nyelvvvel nem rendelkezőt, a racionális reflexióra képtelen, a fejlődés, haladás üdvtörténeti narratívájából nem részesülő „lelki szegényt”: nem hoz létre olyan nyelvet, amelyen megnyilvánulhatna.

A populizmus jelenkori szitokszóvá válása az integrálhatatlanktól, az irracionális idegenektől való félelmet tükrözi; annak a magatartásnak a félelme ez, amely elvárja, hogy a vele szemben kisebbségi helyzetben levő alkalmazkodjon hozzá, a mindenkori többség nyelvéhez. A tanulmánykötet ugyan csak irodalmi (ezért végső soron privilegizált) beszédmódok elemzésére szorítkozik, de az a fajta irodalomkonceptió, amely itt körvonalazódik, kitérít a valóság érzékelését, szenzoriális, hiperreális; olyan tudások hordozója, amelyek felől az üres helyek, nem racionális struktúrák mögött megpillantható és megszólítható a személyes.

Székely Örs

A(Z) MAGYAR(I) NYELV IDEGEN NYELVKÉNT VALÓ TANÍTÁSÁNAK SEGÉDESZKÖZÉRŐL

Magyari Sára: *A magyar mint idegen nyelv oktatása. Fogalmak, helyzetek, megoldások*

■ Jelen kötet, a szerző immár egyedik kiadványa a magyar mint idegen nyelv oktatásának témájában, a Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékének magyar nyelv és irodalom szakos hallgatói számára 2015-ben bevezetett *Magyar mint idegen nyelv* elnevezésű tantárgy első féléves anyagának segédeszközeként készült. A bevezető gondolatok szerint a szerző célkitűzése egyfajta hiánypótlás is, mivel Romániában eddig nem létezett olyan módszertani segédeszköz, amely azokat a magyartanárokat segítette volna, akik magyar tannyelvű iskolába járó, de a magyar nyelvet anyanyelvi szinten nem beszélő diákokat tanítanak. Megfogalmazza, hogy jelen munkában összegzi azokat a tapasztalatokat, amelyeket a Temes megyei fakultatív magyar nyelvoktatás során szerzett, illetve azokat az eredményeket, amelyeket egy módszertani képzés keretében valósított meg. A módszertani képzés több alkalommal a Bolyai Nyári Akadémia keretei között zajlott Temesváron. Azokat a pedagógusokat szólította meg, akik Romániában az anyanyelvi oktatás keretein kívül tanítanak magyar nyelvet és irodalmat (kultúrát).

Az egyetemi segédeszköz hét fejezetre, illetve hét előadásra épül, melyek illeszkednek a tárgy oktatásának órai keretéhez (7 előadás, 7 szeminárium). Ennek folytán a fejezetek felépítése egyszerre elméleti és gyakorlati jellegű. Mindegyik fejezet a téma kulcsszavainak megadásával indít, amit a célkitűzések követnek, ezután kerül sorra a téma kifejtése, majd kérdések és feladatok következnek, végül pe-

dig a forrásanyagok feltüntetését találjuk. Ennek a felosztásnak, rendezésnek köszönhetően a jegyzetanyag áttekinthető, világos szerkezetet követ, ami mind a hallgatók elméleti felkészülését, mind a gyakorlati kérdések átgondolását elősegíti.

Az első előadás címe *MID-oktatás Romániában? Fogalmak, helyzetek, lehetőségek*, mely fejezet nagyon lényeges abból a szempontból, hogy megfelelő fogalmi keretet kíván nyújtani a hallgatók számára a Romániában folyó magyar mint idegen nyelvi oktatásról, illetve feltárja azokat az oktatási helyzeteket, körülményeket, amelyek mindehhez keretet biztosítanak. A felsorolt lehetőségek sorában kiemelt szerepet szán az ún. *fakultatív magyartanításnak*, mivel ez az a forma, ami Romániában közoktatási keretek között zajlik, azaz a leendő magyartanárok ezzel találkozhatnak majd leginkább. Ennek részeként tárgyalja azokat a speciális helyzeteket, amelyek főként a partiumi régióban aktuálisak, nevezetesen a magyar tannyelvű iskolákba járó roma gyerekek esetét, akik nem beszélnek anyanyelvi szinten a magyart, a tantervek kimeneti követelményei viszont ezt várják el tőlük. Jelen tantárgycsomag remélhetőleg ezekre a speciális helyzetekre vonatkozóan is segédeszközüül szolgál a magyartanárok számára.

A második téma kifejezetten a fakultatív magyartanításra épül. Történeti szempontot is érvényesít, ugyanis áttekinti a Romániai fakultatív magyartanítást a kezdetektől (különös tekintettel az 1990-es évekre) egészen napjainkig. A fejezetben tárgyalt téma kifej-

tésének erőssége a konkrét munkatapasztalatban rejlik, amivel Magyarai Sára rendelkezik, és aminek érvényt is szerez bizonyos konkrét oktatási helyzetek, valamint az azokra adott megoldások megfogalmazásával. Bár jobbára Temes megyei statisztikákra épít, kitér más megyékben tapasztalt helyzetek felvázolására is.

A harmadik előadás folytatja az előbbi témát, mint jelzi – őszintén a problémákról – kíván beszélni. Mint írja, Romániában a fő gond a pedagógusképzés hiánya, továbbá a megfelelő oktatási tartalmak kialakítása. A továbbiakban az előszóban tárgyalt Bolyai Nyári Akadémia keretei között létrehozott módszertani továbbképzéssel foglalkozik, valamint a fakultatív magyartanítás tantervének szükségességét emeli ki, aminek kidolgozását az Oktatási Minisztérium 2008-ban indította el (magyar nyelv és irodalom oktatása román tannyelvű osztályokban tanuló diákoknak).

A negyedik előadás a magyar nyelv tanulásával kapcsolatos előítéleteket, a szerző szóhasználatával élve „hiedelmeket” tárja fel, példaanyagát a romániai magyar, illetve román beszélőközösből merítve, továbbá természetszerűleg épít saját tanári praxisára. Gyakorlati megfigyeléseit az antropológiai nyelvészet szakterminológiájával írja le.

A következő fejezetben a fakultatív magyar nyelvoktatás és a készségfejlesztés összefüggéseit tárgyalja. Alapkövetelményként kezeli, hogy az oktató kommunikációközpontú szemléletet képviseljen, hogy élőnyelvi szövegekre alapozzon az órákon. Négy alapkészséget különböztet meg, amelyeket fejleszteni kell, ezt követően konkrét feladattípusokat határoz meg, melyeket különösképpen hatékonyak tart a nyelvtanításban. Ezeket konkrét javaslatokkal látja el, melyik feladatot mikor és milyen nyelvtudási szinten érdemes használni.

A hatodik előadás célja a nyelvórák keretében történő interkulturális kommunikatív kompetencia fejlesztésének tárgyalása. Kiindulópontja, hogy nyelvtanítás esetén nem elég a lexikális és grammatikai tudás kialakítása, hanem

ugyanannyira fontos a kulturális beágyazottság is. A fejezet keretében a Temesvári Nyugati Egyetemen 2010-ben indított, a magyart környezetnyelvként tanító gyakorlatról számol be. A szerző a kulturális „magamutogatásnál” fontosabbnak és építőbbnek véli a kulturális „megmutatkozást” a magyar kultúra irányából a román kultúra felé, azaz a magyar kulturális intézmények és rendezvények esetében a román beszélőközösből megszólítását. Gyakorlati módon különböző témákat is meghatároz, melyek mentén érdemes megvalósítani a magyar kultúra tanítását.

Az utolsó témakör keretében az oktatásszervezési dokumentumokat tárgyalja. Felsorakoztatja a Romániában fellelhető, a fakultatív magyartanításban hasznosítható tankönyveket, munkafüzeteket, valamint a tantervet és a KER-t. Ez utolsó fejezet kizárólag gyakorlati jellegű, ugyanis nem tartalmaz elméleti leírást, hanem sokkal inkább a felmérés, a visszacsatolás eszköze lehet.

A jegyzet tematikája fedi a magyar mint idegen nyelv tanításának legfontosabb kérdéseit, problémáit, tehát a téma kifejtését mindenképpen aktuálisnak, hasznosnak, hiánypótlónak tarthatjuk, ugyanakkor érdemes lett volna a fakultatív magyartanítást érintő tanítási tartalmakat részletesebben tárgyalni, összehasonlítani azokat az anyanyelvi szintű magyartanítás tartalmi követelményeivel.

A fejezetek tartalmilag logikus rendben követik egymást, az előadások anyaga szakszerű, szakirodalmilag megalapozott. A tárgyalt témák többnyire a szerzőnek előzőleg már megjelent tanulmányaira épülnek, melyeket minden fejezet során lábjegyzetben közöl. Nyelvezetében egyszerűsége törekszik, ami nyilván a hallgatókat segíti a vizsgára való felkészülésben. A jegyzet elsősorban egyetemi hallgatók számára készült, de nyilván haszonnal forgathatja bárki, aki magyart idegen nyelvként, környezetnyelvként, fakultatív nyelvként stb. oktat Romániában vagy bárhol másutt.

Balogh Andrea

ABSTRACTS

Ágnes Beretzky

■ ***Prestige and Responsibility: The Selective Idealist and the Critical Friend***

Keywords: *Robert William Seton-Watson, Carlile Aylmer Macartney, Hungarian cause between 1906-1918*

The aim of the present essay is to discuss Robert William Seton-Watson's gradual estrangement from the Hungarian cause between 1906 and 1918 from a self-critical point of view, as well as to compare and contrast the two historians' and specialists' changing opinion on Hungary after WW1. It aims to prove that contrary to the conventional Hungarophile-Hungarophile distinction, both scholars were highly critical of interwar Hungary: both with its political establishment and revisionist obsession. Thus, the fundamental difference between Seton-Watson and Macartney was much more their attitude to the successor states after 1920. The Oxford history professor remained loyal to the status-quo, becoming increasingly selective in his assessment of post-war events. On the other hand, as a minority expert, Macartney grew to be sceptical of the righteousness of the Versailles treaty, which resulted in his support for ethnic revision.

Enikő Csukovits

■ ***Barren Country – Great Country: Hungary during the Tatar Invasion and at the Beginning of the 14th Century***

Keywords: *Tatar invasion, Rogerius, Thomas Archidiaconus, Hungary, 14th century*

The study presents the main contemporary sources on two historical periods of Hungary, the time of the Tatar invasion, and the beginning of the 14th century. Our sources on the former are the *Carmen miserabile* of Rogerius and the *Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium* of Thomas Archidiaconus, while the first decade of the Anjou rule in Hungary is presented in the *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. The comparative analysis of our sources reveals that the strength and importance of the Hungarian kingdom was not called into question even during its hardest years.

Gyöngy Kovács Kiss

■ ***The English Doctor and the Hungarians: John Paget's Hungarian and Transylvanian Journey***

Keywords: *John Paget, travel journal, 19th century, Hungary and Transylvania; with Remarks on their Condition, Social, Political and Economical*

The English doctor, who will later settle down in Transylvania as Wesselényi Polixéna's husband, become a "Hungarian patriot" and even participate in the Revolution of 1848 as Generl Bem's wingman, has put his experiences in writing after his two journeys in Hungary and in Transylvania. Going beyond customary travel descriptions, he also presents the social, political, and economical situation of the country, far from the mannerisms of an "English travelling dandy", but building upon a rich English and European experience, wide erudition, and British pragmatism. He describes the Hungarian and Transylvanian landscapes as well as social the social and political structure, which lags so far behind English parliamentarism, even offering suggestions for the improvement of the situation. His volume is one of our most important sources on Hungary and Transylvania in the Reform Era.

Teréz Oborni

■ ***Snapshots: Travel Journals of Hungary and Transylvania in the Last Third of the 16th Century***

Keywords: *Reinhold Lubenau, Vaclav Vratislav, Pierre Lescalopier*

The German apothecary Reinhold Lubenau travelled through Hungary in 1587. He discovered the richness of Buda Castle even its abandoned state. Lubenau was especially interested in the library of Matthias Corvinus, of which he has heard also in Vienna. The Czech Baron of Mitrovce, Vaclav Vratislav visited the Kingdom of Hungary in 1591. In the description of Vratislav, the Castle of Buda has already been fortified with weapons and ramparts. He also was astonished by the Turkish baths in Buda. Pierre Lescalopier, the French nobleman has met the Transylvanian Prince István Báthory (1533-1586) in the representation of the

French king in 1574. Generally, Lescapier admired contemporary Transylvania; the capital of the Principality and the court were well-organized and attractive, and he found the court protocol remarkable, and its hospitality elegant and attending.

István Papp

■ ***Hungary in the Kádár Era as Seen by Hungarian Emigrants in the West***

Keywords: *Kádár Era, Péter Kende, Gyula Gombos, Zoltán Szabó, Imre Kovács, Gyula Borbándi, Tibor Méray*

After WW2, young intellectuals who objected to the development of dictatorship left Hungary in several waves. Many of them joined the political associations in exile and published articles in various periodicals. This paper provides a chronological outline of assessments of Hungary in the Kádár Era. It attempts to present all shades of the democratic emigration, mainly based on the *Irodalmi Újság* (Literary Journal), published in Paris, and *Új Látóhatár* (New Horizon), published in Munich. Initially, opinions were mainly based on daily newspapers and the radio. In the 1960s, economic experts and later intellectuals not associated with politics paid visits to Hungary and gained direct experience (Artúr Kárász and János Lukács). The internal conflicts of the emigration and the ambivalence of the changes in Hungary were very well expressed by Zoltán Szabó and Imre Kovács. In the late 1980s, Gyula Borbándi shared his experiences of his visit in Budapest, while Tibor Méray published his analyses of the political situation in Hungary in the years before the political transition.

Klára Papp

■ ***Count Hofmannsegg, Who Has Become Fond of Hungarians***

Keywords: *Count J.C. Hofmannsegg, European traveller, journeys to the Kingdom of Hungary*

Count J. C. Hofmannsegg (1766-1849) was an university graduate European traveller of the late 18th century, with strong natural scientific interests, which moved him to visit new landscapes. He was an excellent observer with a friendly nature. His work was published in German language in Görlitz (1800), and the Hungarian transla-

tion appeared in 1887 (Budapest, Franklin Társulat, translated by Berkeszi István). The Count wrote excellent descriptions of the Hungarian noble classes' social life, and offered lively portraits of his friends from the Hungarian aristocracy.

Pál Pritz

■ ***Edmund Veesebmayer Report from December 10, 1943 on Hungary's Political Situation and His Proposals for the Appointment of a New Government***

Keywords: *Edmund Veesebmayer, national-socialist Germany, Hungary, political situation, proposals*

A thousand-page volume containing the national-socialist Germany's foreign policy documents related to Hungary was published in 1968. Even before the book release, rumour held it that the book will contain a text that will finally hold a true mirror to Hungarians. It was the document mentioned in the title of this essay. However, using the methods of source criticism, the author proves that Veesebmayer's report was prepared as a weapon of war. It is the work of a fanatic devotee of an empire at the eve of destruction, intended to postpone the downfall through maximally exploiting (also) the Hungarian resources. His (caricaturist) image of Hungarians, along with its true elements, is an often-cited topos of Hungary's opponents/enemies.

Attila Zsoldos

■ ***A German and Two Muslims: Otto Frisingensis, Abu Hamid and Idrisi on Hungary in the 12th Century***

Keywords: *Otto Frisingensis, Abu-Hamid al-Garnati, Abu Abdallah al-Idrisi, Hungary, 12th century*

We have three sources from the 12th century attempting to offer an image of contemporary Hungary. These three works are widely dissimilar: Otto Frisingensis's text is closest to a country description in the modern sense, while Idrisi's is more like a mediaeval route planner, which also describes the main stations. Otto Frisingensis is most interested in the political regime of the Hungarian Kingdom, while Abu Hamid's attention is primarily dedicated to the Muslims living in Hungary, and Idrisi's work contains almost exclusively information relevant for tradespeople visiting Hungary.

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Kovács Kiss Gyöngy

Balogh Andrea (1981) – irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, PKE, Nagyvárád

Berezky Ágnes (1974) – történész, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Anglisztika Intézet, Budapest

Codău Annamária (1993) – mesterképzés hallgató, BBTE, Kolozsvár

Csukovits Enikő (1961) – történész, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, témacsoport-vezető, MTA BTK TTI, Budapest

Fazakas János László (1976) – képzőművész, Csíkszereda

Fellinger Károly (1963) – költő, Jóna, Szlovákia

Fodor István (1943) – régész-muzeológus, egyetemi tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum volt főigazgatója, Budapest

Gömöri György (1934) – költő, műfordító, London

Kovács Kiss Gyöngy (1960) – történész, PhD, főszerkesztő, Korunk, Kolozsvár

Ménes András (1964) – személyügyi szervező, okl. humánszervező, PhD, Budapest

Mészáros Kálmán (1973) – történész, PhD, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest

Oborni Teréz (1960) – történész, CSc, tud. főmunkatárs, témacsoport-vezető, MTA BTK TTI, Budapest

Papp István (1979) – történész, PhD, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest

Papp Klára (1952) – egyetemi tanár, az MTA doktora, a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola vezetője, Debreceni Egyetem

Pritz Pál (1944) – történész, az MTA doktora, ny. egyetemi tanár, Budapest

Sipos Tímea Noémi (1995) – mesterképzés hallgató, BBTE, Kolozsvár

Székely Örs (1992) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár

Zelei Miklós (1948) – író, szociográfus, Budapest

Zsoldos Attila (1962) – történész, az MTA rendes tagja, tudományos tanácsadó, témacsoport-vezető, MTA BTK TTI, Budapest

TÁMOGATÓK

NKA
Nemzeti Kulturális Alap

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

„Amilyen nagy az egyetértés három szerzőnk között a táj szépségét illetően, éppoly ellentétes a véleményük a magyarok megítélésében. Freisingi Ottó magyarokkal kapcsolatos, gyakran idézett lesújtó megjegyzéseinek hiba lenne különösebb jelentőséget tulajdonítani. A magyar krónikás sem mulasztotta el, hogy alkalomadtán megemlékezzen »a vadállatok vadságával ordítózó németek«-ről, az európai középkor pedig általában bővelkedik az idegen népekre vonatkozó, olykor csak csipkelődő, máskor viszont kifejezetten becsmérlő sztereotípiákban. Egyébként is: igazán jófűzen csak szomszédok és rokonok tudják utálni egymást, márpedig Ottó és a magyarok kapcsolatában mindkét elem megtalálható, még ha a rokonság nem is vér szerinti.”

(Zsoldos Attila)

ISSN 1222 8338

9

771122212833041

1

7

0

1

2

5 LEJ
500 FT

IMAGINEA MAGHIARILOR ÎN LUME
THE INTERNATIONAL IMAGE OF
HUNGARIANS